

Inwazja aryjska

Podbój i osadnictwo północnych Indii przez Indoeuropejczyków rozpoczęło się ok. 1500 p.n.e. Wydarzenie to oznaczało koniec cywilizacji Indusu i zmieniło cywilizację subkontynentu. W starożytności ludy półkoczownicze zamieszkiwały stepy Eurazji między Morzem Kaspijskim a Morzem Czarnym. Byli jasnoskórzy i mówili językami należącymi do rodziny indoeuropejskiej lub indoaryjskiej. Byli zorganizowani w plemiona patrylinearne, paśli bydło, znali się na rolnictwie, oswajali konie i zaprzęgali je do rydwanów oraz używali broni z brązu. Z niejasnych powodów plemiona podzieliły się i około 2000 r. p.n.e. rozpoczęły masowe ruchy na zachód, południe i południowy wschód do nowych ziem, podbijając, rządząc i z czasem asymilując się z miejscową ludnością. Ci, którzy osiedlili się w Europie, stali się przodkami Greków, Latynów, Celtów i Teutonów. Inni osiedlili się w Anatolii i stali się znani jako Hetyci. Inna grupa osiedliła się w Iranie (Iran jest pokrewną formą angielskiego słowa Aryan). Najbardziej wysunięta na wschód grupa przekroczyła przełęcz Hindukuszu do doliny rzeki Indus na subkontynencie indyjskim. Wiele plemion, które nazywały siebie Aryami (zanglicyzowanymi na Aryjczyków), przenieśli się do Indii na przestrzeni kilku stuleci. Chociaż istnieje kilka teorii na temat schyłku i upadku cywilizacji Indusu, nie ma wątpliwości, że miasta Indusu zostały zniszczone lub opuszczone około 1500 roku p.n.e., mniej więcej w tym samym czasie, gdy przybysze zaczęli osiedlać się w regionie Indusu. Ci przybysze mieszkali w wioskach w domach, które nie przetrwały. Tak więc w Indiach jest niewiele pozostałości archeologicznych z okresu protohistorycznego między 1500 a 500 rokiem p.n.e. Dlatego historycy muszą częściowo polegać na tradycjach literackich wczesnych Aryjczyków, aby uzyskać wiedzę na temat epoki. Najwcześniejszą ustną literaturą Aryjczyków były hymny i wiersze skomponowane przez kapłanów w celu uczczenia ich bogów i bohaterów i używane w obrzędach religijnych i ofiarach. Ostatecznie zostały spisane ok. 600 p.n.e., kiedy powstało pismo. Ten wielki zbiór wierszy nazywa się Rygweda i jest napisany w sanskrycie, języku indoeuropejskim. Chociaż Rygweda koncentruje się głównie na religii, w Rygwedzie znajdują się odniesienia do spraw społecznych i epickich bitew, które stoczyli i wygrali najeźdźcy. Niektórzy bogowie mogą być również deifikowanymi bohaterami. Rygweda i inne późniejsze Wedy pozostają częścią żywej hinduskiej tradycji Indii. Aryjczycy byli początkowo ograniczeni do północno-zachodniej części subkontynentu indyjskiego, ale stopniowo rozprzestrzenili się na równiny północnych Indii, aż do dorzecza Gangesu. Około roku 500 p.n.e. cała północna część subkontynentu stała się częścią aryjskiej ojczyzny, a Aryjczycy zdominowali wcześniejszą populację.

Imperium Guptów

Północne Indie zostały ponownie zjednoczone w 320 roku n.e. pod rządami dynastii Guptów. Przez ponad 200 lat pod rządami Guptów Indie osiągnęły wielkie wyżyny w kulturze i sztuce. Podczas gdy buddyzm nadal prosperował, popularny hinduizm wyłaniał się w trendzie, który utrzymywał się do czasów współczesnych. Zbudowano wielkie świątynie, wykopano świątynie jaskiniowe i rozkwitła literatura sanskrycka. Indyjscy kupcy i nauczyciele religijni dużo podróżowali po całej Azji Południowo-Wschodniej, gdzie cywilizacyjny wpływ Indii stał się głęboko odczuwalny. Nasza dokumentalna wiedza o epoce Guptów pochodzi z inskrypcji na niektórych kolumnach i pomnikach, monet bitych przez różnych monarchów oraz pisma chińskiego mnicha Fa Xiana (Fa-hsien). Indie były podzielone politycznie i ucierpiały z powodu najazdów po upadku imperium mauretańskiego w 184 r. p.n.e. i zachowało się niewiele dokumentów historycznych. Jednak pomimo zakłóceń kultura kwitła. Grecy, Scytowie i Baktryjczycy założyli państwa na pograniczu subkontynentu indyjskiego, podobnie jak Yuezhi (Yuehchih), lud, który uciekł przed Xiongnu (Hsiung-nu) na granicy Chin do dzisiejszego Afganistanu i Pakistanu, gdzie założył Imperium Kushan. Imperium Kuszan leżało na Jedwabnym Szlaku, który łączył starożytne kultury i zasymilował indyjskie, perskie i grecko-rzymskie style artystyczne oraz stworzył wspaniałe buddyjskie dzieła sztuki, które wywarły wpływ na sztukę religijną w Chinach i

Japonii. W 320 n.e. książę o imieniu Chandragupta (niespokrewniony z założycielem dynastii Mauryan) założył nową dynastię. Zapewnił sobie władzę w dolinie Gangesu dzięki połączeniu wojny i sojuszu małżeńskiego z księżniczką ważnego klanu i koronował się na króla królów w Pataliputrze (obecnie Patna, także stolica dynastii Mauryan). Jego syn i następca Samudragupta (335–376 n.e.) walczył o posłuszeństwo większości regionów północnych Indii i na południe od Płaskowyżu Dekanu. Jego synem był Chandragupta II (376–415 n.e.), którego panowanie było szczytem dynastii Guptów. Jego syn, Kumaragupta I (416–454 n.e.), był ostatnim wielkim władcą dynastii i miał do czynienia z pierwszym z kolejnej serii barbarzyńskich najeźdźców, zwanych Huna w Indiach, ludem Azji Środkowej znanym jako Biali Hunowie w Cesarstwie Bizantyjskim. Byli wśród wielkiej fali Turko-Mongołów, którzy w tym czasie najeżdżali Azję i Europę. Pierwsza fala Hunów przekroczyła Hindukusz, by dokonać najazdu równiny Indii, osłabiając potęgę Gupty i zmniejszając jej kontrolę nad prowincjami. Kolejna fala najeźdźców Hunów rozpoczynająca się około 500 roku n.e. zadał śmiertelny cios Imperium Guptów, które do 550 roku n.e. całkowicie zniknęło. Indie prosperowały pod panowaniem Guptów. Rolnictwo kwitło, produkując dużą liczbę podstawowych i dochodowych upraw. Wielu rzemieślników, zorganizowanych w cechy, uprawiało swoje rzemiosło w miastach. Państwo czerpało dochody głównie z opodatkowania produktów rolnych; opodatkował również handel i był właścicielem wszystkich operacji związanych z solą i minerałami oraz niektórych przedsiębiorstw przemysłowych. Handel odbywał się głównie monetami bitymi przez rząd. Imiona władców na monetach Guptów są przydatne w ustalaniu dat ich panowania. Dzięki kwitnącej gospodarce monarchowie Guptów hojnie wspierali religie hinduistyczne, buddyjskie i dżinizystyczne. Sztuka religijna i architektura kwitły, a hinduska świątynia stała się klasyczną formą architektoniczną Indii. Niektóre świątynie były poświęcone konkretnemu bóstwu: najpopularniejsze były Wisznu, Śiwa i bogini matka. Era Gupta była także apogeum malowideł naskalnych i architektury. Świątynie jaskiniowe poświęcone hinduizmowi i buddyzmowi w Ajanta i Ellora zachowały się z rzeźbami i freskami przedstawiającymi postacie religijne i świeckie, które odzwierciedlają modę dworu Guptów. Rzeźby z brązu i kamienia Gupta są najpiękniejszymi rzeźbami w Indiach i stały się wzorem dla artystów w większości Azji Południowo-Wschodniej, zwłaszcza w Kambodży, Sumatrze i Jawie. Guptowie odnieśli jednak mniejszy sukces niż Mauryjczycy pod dwoma ważnymi względami. Terytorialnie Imperium Guptów nie kontrolowało południowych Indii ani kluczowego północno-zachodniego regionu, z którego wszyscy pierwsi najeźdźcy wkroczyli do Indii. Nie udało się też ustanowić scentralizowanego systemu rządów, jak to się stało Mauryjczykom. Musieli zadowolić się stosunkami typu feudalnego z regionalnymi władcami swojego imperium, z wyjątkiem centralnego regionu Magadha, którym zarządzili bezpośrednio. Niemniej jednak wczesna dynastia Guptów jest ważna politycznie, ponieważ zjednoczyła znaczną część Indii, które były podzielone przez ponad pięć wieków od upadku imperium mauretańskiego. Jest ważny kulturowo, ponieważ stał się epoką klasyczną Indii i ustanowił standard w kulturze i sztuce, które późniejsze epoki szukały inspiracji i naśladowania.

Indoeuropejczycy

Indoeuropejczycy są przedstawicielami rodziny językowej, obecnie szeroko rozpowszechnionej na całym świecie, z główną koncentracją w Europie, na Bliskim Wschodzie i w północnej Azji. Sir William Jones, który podkreślał podobieństwo sanskrytu, greki, łaciny, celtyckiego i języka niemieckiego, wprowadził termin indoeuropejski w 1786 roku. Termin ten był używany przede wszystkim do oznaczenia podobieństwa wykrytego w językach większej części populacji Europy, Iranu i Indii. Od XVIII do XIX wieku punkt ciężkości takich badań przesunął się na wykrywanie podobieństw w języku niemieckim i innych językach, dlatego też w 1823 r. I. Kapport wprowadził termin indo-niemiecki. Zostało to szybko zastąpione terminem zaproponowanym przez Maxa Mullera, Arian (Aryan). Od drugiej połowy XX wieku termin indoeuropejski zastąpił inne wersje.

WSPÓŁCZESNI INDOEUROPEJCZYCY

Indoeuropejska rodzina języków we współczesnym rozumieniu została zaprojektowana w 1863 roku przez Augusta Chleichera jako swoiste drzewo genealogiczne, co odzwierciedla jej szerokie rozpowszechnienie oraz proces wewnętrznego rozwoju i rozpadu na dialekty i nowe języki. Schemat ten opiera się na założeniu, że wspólny prajęzyk indoeuropejski rozprzestrzenił się najpierw tylko na ograniczonym obszarze, a z biegiem czasu jego przekąźniki osiedliły się w całej Eurazji (w czasach nowożytnych także w Ameryce, Afryce i Australii) rozpowszechniając swój język i kulturę. Wielu współczesnych lingwistów wyróżnia 10 gałęzi w indoeuropejskiej rodzinie języków: indoirański, słowiański i bałtycki, ormiański, anatolijski, albański, tokarski, kursywa, celtycki, germański i helleński. Każda z wymienionych gałęzi łączy współczesne, jak i „martwe” lub wymarłe języki używane w odległej przeszłości przez kolektywy znane jedynie z pozostałości ich artefaktów i/lub źródeł pisanych, takich jak sanskryt, łacina, starogrecki, wenecki, staroperski, lidyjski i mykeński. Główne gałęzie języków indoeuropejskich są rozmieszczone nierównomiernie we współczesnym świecie i czasami można je podzielić na grupy i podgrupy o różnej liczbie języków.

INDO-EUROPEJSKA IDENTYFIKACJA OJCZYŹN

Poszukiwania miejsca i czasu pochodzenia Indoeuropejczyków opierają się na założeniu, że językowe i kulturowe podobieństwo indoeuropejskiej rodziny języków wynika z ich związku ze wspólnym przodkiem żyjącym w odległej przeszłości. Współczesna archeologia, antropologia kulturowa i fizyczna, językoznawstwo i inne pokrewne nauki dostarczają szerokiej gamy pomysłów i hipotez, które można podzielić na dwie grupy: jedna ma tendencję do postrzegania wspólnych indoeuropejskich przodków jako wczesnych rolników żyjących głównie z uprawy ziemi, podczas gdy druga szuka najwcześniejszych Indoeuropejczyków wśród koczowniczej gospodarki i trybu życia opartego na hodowli bydła oraz eksploracji domowych koni i pojazdów kołowych. Od końca lat 60. nowe spojrzenie na starożytną ojczyznę Indoeuropejczyków implikuje zbieżny rozwój szeregu sąsiednich przekąźników językowych, które praktykowały wzajemne zapożyczenie terminologii związanej z głównym obszarem ich utrzymania i utrzymania (tzw. model przyływowy). Inna współczesna tendencja indoeuropejskich badań ojczystych próbuje zintegrować model drzewa genealogicznego z teorią rozwoju regionalnego języków indoeuropejskich. Najnowsze osiągnięcia opierają się na danych archeologicznych.

WCZEŚNI INDOEUROPEJCZYCY JAKO NOMADZI

VG Childe wysunął hipotezę północnego Morza Czarnego o indoeuropejskiej ojczyźnie w połowie XX wieku. Pomimo pozornej różnicy środowisk i argumentów, hipoteza ta została zilustrowana danymi z osadnictwa neolitycznego tego regionu, sugerującymi identyfikację wczesnych Indoeuropejczyków jako pierwszych nomadów. To może być jedyne rozsądne wytłumaczenie szybkości i skali rozprzestrzeniania się praindoeuropejczyków na stepie eurazjatyckim i stepie leśnym. Valentin Danilenko również uważał koczowniczy wpływ (związany z kulturą Seredniy Stig z regionu Dolnego Dniepru) za kluczowy czynnik rozprzestrzeniania się Indoeuropejczyków na wewnętrzne terytoria Europy i zróżnicowania Indoeuropejczyków na kilka gałęzi. Na Ukrainie Yuriy Rassamakin również to badał, lokalizując prawdopodobną ojczyznę Indoeuropejczyków w strefie stepowej między Donem a Dunajem. Twórców kultury Seredniy Stig identyfikuje jako wczesnych Indoeuropejczyków, którzy prowadzili postępowe formy gospodarki hodowli bydła o charakterze pasterskim i żyli w sąsiedztwie z nie-Indoeuropejczykami. Wielu przedstawicieli archeologii radzieckiej (Aleksander Bryusow, Wiktor Gening, Dmitrij Telegin) uważało Kaukaz i stepowe krajobrazy północnego regionu Morza Czarnego za najbardziej prawdopodobną ojczyznę wczesnych indoeuropejskich pasterzy. Maria Gimbutas lokalizowała indoeuropejską ojczyznę na stepach uralско-dońskich i miała tendencję do odnoszenia ich do tzw. Uważała Indoeuropejczyków za agresywnych najeźdźców, których ataki w piątym tysiącleciu

p.n.e. spowodował zniszczenie dobrze prosperujących ośrodków rolniczych na Bałkanach, w Azji Mniejszej, Europie Środkowej i na Zakaukaziu, a później w regionie Morza Egejskiego i Adriatyku. John Mallory zaproponował ostatnio oryginalną interpretację twórców kultury Pit-Grave (Yamnaya) jako najwcześniejszych protoindoeuropejczyków. Na podstawie bogatej i obszernej bazy danych empirycznych (archeologicznych i językowych) zilustrował przemieszczanie się ludności Pit-Grave na Syberię; Bliski Wschód; Europa południowo-wschodnia, środkowa i północna; i inne regiony Eurazji. Większość wersji koczowniczej interpretacji wczesnych Indoeuropejczyków opiera się na założeniu, że rozproszenie tej populacji było stosunkowo szybkie i obejmowało ogromne terytoria w ograniczonym okresie czasu (V-III tysiąclecie p.n.e.). Oznacza to rozwój efektywnego transportu (np. jazda konna wozami kołowymi do ciężkich przedmiotów i dobytku) oraz rzadkie osadnictwo z silnie rozwiniętymi pomnikami pogrzebowymi odzwierciedlającymi skomplikowane obrzędy i zwyczaje. Dlatego ślady udomowienia koni, pochodzenie koła i budowa grobów kurhanowych są zwykle uważane za najbardziej wiarygodne archeologiczne dowody na koczownictwo Indoeuropejczyków.

INDOEUROPEJCZYCY JAKO WCZEŚNI ROLNICY

Większość zwolenników wczesnych Indoeuropejczyków jako wczesnych rolników uważa, że proces ich powstawania należy rozpatrywać w szerokim ujęciu chronologicznym, począwszy od okresu mezolitu i przechodząc do gospodarki produktywnej. Rozpowszechnianie wiąże się zwykle z rozproszeniem umiejętności rolniczych, co pociąga za sobą zarysowanie terminologii, obrzędów i zwyczajów, podzielenie „oazowej” lub monocentrycznej teorii przejścia na uprawę ziemi i hodowlę bydła oraz poszukiwanie czasu i miejsca pochodzenia indoeuropejskiego w pochodzeniu rolnictwa. Jedno z najbardziej rozpowszechnionych we współczesnej prehistorii i archeologii rozumienia preindoeuropejczyków jako wczesnych rolników zaproponował pod koniec lat 80. XX wieku Colin Renfrew. Lokalizując Indoeuropejczyków w środkowej i wschodniej Anatolii już w połowie VIII tysiąclecia p.n.e., wyróżnia 10 dyfuzji Indoeuropejczyków na tereny przyległe i stosunkowo odległe (w tym region stepu czarnomorskiego). Takie dyfuzje spowodowane były koniecznością zapewnienia warunków do rolniczego trybu życia (przede wszystkim gruntów nadających się pod uprawę), co nie oznaczało powszechnych migracji ludności: w rozumieniu Renfrew to raczej stopniowe przemieszczanie się jednostek lub ich małych grup rodzinnych (Sowiecki badacz Igor Diakonow, który zlokalizował ojczyznę Indoeuropejczyków na Bałkanach i Karpatach, również wskazywał, że ich przodkowie mogli pochodzić z Azji Mniejszej wraz z udomowionymi zwierzętami i roślinami. Datował ten proces na lata 5000–4000 p.n.e. Rosyjski archeolog Gerald Matyushin uważał, że jedynymi wspólnymi cechami indoeuropejskimi, które można prześledzić i udowodnić archeologicznie, są przemysł mikrolityczny i pochodzenie gospodarki produkcyjnej (uprawa ziemi i hodowla bydła). Najwcześniejsze przejawy obu tych cech zlokalizował w górach Zagros i południowym regionie Morza Kaspijskiego, sugerując, że rozmieszczenie rolnictwa w Europie należy wiązać z ekspansją i migracją mieszkańców Bliskiego Wschodu na północ. Europejscy łowcy-zbieracze przyjęli rolnictwo wraz z odpowiednimi rytuałami, obrzędami i zaklęciami, które wymawiano językiem pionierów uprawy ziemi, zapewniając językowe podobieństwo ludów indoeuropejskich. Jego hipoteza opiera się na mapowaniu technologii mikrolitycznej, a rozkład czasowy i przestrzenny został później udowodniony w badaniach lingwistycznych T. Gamkrelidze i Wiaczesława Iwanowa. Sugerują, że rodowy dom Indoeuropejczyków znajdował się w rejonie Jezior Wan i Urmia, skąd przenieśli się do Azji Środkowej, północnego regionu Morza Kaspijskiego i południowego Uralu. Jeszcze jedną wersją rolniczej interpretacji wczesnych Indoeuropejczyków jest hipoteza, że ich pochodzenie leżało w Europie Środkowej na terytorium między Renem, Wisłą i Górnym Dunajem. Opierała się na korelacji hydronimii indoeuropejskiej z rozmieszczeniem populacji związanej z kulturą ceramiki liniowej, kulturą pucharów lejkowatych, kulturą amfor kulistych i kulturą ceramiki sznurowej. G. Kossina, E. Mayer, P. Bosch-Gimpera i G. Devoto podzielali tę ideę, która była aktywnie dyskutowana w pierwszej połowie XX wieku, zwłaszcza

przez nazistów. Dyskusja ta zaowocowała utożsamieniem przedgermańskich (lub przedindogermańskich) z Aryjczykami, których uważano za przekaźników najwyższych osiągnięć kulturowych cywilizacji starożytnej. Wniosek ten był szeroko stosowany przez propagandzistów faszystowskich jako uzasadnienie ludobójstwa ludności niearyjskiej, dokonanego w Europie podczas II wojny światowej.

POMYSŁY SYNTETYCZNE LUB KOMPROMISOWE

Jedną z najwcześniejszych wersji kompromisu zaproponował w 1969 roku radziecki archeolog Władimir Danilenko. Przyjął, że korzeni Indoeuropejczyków można doszukiwać się już w okresie 10 000–7 000 p.n.e. na pograniczu Europy i Azji. Do 5000 roku p.n.e. preindoeuropejczycy (ludność Bugu-Dniestru, Sursko-Dnipru i kultury ceramiki liniowej) przenieśli się do północno-zachodniego regionu Morza Czarnego. Przypuszcza istnienie co najmniej dwóch stref gwarowych w ówczesnej ojczyźnie przedindoeuropejskiej: zachodniej rolniczej i wschodniej koczowniczej. Większa aktywność tych ostatnich w okresie neolitu spowodowała dalszy rozpad tej dialektycznej jedności i stosunkowo szybkie rozprzestrzenianie się Indoeuropejczyków na tereny wewnętrzne Europy pod wpływem koczowniczej kultury Seređniy Stig. Według Danilenki już w tym czasie można było prześledzić kilka gałęzi Indoeuropejczyków, wśród nich Tocharian (kultura grobów dołowych), Indo-Irańczyków (kultury Usatovo, Kemi-Oba, Lowe Mykhailivka), proto-Traków i proto-Daco-Mezianów (przedstawiciele strefy rolniczej, w tym zjawisko Trypillie). Rosyjski badacz Wiktor Safonow zaproponował oryginalną wersję historii Indoeuropejczyków, którą podzielił na cztery okresy, każdy z określoną ojczyzną: 1) okres borealny (sprzed 9000 p.n.e.) bez widocznych śladów oddzielenia indoeuropejskiego od innych języków; 2) okres wczesnego języka indoeuropejskiego (8000-6000 p.n.e.) z ojczyzną w zachodniej i centralnej części południowej Anatolii (kultura Chatal-Hujuk); 3) okres języka środkowindoeuropejskiego (6000-5000 p.n.e.) z ojczyzną regionu naddunajskiego (kultura Vincha); oraz 4) okres późnego języka indoeuropejskiego (5000–3000 p.n.e.) w ciągu siedmiu etapów, których ostateczna wersja ojczyzny indoeuropejskiej kształtowała się w trakcie rozprzestrzeniania się kultur lendzielskich i pucharów lejkowatych. W pierwszej połowie III tysiąclecia p.n.e. prześledził rozpad indoeuropejskiej jedności językowej na różne gałęzie językowe o stosunkowo niezależnych i samowystarczalnych historiach. Podobną wersję rozwoju języka indoeuropejskiego zaproponował Michaił Andriejew, który posługiwał się „paleontologią lingwistyczną” opartą na badaniach F. de Saussure'a. W jego wersji wyróżnia się trzy globalne etapy formowania się języków indoeuropejskich: borealny, w późnym paleolicie; wczesny indoeuropejski, w mezolicie; i późny indoeuropejski. Śledzi pierwotną ojczyznę Indoeuropejczyków do rozległych przestrzeni Eurazji wzdłuż 50 równoleżnika od rzeki Ren na zachodzie do Ałtaju na wschodzie. Inne nurty w konceptualizacji ojczyzny Indoeuropejczyków wiążą się z dalszym rozwojem potrzeb rezygnacji z poszukiwań wąskiego i ściśle zarysowanego terytorium, na którym można by prześledzić najwcześniejsze przejawy języka i kultury indoeuropejskiej. Wielu lingwistów (Oleg Trubaczow, Lew Gindin), a także wielu archeologów (Nikolaj Merpert, Evgeniy Chernykh) wierzy w możliwość rozbieżnego i konwergentnego rozwoju języków, co niekoniecznie oznacza istnienie jakiegokolwiek prajęzyka indoeuropejskiego. Idąc za ideami Nikolaya Trubetskoya, Pizaniego i innych, korzeni współczesnych języków indoeuropejskich należy szukać w środowisku głęboko powiązanych ze sobą dialektów neolitu – epoki brązu, która dała początek pierwotnym językom indoeuropejskim, takim jak greka, sanskryt, łacina i celtycki. W tym sensie wszelkie próby identyfikacji pierwszych Indoeuropejczyków z jakimikolwiek danymi archeologicznymi uważane są za bezużyteczne i sprzeczne z podstawowymi zasadami rekonstrukcji historycznej. Współczesne badania z zakresu indoeuropejczyków dotyczą głównie neolitycznej populacji europejskiego regionu stepowego i sugerują, że jednorodność wczesnej przedindoeuropejskiej rodziny języków została zniszczona w czwartym tysiącleciu p.n.e.

Izrael i Juda

Od początku żydowskie pisma święte skupiają się na patriarchach Abrahamie, Izaaku (Izmaelu), Jakubie i Józefie. Powodem tej uwagi jest to, że od nich wyszło „przymierze”, boski wybór faworyzujący lud biblijny. Abrahamowi obiecano ziemię Kanaan (dzisiejszy Izrael). Jego wnuk miał na imię Jakub, ale po boskim spotkaniu został przemianowany na „Izrael”. Od tego patriarchy pochodziło 12 synów, którzy stali się linią plemion dominującą w pozostałej części Biblii. Zbiorowo plemiona są znane jako Izrael, nazwany na cześć ich przodka.

SAUL, DAWID I SALOMON

Czas patriarchów przypadał prawdopodobnie na późną epokę brązu i wczesną epokę żelaza. Najwcześniejsza wzmianka o Izraelu pochodzi ze steli Mereptaha z ok. 1200 p.n.e. w Egipcie. Stela stwierdza po prostu: „Izrael zginął; nie ma już nasienia jego”. Jeśli chodzi o istnienie plemion i otaczające je tradycje, zapisy historyczne milczą. Ich sposób życia opisany w Biblii jest zgodny z tym, co można wysunąć na podstawie skąpych danych archeologicznych. Te plemiona najpierw migrują i schodzą do Egiptu w czasie głodu. Stamtąd Mojżesz prowadzi ich z powrotem na skraj ziemi, w której mieszkał Abraham. Kiedy wkraczają na ziemię, staje się jasne, że brakuje im politycznej spójności i stabilności, ponieważ charyzmatyczni bohaterowie znani jako Sędziowie muszą okresowo przejmować dowodzenie i militarnie ratować plemiona. W końcu plemiona jednoczą się, aby wybrać kilku królów, najpierw Saula, a następnie Dawida i jego syna Salomona. Odrębna tożsamość Izraela i Judy prawdopodobnie zaczęła się kształtować w czasach Sędziów. Izrael odniósł się do ziemi Efraima na północnym wzgórzu, gdzie inne plemiona uważały Efraima za największą i najpotężniejszą. Ta konfederacja plemion północnych zebrała się następnie, aby wybrać pierwszego króla, Saula, a kilka plemion południowych prawdopodobnie udzieliło ograniczonego poparcia. Kiedy zmarł Saul, południowe plemiona zebrały się wokół Dawida, przedstawiciela południowej konfederacji z plemienia Judy. Następnie Dawid starał się przyłączyć plemiona północne do sojuszu, wybierając na swoją stolicę Jerozolimę, „Miasto Dawidowe”, znajdujące się poza północą lub południem, obcą twierdzę. Mimo to na północy nadal panowały urazy i wybuchały regionalne bunty. Kiedy Salomon umarł, nawet Biblia nie była w stanie stłumić negatywnego poglądu na jego temat, wysokie podatki, które nałożono na północ, aby opłacić roboty publiczne prowadzone przez Dawida i Salomona.

JEROBOAM, REHOBOAM I ACHAB

Efektom netto tego napięcia było to, że 10 plemion północnych odłączyło się od dwóch plemion południowych, gdy tylko umarł Salomon. Poprowadził ich Jeroboam, który wcześniej prowadził nieudane powstanie przeciwko Salomonowi. Tymczasem następca tronu Rehoboam poprowadził południe i jest przedstawiany jako uparty i wyniosły król. Rozłam pozostawił jednak obie strony podatne na powszechne niezadowolenie i zagrożenia zewnętrzne. Jakikolwiek prestiż, jaki mieli z „imperium” Dawida i Salomona, został utracony, gdy często ścierali się ze sobą na polu bitwy. Izrael, choć większy, był słaby aż do czasów Omriego, którego następcą został jego zdolny syn i synowa, Achab i Izebel. Założyli stolicę Samarii, a pod ich przywództwem kraj rozkwitł. Zapisy archeologiczne zdają się potwierdzać ten osąd. Juda nadal upadała, chociaż żydowska interpretacja pism świętych głosi, że była bardziej uzasadniona, ponieważ była domem Dawida oraz miejscem, w którym znajdowała się Świątynia i Jerozolima. Tymczasem prorocza krytyka narastała przeciwko Izraelowi z powodu bałwochwalczego kultu, prześladowania religii prawdziwej i różnic w bogactwie. Trzy niedawno odkryte stele (Mesza Stela w Moabie, Tel Dan Stela i Salmanasar III Stela) potwierdzają zaangażowanie Izraela w obce mocarstwa, w tym Moab, Damaszek i Asyrię za panowania Achaba. Achab i Izebel również musieli stawić czoła opozycji z zewnątrz i ostatecznie ulegli Asyryjczykom. Ich władca Tiglat-Pileser III (744-727 p.n.e.) był szczególnie zainteresowany bogactwem Izraela, a sojusz, jaki Izrael

zawarł z Aramejczykami, okazał się słaby w obliczu najeźdźców. Okrutni Asyryjczycy nie tylko wzięli do niewoli wszystkich mieszkańców północy, ale wymazali ich kulturę z historii. Odtąd o mieszkańcach północy zaginął słuch i zaczęto ich nazywać „zaginionymi plemionami Izraela”. Niewielka resztką dzisiaj twierdzi, że jest potomkiem północnych Izraelitów, Samarytan, którzy mieszkają w pobliżu Nablusu na Palestyńskim Zachodnim Brzegu.

ZJEDNOCZONY IZRAEL I JUDA

W międzyczasie Juda była rzadko wspominana we wczesnych księgach Biblii, ale stała się samoistna dzięki jej dzielnemu królowi Dawidowi i enigmatycznemu następcy Salomonowi. Kiedy Jereboam zbuntował się przeciwko Rechoboamowi, ziemia judzka była wszystkim, co Rechoboam pozostawił po swoim ojcu. Tak mały obszar początkowo został zdominowany przez Egipt. Po 40 latach krwawych starć z Izraelem w końcu rozejm połączył dwa bratnie królestwa. Królewskie małżeństwa mieszane doprowadziły ich nawet do sojuszu. Według żydowskich pism, Izrael sprowadził także swoje zepsucie do Judy, jak również do swoich nieszczęsnych sprzymierzeńców, Aramejczyków. Ponowne zjednoczenie Izraela i Judy było zdecydowanie zbyt krótkie i zbyt późne, by cokolwiek zrobić z inwazją sił asyryjskich, które pochłonęły północ i prawie zrobiły to samo na południu. Na początku Asyryjczycy po prostu przekształcili Judę w państwo klienckie. Wtedy ich wódz Sennacheryb wyzwał króla Ezechiasza do poddania się. Biblia donosi, że boska interwencja zawróciła najeźdźców, zanim zdolali opanować mury Jerozolimy. Nic z tego nie może być potwierdzone, chociaż prawdą jest, że Juda była jedynym stosunkowo niezależnym państwem, które wymknęło się z rąk Asyryjczyków w VIII wieku p.n.e.

OBCE RZĄDY BABILONU I RZYMU

Jozjasz (ok. 648-609 p.n.e.) próbował wówczas rozszerzyć strefę wpływów Judy, ale egipski faraon przybył Asyrii z pomocą i zabił go. Wraz ze śmiercią Jozjasza skończyła się również wizja przywrócenia tronu i terytorium Dawida i Salomona. Chociaż Asyryjczycy zostali ostatecznie pokonani w bitwie pod Karkemisz (605 p.n.e.), nowy zdobywca, Nabuchodonozor II z Babilonu, dokończył teraz to, czego nie udało się zrobić Sennacherybowi. Pomaszerował na Jerozolimę i deportował jej mieszkańców w 597 p.n.e. a następnie w 587 p.n.e. złupili miasto. Juda marniała w Babilonie przez kilka pokoleń. Nawet gdy wielu powróciło około 525 r. p.n.e., nie odzyskali politycznej suwerenności aż do czasów Machabeuszy. Ta rodzina twierdziła, że jest spadkobiercą królestwa Judy i około 164 roku p.n.e. z powodzeniem zbuntowała się przeciwko zhellenizowanym Seleucydom. Byli w stanie utrzymać niezależność, dopóki Pompejusz nie ustanowił rzymskiej dominacji 100 lat później. Kiedy powstaniec Bar Kochba próbował wypędzić Rzymian w 132 roku n.e., wydaje się, że rościł sobie pretensje do tej samej wizji Judy. Prorocy biblijni przez cały czas prorokowali, że „zagubione plemiona” pewnego dnia powrócą. Z teologicznego punktu widzenia wiele późniejszych grup rościło sobie pretensje do uduchowionego Izraela jako koncepcji religijnej, trzymając się proroczej wizji. Grupy tak różne, jak społeczność Qumran, apokaliptyczni Żydzi z Pseudepigrafów i Apokryfów, wczesne chrześcijaństwo i wczesny judaizm rabinów, wszystkie przyjęły ideę Izraela, oznaczającą jedność królestw północnego i południowego.

Imperium Mauryjskie

Chandragupta Maurya założył Imperium Mauryjskie w 326 p.n.e. w północnych Indiach. Jego syn Bindusara i wnuk Ashoka (Asoka) kontynuowali podbój, który zjednoczył cały subkontynent, z wyjątkiem południowego krańca i części Afganistanu, tworząc pierwsze wielkie imperium Indii. Osiągnięcia polityczne i kulturowe Imperium Mauryjskiego inspirują Hindusów do dziś. Historia Indii zaczęła wyłaniać się z legendy w VI wieku p.n.e. wraz z powstaniem wielkich królestw. Jednym z nich była Magadha w dolinie Gangesu ze stolicą w Pataliputra, niedaleko współczesnej Patny. Tendencja do

tworzenia dużych państw była również stymulowana przez podbój zewnętrzny. Pierwszy miał miejsce w 518 r. p.n.e., kiedy perski król Dariusz I podbił część północno-zachodnich Indii i włączył je do swojego imperium. Imperium perskie padło pod panowaniem Aleksandra Wielkiego, który kontynuował marsz na wschód, aż dotarł do doliny rzeki Indus i pokonał króla Porusa i innych lokalnych władców. Chandragupta Maurya mógł być zainspirowany przykładem Aleksandra. W każdym razie pokonał swoich indyjskich rywali, w tym Magadhę, założył swoją stolicę w Pataliputrze, a następnie walczył z następcą Aleksandra w Azji, Seleukosem Nikatorem, w 305 p.n.e. Obaj władcy zgodzili się na traktat pokojowy, który ustalił ich granice w Afganistanie, wymienili prezenty i ambasadorów, a być może zawarli sojusz małżeński. Ambasadorem Seleukosa na dworze mauretańskim był Megasthenes, który napisał książkę ze swoimi obserwacjami na temat Indii. Oryginał zaginął, ale fragmenty przetrwały w dziełach innych starożytnych pisarzy, z których czerpiemy wiele bezpośrednich informacji o wczesnych Indiach maurejskich. Minister Chandragupty, imieniem Kautilya, podobno napisał książkę zatytułowaną Arthashastra (Traktat o ustroju), która zajmowała się teorią i praktyką rządzenia, prawami i administracją. Arthashastra opisał Imperium Mauryjskie jako scentralizowane biurokratyczne państwo. Władca był najwyższym dowódcą, głównym administratorem i sędzią. Rada ministrów, urzędników służby cywilnej, sieć szpiegów i duża armia, licząca podobno 600 000 ludzi, pomagała Chandragupty. Megasthenes opisał Pataliputrę jako wielkie miasto otoczone drewnianym murem o długości 9 mil i szerokości 1,5 mili, przeplatany bramami i wieżami strażniczymi, a ponadto chronionym szeroką fosą. Zarząd miasta składał się z sześciu zarządów po pięciu ludzi, odpowiedzialnych za różne funkcje. Władca mieszkał w okazałym pałacu, jego godziny pracy i zabawy były ściśle regulowane, a kiedy się pojawiał publicznie albo jechał na słoniu, albo był noszony w palankinie. Chandragupta rządził przez 25 lat. Zgodnie z tradycją dżinizmu abdykował w 301 roku p.n.e., został mnichem dżinizmu i pościł aż do śmierci. Jego syn i następca Bindusara rządził do ok. 272 p.n.e. Niewiele o nim wiadomo poza tym, że walczył o rozszerzenie imperium na południe i był znany jako Zabójca Wrogów. Wymienił także ambasadorów z Imperium Seleucydów, prosząc kiedyś króla Antiocha I o przysłanie mu greckiego wina, fig i filozofa. Antioch przysłał mu wino i figi i odpowiedział, że filozofowie nie są na sprzedaż. Ashoka, syn Bindusary, objął rządy około 269-268 p.n.e., być może po walce o sukcesję. Ashoka (269-232 p.n.e.) był największym władcą Indii. Prowadził wojnę, aby rozszerzyć imperium na południu, obejmując wszystko oprócz południowego krańca subkontynentu. Zdobycie państwa zwanego Kalinga napętniło go wyrzutami sumienia za śmierć i zniszczenie oraz zmieniło jego życie osobiste i stan polityka. Potomność wie dużo o Aśoce, ponieważ miał wiele swoich edyktów i oświadczeń wyrytych na kamiennych filarach i powierzchniach skalnych; Zachowało się 10 wpisanych filarów. Większość inskrypcji jest pisana pismem Brahmi, najstarszym zachowanym pismem post-indusowym; jest to fonetyczny alfabet, który jest poprzednikiem współczesnego hindi. Ashoka przeszedł na buddyzm, został wegetarianinem i poświęcił resztę swojego panowania na szerzenie buddyzmu, chociaż szanował wszystkie religie. Zniechęcił też do polowań i zamiast tego zachęcał do pielgrzymek. Syn i córka zostali buddyjskimi misjonarzami, szerząc wiarę na Cejlonie. Zwołał także Trzecią Radę Buddyjską około 240 roku p.n.e. w Pataliputrze, aby uporać się z różnicami wewnątrz zakonu i dokończyć kompilację kanonów buddyjskich. Potępił niemoralne zachowanie i wyznaczył oficerów moralności, aby egzekwowali jego zasady. Wyrzekł się także wojny, deklarując zamiar zmiany ludzi poprzez moralną perswazję; ale co ważne, nie rozwiązał armii. Życie pod rządami Mauryjczyków było pomyślne. Podczas gdy większość ludzi żyła na farmach, miasta rozwijały się wraz ze wzrostem handlu w imperium i poza nim, z Chinami na wschodzie i Rzymem na zachodzie. Rząd utworzył nawet biuro, które budowało statki i dzierżawiło je kupcom. Kultura kwitła. W tym okresie ukończono kanony buddyjskie i dżinistyczne. Inne pisma obejmują komentarze religijne i wczesne wersje eposów Mahabharata i Ramajana. Wygląda na to, że Ashoka stracił panowanie nad sobą w późniejszych latach i zmarł około 232 roku p.n.e. Kilku synów kwestionowało jego sukcesję, a imperium zaczęło się rozpadać, gdy lokalni namiestnicy, wielu książąt królewskich, wykorzystało swoją autonomię. Niewiele wiadomo o jego

następcach poza ich nazwiskami. Być może upadek imperium mauretańskiego był nieunikniony ze względu na jego wielkość i różnorodność. W 183 p.n.e. generał zabił ostatniego maurejskiego władcę i ustanowił w północnych Indiach dynastię zwaną Sunga. W międzyczasie Grecy baktryjscy najeżdżali północno-zachodnią granicę. Indie byłyby rozdarte i podzielone na prawie pięć wieków. Chandragupta Maurya był założycielem pierwszego wielkiego imperium Indii, a jego minister Kautilya pomógł ustanowić instytucje, które je podtrzymywały. Imperium rozrosło się pod względem wielkości, bogactwa i kultury pod rządami jego syna i wnuka, osiągając zenit pod rządami cesarza Ashoki. Jego dziedzictwem do czasów współczesnych jest koncepcja jedności subkontynentu.

Igrzyska Olimpijskie

Igrzyska olimpijskie starożytnego świata były jednymi z czterech zawodów lekkoatletycznych związanych z czterema starożytnymi greckimi świętami religijnymi. Oprócz igrzysk olimpijskich, które odbywały się co cztery lata w Olimpii na cześć Zeusa, te zawody lekkoatletyczne obejmowały igrzyska nemejskie, odbywające się co dwa lata w Nemei również na cześć Zeusa; igrzyska pytyjskie, odbywające się co cztery lata w Delfach na cześć Apolla; oraz igrzyska istmijskie, odbywające się co dwa lata w Koryncie na cześć Posejdona. Do V wieku p.n.e. te odbywające się co dwa i cztery lata obchody lekkoatletyczne tworzyły obwód lekkoatletyczny, w którym rywalizowali najwybitniejsi sportowcy starożytnego świata. Igrzyska olimpijskie były najstarszym i najbardziej znaczącym z tych sportowych świąt. Chociaż początki igrzysk olimpijskich są nieznane, Grecy stworzyli kilka legend poświęconych sile fizycznej, współzawodnictwu i umiejętnościom. Należą do nich Herkules, który założył igrzyska na cześć własnej sprawności fizycznej. Inni twierdzili, że igrzyska upamiętniają pokonanie Kronosa przez Zeusa w bitwie o wzgórze górujące nad Olimpią, a jeszcze inni twierdzili, że igrzyska upamiętniają Pelopsa, który wygrał piękną pannę młodą w wyścigu rydwanów rozgrywanym w Olimpii. Pomijając legendy, Olimpia stała się świątynią Zeusa w ok. 1000 p.n.e. i według historyków właśnie wtedy rozpoczęły się zawody lekkoatletyczne związane z uroczystościami religijnymi ku czci Zeusa. Na początku igrzysk sportowcy zobowiązali się do uczciwej rywalizacji w imię Zeusa, w przeciwnym razie ponoszą znaczne kary, które szły za wnoszenie posągów i kapliczek boga Olimpii. Pierwsze odnotowane zawody olimpijskie miały miejsce w 776 r. p.n.e.; bieg o długości około 200 metrów (656 stóp), stadion, był jedynymi zawodami odbywanymi się w tamtym czasie. W 724 p.n.e. gry rozszerzyły się o podwójny wyścig na około 400 metrów (1312 stóp). Wyścig długodystansowy na 4800 metrów (15748 stóp) został dodany w 720 p.n.e., zapasy i pięciobój w 708 p.n.e., boks w 688 p.n.e., a wyścigi rydwanów w 680 p.n.e. Od 632 do 616 p.n.e. dla nastoletnich sportowców dodano wyścigi, zapasy i boks. Ostatecznie 200-metrowy wyścig w zbroi został dodany w 520 p.n.e. Do 550 p.n.e. wydarzenia te odbywały się na otwartych przestrzeniach u podnóża wzgórz otaczających Olimpię. W tym samym roku rozpoczęto budowę hipodromu, stadionu na 40 000 widzów, sali gimnastycznej i palestry. Biegi odbywały się na stadionie, którego wewnętrzna długość równała się długości stadionu. W 472 p.n.e. format i kolejność igrzysk olimpijskich zostały ujednolicone w ciągu pięciu dni, z których tylko dwa i pół poświęcono sportowi. Pierwszego dnia odbywały się ceremonie religijne, śluby, ofiary i śpiewy. Rywalizacja lekkoatletyczna rozpoczęła się drugiego dnia wyścigiem rydwanów i pięciobojem, konkurencją składającą się z rzutu dyskiem i oszczepem, skoku w dal z miejsca, biegu na 200 metrów i zapasów. Dłuższe biegi odbywały się trzeciego dnia. Czwartego dnia odbyły się ciężkie imprezy, które obejmowały zapasy, boks, pankratium i 200-metrowy wyścig w zbroi. Nagrody — wieńce z gałązek oliwnych dla zwycięzców — rozdawano piątego dnia, oprócz uroczystości religijnych, uwielbienia Zeusa i uczty z mięsa zwierząt ofiarnych. Co cztery lata przed rozpoczęciem igrzysk olimpijskich trzech heroldów opuszczało Olimpię, podróżowało po greckim świecie i ogłaszało święty rozejm ku czci Zeusa. Sportowcy, trenerzy, trenerzy i widzowie wyruszyli do Olimpii, zezwolili na swobodną i nieskrępowaną podróż przez regiony spustoszone wojną i przybyli na około miesiąc przed rozpoczęciem igrzysk. Sportowcy musieli zweryfikować, czy są obywatelami Grecji i czy nie są niewolnikami ani przestępcami.

Następnie przysięgli Zeusowi, że trenowali przez co najmniej 10 miesięcy, zanim dotarli do Olimpii. Ostatni miesiąc treningów, najbardziej rygorystyczny z przygotowań zawodnika, odbywał się pod ścisłym nadzorem sędziów. W tym okresie w większości imprez odbywały się eliminacje. W większości starożytni olimpijczycy byli zamożnymi arystokratami, których stać było na spędzanie czasu na treningu sportowym, mogli wynajmować trenerów i trenerów oraz posiadali konie i rydwany. W 450 p.n.e. sportowcy z niższych klas zaczęli rywalizować w igrzyskach olimpijskich i innych cyklicznych zawodach. Bogaci mecenasi z greckich miast-państw finansowali szkolenie i podróże tych sportowców, którzy reprezentowali greckie miasta-państwa. Podczas gdy olimpijczycy mogli być amatorami w tym sensie, że nie otrzymywali materialnej nagrody za swoje osiągnięcia sportowe, ruch olimpijski był wielkim przedsięwzięciem komercyjnym. Co więcej, igrzyska olimpijskie nie były otwarte dla kobiet-sportowców ani widzów, ale kobiety miały w Olimpii własne zawody lekkoatletyczne — Igrzyska Herajskie — na cześć Hery, siostry-żony Zeusa. Odbywające się dla uczczenia płodności igrzyska herejskie poprzedzają igrzyska olimpijskie i odzwierciedlają matriarchalny charakter wczesnego społeczeństwa greckiego. Igrzyska olimpijskie zaczęły podupadać w III wieku n.e., gdy Grecy stracili wiarę w swoje klasyczne bóstwa, na cześć których igrzyska się zapoczątkowały i rozkwitły. Po 285 roku n.e. nie notowano już oficjalnie nazwisk mistrzów olimpijskich. Pod koniec IV wieku chrześcijańscy reformatorzy zażądali zamknięcia wszystkich pogańskich świątyń i zaprzestania związanych z nimi obrzędów religijnych. Chociaż religijne rytuały związane z igrzyskami olimpijskimi dobiegły końca w latach 393–394 n.e., rywalizacja lekkoatletyczna trwała do V wieku. Pod koniec V i na początku VI wieku północni najeźdźcy spustoszyli Olimpię, niszcząc świątynie, obiekty sportowe i posągi Zeusa i innych bohaterów; ostateczny cios zadany Olimpii nastąpił w 522 i 551 r., kiedy dwa straszliwe trzęsienia ziemi zmieniły bieg rzeki Alpheus, zamieniając Olimpię w bagna.

Imperium Rzymskie

Cesarstwo Rzymskie było największym w starożytnym świecie i w szczytowym okresie kontrolowało ziemie wokół Morza Śródziemnego i większość Europy kontynentalnej, z wyjątkiem współczesnych Niemiec, Danii i Rosji. Powstałe Cesarstwo Rzymskie doprowadziło do upadku Republiki Rzymskiej i wstąpienia na tron Oktawiana (lepiej znanego pod pośmiertnym tytułem Augusta Cezara).

WOJNY PUNICKIE

Pierwsze ziemie zajęte przez Rzymian znajdowały się na Półwyspie Apenińskim. Od czasów powstania Republiki Rzymskiej wraz z wygnaniem dynastii Tarkwiniuszów w 510 r. p.n.e. Rzymianie zaczęli atakować i rządzić ziemiami rywalizujących ze sobą miast w środkowej Italii. Rzym zostaje splądrowany przez Galów w 390 p.n.e. znacznie ją osłabił w oczach wielu. Odbudowała swoją siłę militarną, a klęska Kartaginy w pierwszej wojnie punickiej (264-241 p.n.e.) doprowadziła Rzym do zdobycia przyczółka na Sycylii. Od 241 do 218 p.n.e. Rzymianie podbili Sardynię, Corcyrę (dzisiejsze Korfu) i Lombardię (północno-wschodnie Włochy). Podczas drugiej wojny punickiej, kiedy Hannibal najechał Półwysep Apeniński w 218 r. p.n.e., Rzymianie byli w stanie powstrzymać jego atak na Rzym, ale ich władza nad Półwyspem Apenińskim była słaba. Hannibal wykorzystał to, tworząc sojusze z Galami w północnych Włoszech (Galia Przedalpejska), a także z przeważnie greckimi miastami na południu, takimi jak Kapua i Tarent. Kiedy Hannibal został wezwany do Afryki Północnej, aby bronić Kartaginy i pokonany w bitwie pod Zamą w 202 r. p.n.e., Rzymianie powiększyli swoje posiadłości ziemskie, zajmując wiele obszarów, które chroniły Hannibala podczas jego 15 lat na Półwyspie Apenińskim. Klęska Hannibala dała im również pewność, że zaatakują i podbiją inne ziemie, początkowo część Hiszpanii, a następnie zaatakują Syrię w 191 p.n.e. Doszło do tego z powodu napięć między Rzymem a imperium Seleucydów, kiedy Rzym wypowiedział wojnę w 192 p.n.e. i atakuje w następnym roku. Ptolemeusz V z Egiptu sprzymierzył się z Rzymem przeciwko swojemu sąsiadowi. Flota rzymska dowodzona przez Gajusza Liwiusza zniszczyła flotę Seleucydów u wybrzeży Grecji w 191 p.n.e. i ponownie w następnym roku pod

Eurymedonem, gdzie Hannibal pomagał Seleucydom w jego pierwszej (i ostatniej) bitwie morskiej. W tym samym czasie duża armia rzymska wkroczyła do Azji Mniejszej i w grudniu 190 roku p.n.e. w bitwie pod Magnezją zniszczyła Syryjczyków. W porozumieniu podpisanym w Apameax Rzymianie zwrócili większość zajętej ziemi, zachowując jedynie wyspy Kefalonia i Zacynthus (dzisiejsze Zante). Podczas konfliktu III wojny macedońskiej (172-167 p.n.e.) Rzymianie pokonali Macedończyków w bitwie pod Pydnem 22 czerwca 168 p.n.e. W następnym roku Rzymianie przejęli ziemie macedońskie i podzielili je na cztery republiki pod protektoratem rzymskim, ustanawiając protektorat nad większością półwyspu greckiego. W ciągu następnych 40 lat imperium Seleucydów rozpadło się, a próżnię władzy wykorzystał Rzym. Zanim jednak Rzymianie zdołali podbić wschodnią część Morza Śródziemnego, musieli rozprawić się z Kartaginą w III wojnie punickiej (149-146 p.n.e.). Gdy Rzymianie zajmowali się Afryką Północną, na Półwyspie Iberyjskim wybuchły bunty. Sparta, miasto sprzymierzone z Rzymem, również zostało zaatakowane. Rzymianie odpowiedzieli, wysyłając żołnierzy do Hiszpanii i pokonując Lusitańczyków. Wysłali armię na pomoc Sparcie, co zaowocowało aneksją Grecji. Do roku 146 p.n.e. Rzym kontrolował cały Półwysep Apeniński, dzisiejszą Tunezję, dzisiejszą Hiszpanię i Portugalię oraz Półwysep Grecki.

WOJNY JUGURTYŃSKIE I MITRYDATYCZNE

Od 112 do 106 p.n.e. Rzymianie walczyli w wojnie jugurtyńskiej, wysyłając żołnierzy z powrotem do Afryki Północnej i ostatecznie pojmując numidyjskiego króla Jugurthę. Cimbri i inne plemiona germańskie z dzisiejszej Szwajcarii przeniosły się następnie do południowej Galii, zniszczyły 80-tysięczną armię rzymską w bitwie pod Arausio i wymordowały 40 000 rzymskich niewalczących. Doprowadziło to do wojny w Galii, której kulminacją była bitwa pod Vercellae. Rzymski dowódca Marius zniszczył Cymbrów w bitwie pod Vercellae, zabijając około 140 000 współplemieńców i ich rodzin oraz chwytając kolejne 60 000. Chociaż Cesarstwo Rzymskie sprawowało kontrolę nad znaczną częścią Morza Śródziemnego, a Rzym stał się najbogatszym miastem w regionie, na Półwyspie Apenińskim narastały problemy związane z wojną społeczną (91–88 p.n.e.). Niektóre miasta na półwyspie były rozgniewane, że ich mieszkańcy byli dyskryminowani za to, że nie byli obywatelami rzymskimi. Rzymianie z trudem pokonali przeciwników; rzymscy żołnierze nie wykazali się taką samą brutalnością, jak w Galii i innych miejscach. Gdy imperium Seleucydów upadało, Rzymianie starali się rozszerzyć na Azję Mniejszą (dzisiejsza Turcja). Zbiegło się to z pojawieniem się Mitrydatesa VI z Pontu, który zamierzał zdobyć Bitynię i Kapadocję. Wódz rzymski i polityk Sulla pokonał armię Pontu w bitwie pod Cheroneą w 86 p.n.e. i bitwa pod Orchomenus w następnym roku. Następnie wrócił na Półwysep Apeniński na rzymską wojnę domową, w której Sulla sam ogłosił się dyktatorem, a później wrócił do Azji Mniejszej w drugiej wojnie z mitrydatesem (83–81 p.n.e.). Podczas trzeciej wojny z mitrydatesem (75–65 p.n.e.) Rzymianie pod wodzą Lukullusa pokonali armię Pontu w bitwie pod Kabirą w 72 r. p.n.e., zasadniczo usuwając ich jako zagrożenie dla Cesarstwa Rzymskiego na Wschodzie.

WOJNY GALIJSKIE

Bez dalszego zagrożenia ze wschodniej części Morza Śródziemnego Rzymianie zwrócili uwagę na Hiszpanię. Juliusz Cezar walczył tam w latach 61-60 p.n.e., obejmując Półwysep Iberyjski mocno pod kontrolą rzymską. Od 58 do 51 p.n.e. Cezar prowadził wojny galijskie, a Galowie zostali pokonani w wielu wielkich bitwach, których kulminacją była bitwa pod Alezją w 52 r. p.n.e. W tej bitwie ogromne siły galijskie zostały unicestwione podczas próby uwolnienia galijskiego wodza Wercyngetoryksa w Alezji, a Galia znalazła się pod panowaniem rzymskim. Przez następne 20 lat toczyło się wiele rzymskich wojen domowych, w których początkowo Cezar walczył i pokonywał Pompejusza; Marek Antoniusz i Oktawian pokonują Brutusa; a następnie Oktawian pokonujący Marka Antoniusza. Kontrola imperium została podzielona na trzy części, z Oktawianem kontrolującym Półwysep Apeniński, Galię, Półwysep Iberyjski, Dalmację, Korsykę, Sycylię i Sycylię. Marek Antoniusz panował nad Grecją i Macedonią, Azją Mniejszą, Syrią, Palestyną, Cyrenajką i Cyprem. Trzeci członek triumwiratu, Lepidus, kontrolował Afrykę

Północną na zachód od Cyrenajki. Ostateczna klęska Marka Antoniusza doprowadziła Oktawiana do inwazji i zdobycia Egiptu oraz ustanowienia tam rządów rzymskich.

CEZAR AUGUST

Oktawian nigdy nie używał tytułu cesarza ani imienia Augustus – oba zostały mu nadane pośmiertnie. Historycy uznają go jednak za pierwszego cesarza rzymskiego, Augusta Cezara, stąd oficjalnie Cesarstwo Rzymskie datuje się od jego panowania, które rozpoczęło się w 31 r. p.n.e. a zakończyła się jego śmiercią w 14 r. n.e. Początkowo namiestnicy rzymscy byli politykami, pragnącymi zrobić karierę polityczną, udowadniając zdolności administracyjne. Oktawian zreformował system, podnosząc pensje gubernatorów i przedłużając nominacje, aby zachęcić gubernatorów do bliższego zapoznania się z kontrolowanymi przez nich obszarami. Pozwoliło to również niektórym gubernatorom stawiać wyzwania władzom centralnym. Pod rządami gubernatora prokuratorzy byli odpowiedzialni za pozyskiwanie dochodów i bieżące sprawy administracyjne. Najbardziej znanym prokuratorem był Poncjusz Piłat, prokurator Judei, Samarii i Idumei w latach 26-36 n.e. Po wstąpieniu na tron Augusta Cesarstwo Rzymskie obejmowało cały Półwysep Apeniński, Istrię (w dzisiejszej Słowenii i Chorwacji), Półwysep Grecki, zachodnią Azję Mniejszą, Syrię, Cyrenajkę (w dzisiejszej Libii), obszar wokół Kartaginy (dzisiejsza Tunezja), Półwysep Iberyjski (dzisiejsza Hiszpania i Portugalia), Galia Zaalpejska (dzisiejsza Francja, Belgia, część zachodnich Niemiec i południowa Holandia) oraz wyspy Morza Śródziemnego (Baleary, Sardynia, Korsyka, Sycylia, Malta, Kreta, Wyspy Jońskie i Dodekanez oraz Cypr). Miał także protektoraty nad resztą Azji Mniejszej, Egiptem, Półwyspem Synaj i południową Palestyną, wschodnią częścią dzisiejszej Libii i Numidią (dzisiejsza wschodnia Algieria). Ze względu na jego ogromne rozmiary Oktawian poświęcił większość swojego czasu i energii na utrzymanie, a nie powiększanie terytorium pod kontrolą Rzymu. Doszło do konfliktu wzdłuż granicy z Germanami, który zakończył się ogromną stratą Rzymian w bitwie w Lesie Teutoburskim we wrześniu lub październiku 9 n.e. Chociaż Rzymianie wystali siły, aby pomścić stratę, powstrzymali się przed inwazją na Niemcy na pełną skalę, która według Oktawiana byłaby katastrofą. Był ostrożnym władcą, podobnie jak jego adoptowany syn i następca Tyberiusz (14-37 n.e.).

KALIGULA, NERON, WESPAZJAN, TYTUS I DOMICJAN

Po Tyberiuszu cesarz Kaligula (37–41 n.e.) nie zauważył żadnych postępów w cesarstwie, ale wujek i następca Kaliguli, Klaudiusz (41–54), najechał Brytanię pod rządami Aulusa Plaucjusza. Niektóre plemiona brytyjskie zdecydowały się przeciwstawić Rzymianom, podczas gdy inne je wspierały. Za następnego cesarza, Nerona (54–68), doszło do kłopotów z Partami, a w 61 r. w Wielkiej Brytanii wybuchła rewolta, na czele której stanęła Boudicca z plemienia Icenów. Ostatecznie została pokonana, ale jej bunt położył kres rzymskim planom wysłania sił ekspedycyjnych do Irlandii. Neron został obalony w 68 roku, a jego trzech następcy mieli krótkie zasady, zanim zostali obaleni. Armia rzymska w Judei, zalana zwycięstwem – w tym splądrowaniem Jerozolimy i spalaniem żydowskiej świątyni – powróciła do Rzymu ze swoim dowódcą Wespazjanem na czele. Został cesarzem, a jego następcami byli jego synowie Tytus i Domicjan. Rządy Wespazjana (r. 68–79), Tytusa (r. 79–81) i Domicjana (r. 81–96) to okres pewnego wewnętrznego pokoju na Półwyspie Apenińskim i stopniowej ekspansji niektórych części Imperium Rzymskie. Rzymianie ostatecznie kontrolowali całą Anglię, Walię i południową Szkocję. W Europie Środkowej części południowych Niemiec zostały włączone do Cesarstwa Rzymskiego, które obejmowało całe wybrzeże północnej Afryki. Zabójstwo Domicjana sprawiło, że wielu spodziewało się kolejnej rzymskiej wojny domowej, ale wstąpienie na tron Marka Cocceiusa Nerwy sprawiło, że tak się nie stało. Nominował swojego syna Marcusa Ulpisa Trajanusa na jego następcę

TRAJAN I HADRIAN

Cesarz Trajan (98–117) rozszerzył imperium, w dużej mierze dzięki wojnom dackim (101–107), w których armie rzymskie zaatakowały dackiego króla Decebala, potężną siłę w środkowo-wschodniej Europie (dzisiejsza Rumunia). Z okrucieństwem niespotykanym od czasów inwazji Cezara na Galię Rzymianie przesunęli swoją granicę do Karpat i rzeki Dniestr. Następnie Trajan dodał do Rzymian Arabię Petreeę (dzisiejszy Synaj i okolice). Następnie Trajan prowadził wojnę z Partami, a Osroes, król Partii, osadził na tronie Armenii „marionetkowego” władcę. Rzymianie uważali, że naruszyło to wieloletni traktat z Partami, a 60-letni Trajan zaatakował i zdobył Armenię i Mezopotamię, przejmując pozostałą część dawnego imperium Seleucydów, które Rzymianie zaatakowali 200 lat wcześniej. Dało to Rzymianom dostęp do Zatoki Perskiej. Następcą Trajana, Publius Aelius Hadrianus (r. 117–138), czyli Hadrian, postanowił skonsolidować panowanie rzymskie na niedawno podbitych terenach i jest najbardziej znany z budowy muru wzdłuż granicy angielsko-szkockiej, zwanego Murem Hadriana. Zawierając pokój z Partami, oddał ziemie na wschód od Eufratu i stłumił bunt w Mauretanii oraz powstanie Bar Kochby w Judei. Był to ostatni bunt żydowski na dużą skalę przeciwko Rzymianom, który został zniszczony z ogromnymi reperkusjami w Judei. Zginęło kilkaset tysięcy Żydów. Następnie Żydom zakazano wjazdu do Jerozolimy.

PIUS, MAREK AURELIUSZ I KOMODUS

Antoninus Pius (r. 138-161) zastąpił Trajana, inicjując „ruch naprzód”, wypychając rzymskie panowanie z powrotem do południowej Szkocji i budując Mur Antoninów, który rozciągał się od Firth of Clyde do Firth of Forth. Oznaczało to, że Mur Hadriana nie stanowił już bariery i na krótko wyszedł z użycia, dopóki Rzymianie nie odkryli, że nie są w stanie kontrolować południowej Szkocji. Mur Antonina został porzucony na rzecz Muru Hadriana. Imperium zbliżało się do swoich największych rozmiarów. W tym momencie jedynymi miejscami dodanymi do imperium były części Mezopotamii, które Hadrian podarował Partii, oraz części Medii (dzisiejszy Iran). Spośród następnych cesarzy rzymskich niektórzy są dobrze znani, ale większość odegrała niewielką rolę w historii Cesarstwa Rzymskiego. Marek Aureliusz (r. 161–180) był znany ze swoich nauk filozoficznych obejmujących to, co wielu uważało za „złoty wiek” Cesarstwa Rzymskiego; i Kommodus (r. 180–193) za jego brutalność, dekadencję, złe rządy i próżność. Panowanie Kommodusa doprowadziło do walk wewnętrznych na dworze cesarskim, a kolejni cesarze zaczęli się niepokoić, że regionalni dowódcy stają się zbyt potężni. W odpowiedzi dali im tylko tyle żołnierzy, ile było konieczne. To z kolei doprowadziło do niedoborów wojsk na niektórych obszarach i obaw przed inwazją.

HANDEL I IMPERIUM RZYMSKIE

Cesarstwo Rzymskie było imperium handlowym, a także militarnym, a pieniądze rzymskie były powszechnie uznawane w całym regionie i poza nim. Łacina stała się językiem wykształconej elity całego imperium oraz urzędników państwowych i żołnierzy, którzy osiedlili się w różnych częściach imperium. Stopniowo greka zaczęła wypierać łacinę we wschodniej części Morza Śródziemnego i stała się językiem biznesu i handlu we wschodniej części Cesarstwa Rzymskiego. Zachowane nagrobki świadczą o tym, że wielu Rzymian pochodziło z odległych krain. Handel towarami odbywał się na szeroką skalę — Rzym musiał importować duże ilości kukurydzy i pszenicy, aby wyżywić rosnącą populację. Idee podróżywały także po całym Cesarstwie Rzymskim. Początkowo były one związane z Pax Romana – rzymskim systemem prawnym. Za Antoninusa Piusa obywatelstwo rzymskie zostało rozszerzone na większą część wschodniej części Morza Śródziemnego, a obywatele rzymscy musieli być sądzeni przed rzymskim sądem, co doprowadziło do tego, że prawo rzymskie stało się standardem we wschodniej części imperium. Rzymianie zachęcali do szerzenia nauki, filozofii i religii. Chrześcijaństwo i wiara w Mitrę szybko rozprzestrzeniły się we wszystkich zakątkach imperium, a archeologiczne dowody na istnienie obu religii rozciągały się od Hiszpanii po północną Anglię i Bliski Wschód. Od założenia Rzymu obywatele handlowali z innymi imperiami. Towary rzymskie trafiły do imperium

Kushan w południowym Pakistanie i Afganistanie. Sogdianie w Azji Środkowej (dzisiejszy Uzbekistan) handlowali zarówno z Rzymianami, jak i Chińczykami, a monety rzymskie znaleziono na stanowiskach archeologicznych w niektórych częściach Dalekiego Wschodu.

DIOKLECJAN, KONSTANTYN I TEODOZJUSZ

Dioklecjan (284–305) był raczej administratorem niż żołnierzem, mimo że pochodził ze środowiska wojskowego i starał się osłabić wpływ armii na politykę. Gdy do Rzymu dotarły wieści o powstaniu lub ataku na Rzymian, Dioklecjan skarżył się, że potrzebuje zastępcy, który mógłby skutecznie rozprawiać się z wojskami, ale nie chciał domagać się tronu. W 286 mianował Iliryjczyka imieniem Maksymian, syna wieśniaka. Maksymian został wysłany do Mediolanu, gdzie mógł odpowiadać na ataki na Zachodzie, zwłaszcza wzdłuż granicy z Niemcami. Dioklecjan przeniósł się następnie do Nikomedii we współczesnej Turcji, gdzie miał nadzorować imperium i odpowiadać na ataki Partii lub Persji. Chociaż imperium pozostało niepodzielne, istniały wyraźne linie demarkacyjne. Objawiły się one wiele lat później w podziale Cesarstwa Rzymskiego. Jednak Dioklecjan jest prawdopodobnie najbardziej znany ze swoich prześladowań chrześcijan. Wkrótce po jego abdykacji chrześcijaństwo stało się ważną częścią rzymskiej administracji. Cesarz Konstantyn Wielki (306–337) zapewnił jedność cesarstwu, a jego matka, Helena, wywarła ogromny wpływ na idee chrześcijańskie syna. Jednak za Teodozjusza I (379–395) wielu uważało, że zachodnia część imperium staje się ciężarem, a wschodnia część jest znacznie bardziej zamożna. W rezultacie w 395 roku Cesarstwo Rzymskie podzieliło się, tworząc Cesarstwo Zachodniorzymskie ze stolicą w Rzymie i Cesarstwo Wschodniorzymskie ze stolicą w Bizancjum (dzisiejszy Stambuł). Zaledwie 15 lat po tym podziale Cesarstwo Zachodniorzymskie przeżyło wielki szok, kiedy Wizygoci najechali Półwysep Apeniński i splądrowali Rzym. Stolica została na krótko przeniesiona do Rawenny, ale szkody psychiczne zostały wyrządzone. Rzym został odbity od Wizygotów, a władze wezwały rzymskie legiony strzegące innych części zachodniego imperium, wycofując żołnierzy z Wielkiej Brytanii i niemieckiej granicy, aby próbowały bronić półwyspu włoskiego. W 476 r. ostatni rzymski cesarz Zachodu Odoakr, przywódca Ostrogotów, obalił Romulusa Augustulusa. Cesarstwo wschodnie nadal istniało jako Cesarstwo Bizantyjskie, chociaż stopniowo traciło wiele terytoriów. Cesarstwo Rzymskie zostało zbudowane na chwale militarnej, ale jego dziedzictwo było znacznie szersze. Drogi rzymskie łączyły wiele miast i miasteczek, z których większość jest nadal zamieszkana, a wykopaliska archeologiczne odkryły pozostałości rzymskich murów, budynków i stylu życia. Rzymskie akwedukty można zobaczyć w wielu częściach dawnego imperium, a rzymska kanalizacja i odprowadzanie ścieków nie miały sobie równych w Europie Zachodniej aż do włoskiego renesansu. Rzymski system prawny jest nadal przestrzegany w wielu częściach dawnego Cesarstwa Rzymskiego, a wiele innych rzymskich zwyczajów przetrwało.

Imperium Sasanidów

Imperium Sasanidów było ostatnią przedislamską dynastią irańską, która rządziła dużą częścią zachodniej Azji. Po dynastii Achemenidów Sasanidzi uważani są za jedną z najpotężniejszych i najstławniejszych dynastii irańskich, która pozytywnie wpłynęła na ewolucję narodowości i kultury Iranu w okresie ich 400-letniej suwerenności (224–651 n.e.). Nazwa dynastyczna, Sasanid lub Sassanian, pochodzi od imienia Sasan, o którym mówi się, że był ojcem lub dziadkiem Ardashira I, zwanego także Artakserksesem.

ARTAKSERKSES

Założyciel dynastii Sasanidów, Artakserkses, został po raz pierwszy mianowany gubernatorem Darabgardu ze względu na jego mocne rodzinne relacje z lokalnymi rodzinami królewskimi Fars. Wykorzystał słabość królów Partów (Arsacide) i rozszerzył swoje królestwo. Osiągnąwszy pomyślną przewagę nad Fars, podbił Isfahan i Kirman oraz wygrał bezpośrednią bitwę z Arsacidem Artabanusem

V, ostatnim królem Partów, pokonując go i zabijając w 224 n.e., co doprowadziło do inwazji na Ktezyfon, stolicę Partów, w 226. Został koronowany na „króla królów Iranu”, według świątyni ognia Anahity w Istakhr. Rozszerzył swoje królestwo, podbijając wschodnią Persję, najeżdżając Sistan, Khurasan, Marw, Khwarazm i Balkh. Królowie Kuzan, którzy panowali nad Pendżabem i Kabulem, wystali posłów, aby ogłosili mu posłuszeństwo. Aby rozszerzyć swoje terytorium, Artakserkses przeniósł się na zachód i w 228 roku brał udział w wojnie z Cesarstwem Rzymskim, w której kilkakrotnie pokonał Rzymian. Podczas tych wojen najechał Carrhae i Nisibis, a następnie podbił Armię i przyłączył ją do Persji. Po Artakserksesie Persją rządziło 34 królów Sasanidów. Połączenie instytucji duchownych z monarchią zapewniło monarchom Sasanidów boską legitymację, co doprowadziło do ingerencji kapłanów zoroastryjskich w sprawy społeczne i polityczne kraju, zwłaszcza gdy rządzili mniej potężni królowie. Ta mieszanka religii państwowej i zoroastryjskiej zagrażała życiu wyznawców innych religii, gdy religijni i stronnicy królowie rządzili krajem.

SZAPUR I

Za panowania Szapura I opanowano niezdyscyplinowaną Armenię. Gordian III, cesarz rzymski, który zaatakował Nisibis i Mezopotamię, został pokonany i zabity, podczas gdy jego następca, Filip Arab, zawarł pokój z Szapurem w zamian za złożenie Szapurowi ciężkiego odszkodowania, a także wolną rękę w Armenii. W wojnie między Rzymem a Persami pod Edessą armia rzymska została pokonana, a Walerian dostał się do niewoli. Wydarzenie to dodało Sasanidom pewności siebie i godności. Shapur wykorzystał dziesiątki tysięcy jeńców, aby przyspieszyć rozwój gospodarczy swojego imperium. Upadek imperium Kuzan przez Szapura był jednym z najbardziej wpływowych wydarzeń w jego królestwie, ponieważ spowodował podział cywilizowanego świata między dwa imperia: Persję i Rzym. Ta nowa Persja nie była już partnerem Rzymu, ale potężniejszym rywalem.

HURMUZ I, BAHRAM I, BAHRAM II I BAHRAM III

Następca Szapura, Hurmuz I (272–273), nazywany był „odważnym” za swoje odważne działania w wojnach z Rzymem i Armenią. Pozwalając na wolność różnym wyznaniom i ograniczając władzę duchowieństwa i szlachty, poszedł w ślady ojca. Działania te przyniosły mu przedwczesne usunięcie z tronu. W literaturze manichejskiej Hurmuz był wymieniany jako „dobry król”. Po Hurmuzie I tron objął jego brat Bahram I (273–276). Za jego panowania zrezygnowano z polityki tolerancji wobec nie-Zoroastrian. Ograniczając inne religie, ówczesni duchowni zdobyli więcej króla Persy-Armenii, zbuntowali się. Bahram IV pokonał go i uczynił jego brata (Bahramshapur / Vramshapuh) królem Perse-Armenii. Innym znaczącym wydarzeniem za jego panowania był formalny podział Cesarstwa Rzymskiego na część wschodnią i zachodnią (395 r.), co najwyraźniej było jednym ze skutków śmierci Teodozjusza I, zabitego przez własnego syna. Bahram IV zginął w brutalnym ataku, prawdopodobnie w wyniku spisku szlachty, który doprowadził do buntu w jego armii. Yazdadjird I (399–420) był najprawdopodobniej bratem Bahrama IV i do pewnego stopnia udało mu się ograniczyć władzę szlachty na swoim dworze, chociaż został przez nich intronizowany jako pionek. Nazywano go „zachwytem państwa”, a na jego monetach „Rameshtras” oznaczający „poszukiwacza pokoju”. Tolerując inne religie i ich wyznawców, Yazdadjird I nie był mile widziany przez surowych kapłanów zoroastryjskich, którzy nazwali go „grzesznikiem”. Jednak narzucił swoją władzę, zamiast zagrozić stabilności i niezależności swojej monarchii. Yazdadjird nie był w stanie uciec przed przemocą szlachty i zginął w spisku.

BAHRAM V I FIRUZ I

Próbując wykluczyć syna Yazdadjirda z sukcesji, szlachta intronizowała potomka Ardashira I, Khosrowa, ale później abdykował, a Bahram objął tron jako Bahram V (420–438). Bahram V był synem Yazdadjirda I. Bahram V został wychowany w al-Hira przez al-Mundhirhira z Lakhm. Na początku swojego

panowania Bahram V pokonał inwazję Hayatila Hephthalites w północno-wschodniej części Iranu i zabił ich króla. Na zachodzie Iranu wojny z Bizantyjczykami zakończyły się (422 r.) 100-letnim traktatem pokojowym między Bizantyjczykami a Iranem, zapewniającym bezpieczeństwo i wolność religijną Zoroastrianie w Bizancjum oraz wolność chrześcijanom w państwie Sasanidów. Bahram V był człowiekiem szukającym wygody i najwyraźniej nie przejmował się ingerencją duchowieństwa w jego sprawy. Lubił polować i podobno zginął po wpadnięciu do bagna podczas polowania. Rosnące zainteresowanie chrześcijaństwem w Armenii wywołało negatywność, a aby zapobiec niepodległości Armenia została najechana, a wielu chrześcijan zginęło. Po śmierci Yazdadjirda II nastąpiła wojna domowa między jego synami. Jego żona Dinak jako „królowa królowych” przez krótki czas rządziła krajem w Ktezyfonie, aż do objęcia tronu przez jej syna Hurmuza III (457–459); jednak brat króla Firuz, wspierany przez szlachtę i kapłanów, pokonał i zabił Hurmuza oraz przejął władzę. Poważnym problemem za panowania Firuza I (459–484) był trwający siedem lat głód i susza. Próbując kontrolować kraj i zarządzać nim, Firuz odprowadzał podatki i rozprowadzał zapasy kukurydzy, a nawet importował więcej kukurydzy. Po głodzie i suszy kraj był zaangażowany w wojnę z Heftalitami. Około 469 roku Firuz został schwytany i stracił Harat, zgodził się zapłacić daninę i zostawił swojego syna Kubadha jako zakładnika, aby zagwarantować zapłatę i nałożył podatek pogłówny na całe swoje państwo, aby zapewnić okup. Firuz spełnił swoje obietnice, ale Heftalicy nie wypuścili Kubadha. Firuz prowadził wojnę i został zabity. Heftalicy zdobyli wiele obszarów w Iranie, ale Zarmehr, znany jako Sukhra, jeden z wielkich szlachciców państwa, uniemożliwił im posuwanie się w kierunku centrum kraju. W 484 Zarmehr i inni szlachcice osiedlili na tronie Balasha, brata Firuza (484–488), który w zamian za daninę zawarł pokój z Heftalitami. Balash był dobrym i sprawiedliwym królem, o którym wspominają dokumenty chrześcijańskie i ormiańskie, ale mając pusty skarbiec, nie był w stanie kontrolować państwa i zapewnić stabilności, mimo że zachęcał rolnictwo do poprawy warunków ekonomicznych w Iranie. W 488 r. został zdetronizowany przez szlachtę i kapłanów, którzy intronizowali Kubadha I (487–531), syna Firuza.

KUBADH I I KHOSROW I

Wczesnym latom panowania Kubadha I towarzyszył wzrost liczby Mazdakitów w Iranie. Rewolucja Mazdaka była głównie reakcją na rosnącą władzę arystokratów, religijnej szlachty i presję wywieraną na zwykłych ludzi jako produktywnych sektorów społeczeństwa i podatników. Mazdak wierzył, że świat jest pokryty ciemnością i że potrzebne jest zmartwychwstanie, aby pomóc światłu przewyciężyć „ciemność”. W związku z tym istoty ludzkie, które urodziły się jednakowo, powinny dzielić się bogactwem. Prawdopodobnie filozofia Mazdaka była pierwszą ideą egalitarną i socjalistyczną. Rywalizacja między monarchią a instytucjami duchownymi spowodowała, że myśl Mazdaka rozkwitła i rozprzestrzeniła się w Imperium Perskim. Kubadh I, ciesząc się powszechnym poparciem przeciwko szlachcie i kapłanom, sprzymierzył się z ruchem i ich przywódcą Mazdakiem. Szlachta i kapłani, którzy uznali obecną sytuację za sprzeczną z ich własnymi interesami, zdetronizowali i uwięzili Kubadha oraz osiedlili na tronie jego brata Djamaspą. Kubadh uciekł z więzienia z pomocą swojej żony i jednego ze swoich generałów i schronił się wśród Talitów Hefa, których armia przywróciła go na tron w 499 roku. W drugiej fazie swego panowania Kubadh stopniowo zmieniał swoją politykę wobec Mazdakitów i próbował przyciągnąć poparcie księży i szlachty. Pomimo ogłoszenia Kawusa przez latawców Mazdy następcą tronu, Kubadh wyznaczył swojego młodszego syna Khosrowa, który sukcesywnie zabijał głowy Mazdakitów i rozstrzygał spór. Kubadh zaangażował się w 10-letnią wojnę z Heftalitami (503–513) i pokonał ich tak mocno, że już nigdy nie stanowili zagrożenia dla terytorium Iranu. Pokonał Bizantyjczyków w dwóch wojnach; pierwszy w 503 r. za panowania Anastazego, a drugi w 513 r. za panowania Justyniana I. Chosrow I (531–579) został zapamiętany jako Anushirwan (o nieśmiertelnej duszy) i stał się tematem legend. Zapisał się w historii jako najpotężniejszy i najmądrzejszy król Sasanidów. Poprowadził Iran ku okresowi rozkwitu. Chociaż na początku był okrutny dla Mazdakitów,

w swojej polityce rządu podążał za socjalizmem Mazdaka i zapobiegał okrucieństwu ze strony szlachty. Nieruchomości odebrane siłą wracały do dawnych właścicieli. Szlachta zachowała swój status, ale straciła władzę. Starał się zadowolić biednych, a potem został nazwany „dadgar”, co oznacza „sprawiedliwy”. Wdrożył reformę podatkową, która opłacała jego rozszerzony system rządu. Na początku swego panowania przyjął traktat pokojowy zaproponowany przez cesarza bizantyjskiego Justyniana I i podjął próbę odbudowy państwa, a zwłaszcza zniszczeń pozostawionych przez buntowników Mazdakitów. Dysponując dobrze wyposażoną armią, ożywił potęgę Sasanidów. Powstała nowa klasa wojowniczych właścicieli ziemskich, a wojsko było szkolone i regularnie opłacane, aby armia mogła być stałą potęgą. Kharsaw, który uznał wzrost i potęgę Bizancjum za zagrożenie dla Iranu, najechał Bizancjum i zajął wiele miast w tym państwie. Bizantyńczycy zostali zobowiązani do płacenia daniny i podpisania 50-letniego traktatu akceptującego wydatki na wspólną obronę przełęczą Kaukazu. Khusraw I zniszczył Heftalitów poprzez porozumienie z zachodnimi Turkami i podzielił terytorium Heftalitów między Sasanidów i Turków. Pod koniec swego panowania Khosrow zajął Jemen i przyłączył go do Iranu, rozszerzając terytorium Sasanidów wzdłuż południowych wybrzeży Zatoki Perskiej i Morza Omańskiego.

HURMUZ IV, BAHRAM VI I KHOSROW PARWIZ

Następcą Khosrowa Anushirwana został jego syn Hurmuz IV (579). Został zapamiętany jako „Turkzad”, co oznacza „urodzony jako Turek”, ponieważ jego matka była związana z królami zachodnich Turków. Konflikt między koroną a szlachtą powrócił za jego panowania. Mówi się, że Hurmuz IV faworyzował zwykłych ludzi w stosunku do szlachty, prawdopodobnie jako podstawa poparcia dla jego korony. Duchowni zoroastryjscy byli niezadowoleni z tolerancji Hurmuza IV wobec innych religii i zwrócili się przeciwko niemu. Trwające negocjacje pokojowe z Bizancjum były stopniowo utrudniane przez Hurmuza IV i ponownie wybuchła wojna, chociaż nie było wyraźnego zwycięzcy. W tym samym czasie król Turków najechał wschodnie granice Iranu. Bahram Chubin z rodziny Mihran, jeden z książąt Partów, walczył ciężko z Turkami i pokonał ich pod Haratem, zabijając ich króla. Hurmuz IV, obawiając się sławy i mądrości Bahrama Czubina, wysłał go natychmiast do Gruzji na walkę z Bizantyjczykami, gdzie został pokonany. Zazdrosny o popularność Bahrama, Hurmuz IV zhańbił go pod pretekstem, że powstrzymuje łupy wojenne, prowokując Bahrama do buntu. Grupy szlachty i wojsko poparły Bahrama Czubina i poczyniono pierwsze kroki w celu obalenia tronu Hurmuzda IV. Siły rebeliantów, w tym szwagrowie Hurmuzda IV, zdetronizowały Hurmuza IV, osadzając na tronie jego syna Khosrowa. Hurmuz IV został zabity. Bahram Chubin, który miał bardziej rozległe cele, nie uznał monarchii Khosrowa i zaatakował Ktezyfona oraz pokonał Chosrowa i jego wujów. Bahram Czubin wkroczył do stolicy w 590 roku i objął tron jako Bahram VI (590–591), ze wsparciem klasy wyższej. Khosrow, który później został nazwany Khosrow Parwiz (triumfujący), zwrócił się o pomoc do cesarza bizantyjskiego Maurycego. Maurycy wysłał dwie armie w towarzystwie własnej córki Marii, która poślubiła Khosrowa. Następnie Khosrow pokonał Bahrama w 591 roku i uciekł do Turków, gdzie zginął w następnym roku. Bahram nigdy nie był w stanie uzyskać legitymacji wśród szlachty, ponieważ nie należał do rodziny królewskiej. Khosrow Parwiz podjął środki zapobiegawcze, wybierając własnych strażników z armii bizantyjskiej i eliminując rywalizujące źródła władzy. Na jego łagodne traktowanie chrześcijan mógł mieć wpływ fakt, że obie jego żony (Maria i Shirin) były chrześcijankami. W 602 Maurycy został zdetronizowany i zabity. Jego syn uciekł do Iranu, a Khosrow uznał go za nowego Cezara. Wspierając młodego Cezara w przejściu władzy, udając mściciela Maurycego, Khosrow znalazł okazję do odzyskania terytoriów przekazanych Bizantyjczykom. Khosrow rozpoczął ostatnią i największą z wojen Sasanidów z Bizancjum, która trwała około 20 lat (604–624). W latach 604–610 armie Sasanidów podbiły Armenię, Mezopotamię i wiele miast w Syrii. W rezultacie Bizancjum nie mogło kontrolować innych części imperium tak mocno jak wcześniej. Khosrow Parwiz aresztował i zabił Nomana-b-Mundhara, króla Hiry. Ta nierozsądna przemoc okazała się później bardzo kosztowna, ponieważ

Khosrow zburzył mur między Iranem a Arabami z pustyni. Podczas wojen między Iranem a Rzymem Herakliusz znalazł drogę do tronu w Bizancjum po buncie; nie był jednak w stanie przezwyciężyć chaotycznej sytuacji. Energiczna armia Sasanidów podbiła Antiochię i Damaszek (613), a Szahrbaraz, dowódca Sasanidów, któremu towarzyszyło 26 000 mesjanistycznych Żydów, podbił Jerozolimę. Spalił kościoły miasta i deportował 35 000 jeńców do Ktezyfonu, stolicy Sasanidów, wraz z patriarchą Jerozolimy i relikwią Prawdziwego Krzyża. Następnie Shahrbaraz najechał Aleksandrię (619) i resztę Egiptu. Inny dowódca irański, Szahin, również podbił Azję Mniejszą. Terytorium Sasanidów było w tym momencie porównywalne z Persją Achemenidów. Zwycięstwa Chosrowa, zwłaszcza podbój Egiptu, który był głównym źródłem pożywienia dla Konstantynopola, zmusiły Herakliusza do przeniesienia swojej stolicy do Kartaginy, starożytnego miasta na wybrzeżu Afryki Północnej w pobliżu Tunisu. Korzystanie z majątku i skarbników kościołów armia rzymska była ponownie dobrze wyposażona i zdolna do obrony Rzymu przed Iranem. W tej fazie wojny armia bizantyjska, dysponując skuteczną flotą, przekroczyła Morze Czarne i przeniosła wojnę na arenę azjatycką. W 622 Herakliusz najechał Armenię i Adharbaydjan w 626. Bizantyjczycy sprzymierzyli się z Chazarami na północ od Kaukazu. Herakliusz wkroczył na równiny Mezopotamii i zszedł do Doliny Tygrysu, gdzie pokonał siły Sasanidów pod Niniwą. Khosrow uciekł do Ktezyfonu, pozostawiając Dastagered, swój królewski pałac i rezerwat zwierząt, do zdobycia przez Herakliusza w 627 roku. Chosrow, choć osłabiony, uparcie odrzucał propozycję pokoju zaproponowaną przez Herakliusza. W tym samym czasie zabił i uwięził wiele osób, w tym kilku swoich oficerów. Wściekły na jego zachowanie i odrzucenie propozycji pokoju, w 628 roku grupa generałów i wysokich rangą urzędników wkroczyła do stolicy i zbuntowała się przeciwko niemu, schwytała i uwięziła Khosrowa oraz ogłosiła królem jego syna Kubadha II. Później poprosili Kubadha o zabicie Khosrowa. W starożytnej historii Iranu Khosrow słynął z luksusowego stylu życia. Niektórzy eksperci uważają, że jego zainteresowanie takim stylem życia przyczyniło się do promocji i rozwoju sztuk pięknych, muzyki i architektury za jego panowania. Po egzekucji Khosrowa Parwiza dynastia Sasanidów straciła władzę i zaczęła upadać.

JAZDADJIRD III

W ciągu czterech lat między egzekucją Khosrowa a intronizacją Yazdadjirda III, ostatniego króla Sasanidów (628–632), ponad 10 osób przejęło władzę i ogłosiło się królem, a żadna z nich nie przekroczyła dwóch miesięcy swojego panowania. Prawdziwymi i absolutnymi namiestnikami byli kapłani i szlachta, dla których królowie byli tylko pionkami. Shiruya, syn Khosrowa, który został intronizowany i nazywany Kubadh Firuz (zwycięski), panował nie dłużej niż osiem miesięcy. Rozpoczął rozmowy pokojowe z Herakliuszem i propozycję pokojową przyjął, mając świadomość niestabilności politycznej Iranu. Szahrbaraz, najstłanniejszy generał Sasanidów, pod koniec swojego panowania zerwał z Khosrowem II i odmówił abdykacji swoich prowincji, Egiptu i Syrii. Latem 629 r. samodzielnie negocjował z Herakliuszem i opuścił Syrię i Egipt. Kubadh II odprowadzał podatki przez trzy lata i wypuszczał wielu więźniów, starając się być innym niż jego ojciec, Khosrow, ale aby ustabilizować swoje panowanie i królestwo, zabił wszystkich swoich dorosłych braci. Pozostawiając tylko siostry i dzieci, stwarzał kolejne problemy dynastyczne. Następcą Kubadha został Ardashir III, zaledwie dziecko (628); Sharbaraz był niezadowolony z chaotycznej sytuacji i zbuntował się, zabił Ardashira III i ogłosił się królem. Panował tylko 42 dni, zanim został zabity przez własnych strażników. Potem nastąpił kryzys dynastyczny, w ciągu dwóch lat na tronie zasiadło 11 władców. Khosrow III, który obwołał się królem wschodnich ziem imperium Sasanidów, został zabity, a panowanie Jawanshira również było krótkie. Ponieważ żaden z synów Khosrowa Parwiza nie żył, jego córka Buran (która była żoną Kubadha II) została intronizowana przy wsparciu szlachty w 630 r. Biła monety, budowała mosty i zakończyła negocjacje pokojowe z Bizantyjczykami, zanim została obalona w 631. Jej następcami byli Firuz II, Adhar Midukht, Hurmuz V i Khosrow IV. Pod koniec 632 r. królem został wnuk Chosrowa II, Yazdadjird III (632–651). Był ostatnim monarchą Sasanidów. Pozycja Sasanidów na Półwyspie Arabskim została już

osłabiona przez powszechne bunty. Arabscy muzułmanie zawarli własne sojusze, a gubernatorzy Sasanidów uznali proroka Mahometa i przeszli na islam. Siły muzułmańskie domagały się „równości” i „sprawiedliwości”, obiecywały ludziom „lepsze życie”, były szanowane i ciepło przyjmowane na granicach, a nawet w stolicy. Yazdadjird III, który miał nadzieję ożywić swoją armię, uciekł do Marw i został zabity w 652 roku przez łotra, który pożądał jego eleganckich ubrań i biżuterii. Śmierć Yazdadjirda III położyła kres monarchii Sasanidów w jej znanych granicach. Jego syn Firuz schronił się w Chinach Tang i otrzymał pozwolenie na założenie świątyni ognia.

Imperium Seleucydów

Imperium Seleucydów (312-63 p.n.e.) było największym z państw hellenistycznych, powstałych w wyniku podbojów Aleksandra Wielkiego. Seleukos I (ok. 358-281 p.n.e.), jeden z generałów Aleksandra, założył w 312 r. imperium Seleucydów. Seleukos, który przyjął tytuł Nikatora, czyli „zwycięzcy”, odniósł największe sukcesy w krwawych i przedłużających się wojnach Diadochów. Założone przez niego imperium rozciągało się od Bliskiego Wschodu i Azji Mniejszej po Baktrię w Azji Środkowej. Seleukos początkowo domagał się podbojów Macedonii również w Indiach, ale został zmuszony do porzucenia ich na rzecz Chandragupty II około 305 p.n.e. Seleukos został później zabity przez Ptolemeusza Keraunosa, członka rządzącej egipskiej dynastii. Dynastia Seleucydów czerpała zarówno z grecko-macedońskiej, jak i bliskowschodniej tradycji panowania. Monarcha Seleucydów teoretycznie nie był utożsamiany z konkretnym ludem, ale w praktyce był w kulturze Grekiem. Grecy i Macedończycy stanowili zdecydowaną większość elity rządzącej królestwem, zwanej przyjaciółmi króla. Seleucydzi utrzymywali szczególnie silny związek z greckim bogiem Apollem, ale także patronowali tradycyjnej religii Babilonu i przedstawiali się jako władcy w tradycji mezopotamskiej i perskiej. Podobnie jak inni władcy hellenistyczni twierdzili, że są boscy. Pierwotną stolicą imperium była Seleucja nad Tygrysem, ale ostatecznie osiedliła się w Antiochii w Syrii. Ogromne rozmiary imperium uniemożliwiały pełną centralizację. Czerpiąc z perskiej tradycji politycznej Achemenidów, polegającej na podziale imperium na satrapie, wcześni Seleucydzi podzielili swoje imperium na duże okręgi administracyjne, w większości przypisane członkom rodziny królewskiej. Inną wadą rozmiaru imperium Seleucydów były problemy na kilku granicach, co utrudniało królom Seleucydów prowadzenie spójnej polityki zagranicznej i wojskowej. Po Seleukos Seleucydzi stracili wiele ze swojej bezpośredniej kontroli nad Iranem i Baktrią. Około połowy III wieku p.n.e. nowe greckie królestwo powstało w Baktirii, podczas gdy Iran padł ofiarą irańskich Partów. Antioch III (223-187 p.n.e.), znany jako Megas lub „Wielki”, pod koniec III w. p.n.e. ponownie potwierdził zwierzchnictwo Seleucydów na tym obszarze, ale jego sukces okazał się krótkotrwały. W Azji Mniejszej Seleucydzi stracili terytoria na skutek najeźdźców Galów i secesji, która doprowadziła do powstania niezależnego hellenistycznego królestwa Pergamonu, które stało się odwiecznym rywalem. Egipcjacy Ptolemeusze rzucili wyzwanie przywództwu Seleucydów na hellenistycznym Bliskim Wschodzie. Po bitwie pod Panium w 200 r. p.n.e. Antioch wypędził Ptolemeusza z Palestyny i Fenicji, obszaru od dawna spornego między dwiema dynastiami. Jednak najbardziej zabójczym rywalem Seleucji była wschodząca potęga basenu Morza Śródziemnego, Republika Rzymska. Antioch wszedł w konflikt z Rzymianami, kiedy chciał rozszerzyć swoją działalność na Azję Mniejszą i Grecję. Po dwóch porażkach Antioch zgodził się na pokój w Apamei w 188 p.n.e., wycofując się z Europy i zachodniej Azji Mniejszej oraz rozwiązując flotę i słońce. Po Antiochu imperium Seleucydów znalazło się między Rzymianami na zachodzie a Partami na wschodzie. Imperium stanęło również w obliczu poważnego wyzwania wewnętrznego ze strony ludności Judei. Antioch IV Epifanes (175-163 p.n.e.) był zapalonym propagatorem kultury helleńskiej i kultu królewskiego. Polityka ta wywołała bunt Żydów, na czele z Machabeuszami, którym ostatecznie udało się ustanowić Judeę jako niezależne królestwo. Antioch IV został również zmuszony do upokarzającego wycofania się z Egiptu, który sprowadził do roli satelity Seleucydów, kiedy rzymski senat wysłał emisariusza z żądaniem jego opuszczenia. Szczególnie upokarzający był fakt, że Antioch zgodził się wycofać, mając do czynienia

jedynie z przedstawicielem senatu, a nie armią rzymską. Antioch zmarł, próbując przywrócić władzę Seleucydom na wschodzie. Po jego śmierci nastąpiły kolejne klęski i zamieszanie w domu Seleucydów między potomkami Antiocha IV i jego brata i królewskiego poprzednika Seleukosa IV Filopatora (187-175 p.n.e.). Mityrdates I z Partii zdobył Babilon w 142 p.n.e. i schwytał władcę Seleucydów Demetriusza II Nikatora (145-138, 129-126 p.n.e.) w 138 p.n.e. Za czasów Antiocha VII, brata Demetriusza, nastąpił częściowy powrót do zdrowia Seleucydów, który posunął się daleko na terytorium Partów, ale zginął w bitwie w 129 p.n.e. Żona zarówno Demetriusza, jak i Antiocha, Kleopatra Tea z rodu Ptolemeuszy, była jedyną Seleucydką, która rządziła samodzielnie (125–121 p.n.e.). Potęga Seleucydów skurczyła się do Syrii, podczas gdy ostatni Seleucydzi zaciekle walczyli między sobą. Tigranes z Armenii na krótko podbił państwo późnych Seleucydów, a ostatecznie rzymski wódz Pompejusz w 64 r. p.n.e. zredukował Syrię do rzymskiej prowincji. Niedługo potem został zamordowany ostatni Seleucyd, Antioch XIII Asiaticus (69-64 p.n.e.).

Imperium Almorawidów

Plemiona berberyjskie w Afryce Północnej zaczęły przechodzić na islam wraz z rozpoczęciem podbojów arabskich w drugiej połowie VII wieku pod rządami kalifatów al-Rashidun i Umajjadów. Choć muzulmanie berberyjscy byli aktywnymi uczestnikami ekspansji państwa islamskiego na północ od Maroka do Iberii, pozostali podporządkowani arabskim dowódcom mianowanym przez panującego kalifa na Bliskim Wschodzie. Około 1050 roku z Sahary w Mauretanii zaczął się wyłaniać pierwszy większy ruch polityczno-wojskowy zdominowany przez Berberów, Almorawidzi. Ten ruch rewolucyjny został założony i kierowany przez Abdullaha ibn Yasina al-Gazuli, fundamentalistycznego sunnickiego kaznodzieję ze szkoły prawniczej Maliki, który kształcił się w Dar al-Murabitun, pustynnej szkole religijnej na Saharze. Abdullah rozpoczął swoją karierę jako kaznodzieja, nauczając ortodoksyjnego islamu sunnickiego berberyjskich plemion Lamatunah na Saharze, które przeszły na islam, ale pozostały nieświadome jego zawitości. Początki ruchu Almorawidów sięgają założenia przez Abdullaha małej, bojowej sekty, która przestrzegała ścisłej interpretacji prawa islamskiego Maliki. Aby dołączyć do ruchu Abdullaha, nowych członków chłostano za przeszłe grzechy, a naruszenia prawa islamskiego surowo karano. Społeczność kierowała się religijnymi opiniami prawnymi Abdullaha, a później orzeczeniami prawnymi prawników Maliki, którym płacono za swoje usługi. W 1056 roku Almorawidzi, którzy przekształcili się w silny i fanatyczny ruch wojskowy, zaczęli posuwać się na północ do Maroka, gdzie podporządkowali sobie inne plemiona berberyjskie i głosili surową wersję islamu sunnickiego. Trzy lata później, podczas zaciętej wojny z plemieniem Berberów Barghawata, Abdullah zginął. Po śmierci Abdullaha przywództwo w ruchu Almorawidów przeszło w ręce dwóch kuzynów, Yusufa ibn Tashfina i jego kuzyna Abu Bakra. W 1062 r. w południowym Maroku założono miasto Marrakesz, które służyło jako stolica Almorawidów, a następnie w 1069 r. założono Fez. Pod rządami Yusufa i Abu Bakra imperium Almorawidów rozszerzyło się na wschód, do Algierii na początku lat osiemdziesiątych XI wieku. Podbój Maroka zakończył się w 1084 r., a do 1075 r. siły Almorawidów rozszerzyły się na zachodnioafrykańskie królestwo Ghany. Podczas gdy Almorawidzi nadal rozszerzali swoje królestwo w Afryce Północnej, państwa chrześcijańskie w Iberii zaczęły atakować iberyjskie państwa muzulmańskie. Pod przywództwem Alfonsa VI, księcia Kastylii, hiszpańskie siły chrześcijańskie zmusiły islamskie państwa-miasta na południu, w tym Sewillę i Grenadę, do płacenia mu daniny. Pod koniec lat siedemdziesiątych XI wieku muzulmanie iberyjscy wystali posłańców do Almorawidów z prośbą o wsparcie przeciwko chrześcijanom. Jednak dopiero w 1086 roku Yusuf przekroczył Morze Śródziemne i wkroczył do Iberii, gdzie pokonał armię Alfonsa VI pod Sagrąjas. W latach 1090-1092 Yusuf ustanowił władzę Almorawidów nad państwami muzulmańskimi w południowej Iberii, tworząc silną linię obrony przed dalszą ekspansją chrześcijańską. Choć przywódcy Almorawidów nie faworyzowali sztuk świeckich, takich jak poezja i muzyka niereligijna, inne formy sztuki i architektury nadal otrzymywały wsparcie rządu. Społeczności chrześcijańskie i żydowskie zamieszkujące południe były prześladowane,

a współpraca i współpraca intelektualna, która istniała kiedyś między muzułmanami, chrześcijanami i Żydami w Iberii, zakończyła się. W 1106 Yusuf zmarł ze starości, a jego następcą na stanowisku kalifa Almorawidów został Ali ibn Yusuf. W chwili śmierci Yusufa Imperium Almorawidów znajdowało się u szczytu swojej potęgi, rozciągając się przez Maroko na południe do Ghany, na północ do Iberii i na wschód do Algierii. Za jego panowania i jego następcy Alego prawnicy Maliki byli płatnymi członkami rządu, a wpływy ścisłej wersji islamu sunnickiego wzrosły. Chociaż Almorawidzi oficjalnie uznali władzę kalifatu Abbasydów w Bagdadzie w Iraku, rządili niezależnie i bez ingerencji Iraku. Utrzymywali także ogólnie serdeczne stosunki z sąsiednim kalifatem Fatymidów z siedzibą w Egipcie. Sprzeciw wobec Imperium Almorawidów zakorzenił się w Afryce Północnej już w chwili śmierci Yusufa. Wykorzystywanie przez kalifa Almorawidów Alego chrześcijańskich najemników i zagranicznych tureckich żołnierzy-niewolników wywołało gniew bojowego fundamentalistycznego ruchu berberyjskiego, Almohadów, kierowanego przez Muhammada ibn Tumarta, członka plemienia Hargha z gór Atlas w Maroku. Almohadowie sprzeciwiali się wpływom prawników Almorawidów Maliki, którzy, jak twierdził Ibn Tumart, skorumpowali islamską ortodoksję sunnicką. W 1100 roku Ibn Tumart wrócił do swojej rodzinnej górskiej wioski po latach spędzonych w Iberii, a następnie studiowaniu islamskiej teologii, myśli prawnej i filozofii. Założył meczet i szkołę, w której zaczął głosić swoją interpretację islamu sunnickiego. Ibn Tumart nakazał, aby wezwania do modlitwy i kazania podczas piątkowych modlitw zbiorowych były wygłaszane w języku berberyjskim zamiast arabskiego i według doniesień napisał kilka traktatów religijnych również w języku berberyjskim. Rosnący wpływ Almohadów będzie się utrzymywał i zagrozi władzy i istnieniu Imperium Almorawidów, które zostało dodatkowo osłabione w 1144 r. wraz ze śmiercią kalifa Alego. To za panowania Alego władza Almorawidów zaczęła się rozpadać, ale to za jego następców imperium ostatecznie upadnie. W obliczu rosnącego sprzeciwu na Półwyspie Iberyjskim Almorawidzi zostali pokonani w bitwie przez armie hiszpańskie, francuskie i portugalskie w latach 1138–1147, tracąc kontrolę nad miastami Saragossa i Lizbona. W Maroku, w sercu Almorawidów, rosnący wpływ Almohadów nadal rósł, nawet po śmierci Ibn Tumarta w 1133 r. Następca tronu Almohadów, Abd al-Mu'min, nadzorował ostateczne zniszczenie imperium Almorawidów, który ostatecznie upadł w 1147 r., po upadku jego stolicy, Marakeszu.

Imperium Bułgarskie

Początków Cesarstwa Bułgarskiego zwykle należy szukać w państwie bułgarsko-słowiańskim utworzonym w wyniku sojuszu między bułgarskim chanem Asparuhem a ligą siedmiu plemion słowiańskich około roku 679. Chociaż państwo to zostało założone w granicach Cesarstwa Bizantyjskiego, cesarz Konstantyn IV zmuszony był w roku 681 do zawarcia traktatu z Asparuhem, który uznał istnienie państwa bułgarsko-słowiańskiego i zgodził się na płacenie mu corocznej daniny. Słowianie stanowili przeważającą część populacji nowego państwa, ale jego przywódcami byli Bułgarzy. Tym, co odróżniało Bułgarów od Słowian, poza językiem i pochodzeniem etnicznym, było ich wysoko rozwinięte poczucie organizacji politycznej, a także potężna reputacja wojskowa. Procesy asymilacyjne między obiema grupami były długie i nie zawsze płynne, ale w X wieku język słowiański stał się językiem urzędowym państwa, a bułgarski stał się jego oficjalną nazwą. Badania nad imperium bułgarskim dzieli się ogólnie na dwa okresy: pierwsze imperium bułgarskie (681–1018) i drugie imperium bułgarskie (1185–1393). W obu okresach imperium bułgarskie musiało stawić czoła naciskom zewnętrznym ze strony Bizancjum na południu i różnym najeźdźcom migrującym z północy, a także wewnętrznym sprzeciwom arystokracji.

PIERWSZE IMPERIUM BUŁGARII

Początkowo Pierwsze Cesarstwo Bułgarskie cieszyło się prawie stuletnią ekspansją. Po śmierci Asparuha najwyższa władza przeszła w ręce Khana Tervela (700–721). Nie tylko kontynuował rozbudowę nowego państwa na Bałkanach, ale także interweniował w wewnętrzne sprawy Bizancjum.

Tervel udzielił schronienia wygnanemu cesarzowi Justynianowi II i pomógł mu odzyskać tron w Konstantynopolu w 704 r. W 716 r. Tervel wymusił na Bizancjum traktat, który przyznał Bułgarii północną Trację i ponowił coroczną daninę Konstantynopola. Dzięki temu traktatowi Tervel przybył z pomocą Bizancjum podczas arabskiego oblężenia miasta w 717 r., kluczowego dla uniknięcia upadku Konstantynopola. Atak Tervela zaskoczył siły arabskie i wielu z nich zostało wymordowanych (niektórzy liczą 100 000). Po śmierci Tervela pozostała część VIII wieku była czasem wewnętrznych konfliktów, aż do rządów Khana Kardama (777–802). Kardam zadał armii bizantyjskiej szereg dotkliwych porażek i w 796 r. zmusił Konstantynopol do odnowienia corocznego daniny dla Bułgarii. To następca Kardama, Chan Krum (803–814), osiągnął jedną z największych posiadłości Pierwszego Cesarstwa Bułgarskiego. Uważa się, że Krum spędził swoją młodość na zdobywaniu władzy nad dużymi obszarami współczesnych Węgier i Transylwanii. Kiedy Krum został chanem, przyłączył te terytoria do Bułgarii. W ten sposób jego królestwo rozciągało się od Tracji po północne Karpaty i od dolnej rzeki Sawy do Dniestru i graniczyło z Cesarstwem Franków Karola Wielkiego wzdłuż rzeki Cisy. Ekspansjonistyczna polityka Kruma doprowadziła go do konfliktu z Bizancjum. W 809 r. złupił nowo ufortyfikowane miasto Serdica (dzisiejsza Sofia) i przedarł się na terytorium Macedonii. Armia cesarska zniszczyła stolicę Bułgarii w Pliskach. Krum jednak oblegał wojska bizantyjskie na przełęczy, gdzie większość z nich została zmasakrowana. Cesarz Nicefor I stracił życie, a Krum nakazał inkrustowanie czaszki Niceforosa srebrem i używanie jej jako kubka do picia. Po swoim sukcesie militarnym Krum rozpętał totalną wojnę z Bizancjum, pustosząc większość jego terytorium poza chronionymi murami Konstantynopola. Zmarł niespodziewanie w 814 roku w trakcie przygotowań do ataku na metropolię. Nacisk na zdolności wojskowe Kruma często zaniedbuje jego przewidywanie jako budowniczego państwa. Był pierwszym bułgarskim władcą, który rozpoczął centralizację swojego imperium, zapewniając wspólne ramy administracyjne i prawne. Jego syn Khan Omurtag (814–831) poszedł w ślady ojca w dalszej konsolidacji państwa. Głównym osiągnięciem Omurtaga było udoskonalenie systemu prawnego opracowanego przez Kruma. Był także zapalonym budowniczym fortec. Pod rządami następców Omurtaga, Malamira (831–836) i Pressiana (836–852), Pierwsze Cesarstwo Bułgarskie przedostało się dalej w Macedonii. Ich panowanie przyniosło jednak wzrost wewnętrznego kryzysu państwa w związku z rozprzestrzenianiem się chrześcijaństwa. Zarówno Słowianie, jak i Bułgarzy praktykowali pogaństwo, ale duża liczba Słowian zaczęła nawracać się na chrześcijaństwo. Jednakże Bułgarzy, a zwłaszcza ich bojarowie (arystokracja), pozostali gorliwie pogańscy. Krum, a w szczególności Omurtag, zasłynęli z prześladowań chrześcijan. Nowa era w historii Pierwszego Cesarstwa Bułgarskiego zainaugurowała wstąpienie na tron chana Borysa (852–888). Borys stawiał czoła napięciom społecznym w swoim państwie wynikającym z odmiennych przekonań religijnych ludności. W 864 roku przyjął chrześcijaństwo dla siebie i swojego kraju. Tym aktem Borys zwiększył spójność swojego ludu. Na arenie międzynarodowej zapewnił także uznanie swojego imperium, ponieważ wszystkie ówczesne potęgi były chrześcijańskie. W 888 Borys abdykował i udał się do klasztoru. Tron przeszedł w ręce jego najstarszego syna Włodzimierza (889–893), który natychmiast porzucił chrześcijaństwo i powrócił do pogaństwa, zmuszając Borysa do przejścia na emeryturę w 893 r. Usunął i oślepił Włodzimierza oraz zainstalował swojego drugiego syna, Symeona, do tronu. Panowanie Symeona Wielkiego (893–927) znane jest jako złoty wiek. Symeon rozszerzył granice imperium bułgarskiego na zachód do Adriatyku, na południe do Morza Egejskiego i na północny zachód, obejmując większość dzisiejszej Serbii i Czarnogóry. Dwukrotnie oblegał Konstantynopol i Bizancjum musiało uznać go za basileusa (cara lub cesarza); jedynym innym władcą, któremu Konstantynopol udzielił takiego uznania, był Święty Cesarz Rzymski. Aby zasygnalizować zerwanie z pogańską przeszłością, Symeon przeniósł stolicę Bułgarii z Plisk do pobliskiego Presławia. W Presławiu bułgarska sztuka i literatura rozkwitły z niespotykanym dotąd blaskiem. Pomimo tych wyjątkowych wydarzeń, po panowaniu Symeona nastąpił okres upadku politycznego i społecznego. Jego syn Petar (927–970) brał udział w niemal ciągłych działaniach wojennych; szlachta była zaangażowana w spory frakcyjne, a kościół popadł w korupcję. Ogólna korozja

państwa znalazła odzwierciedlenie w szerzeniu się herezji wśród Bułgarów. Pod koniec X wieku imperium bułgarskie szybko podupadało. W 971 roku stolica Presławia i znaczna część wschodniej Bułgarii zostały podbite przez Bizancjum. Pod przywództwem cara Samuila (997–1014) Bułgaria przeżyła chwilowe odrodzenie, a stolica przeniosła się do Ochrydy. Pod rządami Samuila kraj rozszerzył się na dzisiejszą Albanie, Czarnogórę i części Tracji. Jednak w 1014 r. cesarz Bazyli II „Bułgaroktonus” (bułgarski pogromca) pojmał 15 000 żołnierzy bułgarskich i oślepił 99 ze 100; pozostali mieli jedno oko, aby prowadzić swoich towarzyszy z powrotem do cara. Kiedy Samuil zobaczył swoich oślepionych żołnierzy, natychmiast umarł. Do 1018 roku ostatnie pozostałości bułgarskiego oporu zostały stłumione i pierwsze imperium bułgarskie dobiegło końca.

DRUGIE IMPERIUM BUŁGARII

Państwo bułgarskie zniknęło aż do 1185 roku, kiedy bracia Petar i Asen zorganizowali bunt przeciwko Bizancjum. Bunt zapoczątkował Drugie Cesarstwo Bułgarskie, którego stolicą stało się Turnovo (dzisiejsze Wielkie Turnovo). Według schematu, który stał się charakterystyczny dla odtworzonego państwa, niezadowoleni bojarowie zamordowali najpierw Asena, a następnie Petara. To ich najmłodszemu bratu Kalojanowi (1197–1207) udało się wprowadzić w Bułgarii tymczasową stabilizację. W tamtym czasie większość kłopotów na Bałkanach pochodziła od krzyżowców. W 1204 roku zdobyli Konstantynopol i ogłosili, że car bułgarski jest ich wasalem. Obrażony Kaloyan pomaszzerował przeciwko armiom Czwartej Krucjaty i pokonał je w bitwie pod Adrianopolem (dzisiejsze Edirne). Kaloyan schwycił cesarza Baldwina i wziął go do niewoli do swojej stolicy, Turnova, gdzie zmarł. Siły bułgarskie odcięły także głowę przywódcy IV krucjaty Bonifacemu. Sam Kaloyan został wkrótce potem zamordowany przez dysydenckich szlachciców podczas oblężenia Tesaloniki. Po Kaloyanie tron objął Boril (1207–18). W 1218 roku syn Asena, Iwan Asen II, wrócił z wygnania i obalił Borila. Jego panowanie (1218–1241) było świadkiem największej ekspansji Drugiego Cesarstwa Bułgarskiego, które dotarło do Adriatyku i Morza Egejskiego. Oprócz sukcesów militarnych Iwan Asen II zreorganizował także system finansowy Bułgarii i był pierwszym bułgarskim władcą, który bił własne monety. Po jego śmierci szybko nastąpił upadek. Zewnętrznymi źródłami tego upadku był najazd Mongołów na Europę i wzrost pozycji Serbii jako głównej potęgi na Bałkanach. W ciągu niecałego stulecia pałac królewski w Turnowie gościł 13 carów. Być może najbarwniejszym z nich był hodowca świń Ivailo, który wspinał się od zwykłego chłopca na bułgarski tron. Z bandą zdeterminowanych zwolenników udało mu się pokonać lokalne oddziały mongolskiej Złotej Ordy i przepchnąć je przez Dunaj. W 1277 r. wkroczył do Turnowa i osobiście zabił cara. Jego rządy trwały zaledwie dwa lata i został usunięty przez wojska wysłane z Konstantynopola. Kres Drugiego Cesarstwa Bułgarskiego nastąpił za panowania cara Iwana Aleksandra (1331–71). Udało mu się skonsolidować terytorium Bułgarii, a kraj cieszył się ożywieniem gospodarczym. Iwana Aleksandra jako także wielkiego mecenasa sztuki. Przyczynił się jednak do rozpadu królestwa bułgarskiego. Oddzielił region Widin od monarchii bułgarskiej i ustanowił tam swojego najstarszego syna, Iwana Stratsimira, jako władcę. Na spadkobiercę tronu bułgarskiego ogłosił syna z drugiego małżeństwa, Iwana Sziszmana. Jako car Iwan Sziszman (1371–1393) stoczył przegraną bitwę zarówno z Turkami Osmańskimi, jak i z separatystycznymi ambicjami bułgarskich bojarów. Turnovo padło w ręce Turków w 1393 roku, a trzy lata później uległ także Widin, powodując koniec Drugiego Cesarstwa Bułgarskiego.

Imperium Etiopskie

Wyjątkowa i czcigodna tożsamość Etiopii wynika z jej twierdzeń o głębokich korzeniach w świecie starożytnym i biblijnym. Z jednej strony stanowiło kontynuację starożytnej cywilizacji reprezentowanej przez Aksum, pośrednika handlowego dla Rzymu i Indii na Morzu Czerwonym. Z drugiej strony promował swoje mityczne powiązania z królem Salomonem, utrzymując niezłomnie swą wiarę chrześcijańską (a nawet żydowską) przez cały okres muzułmański, a silna hegemonia kościoła i państwa

dała zęby tym twierdzeniom. Chrześcijański król późnego Aksum, El-Asham, zapisał się w pamięci muzułmanów, dając schronienie wyznawcom proroka Mahometa, którzy zostali wypędzeni z Mekki w 615 r. Niemniej jednak konflikt wybuchł, gdy muzułmanie z Afryki Północnej ruszyli na południe w VIII wieku i odciął Etiopię od świata chrześcijańskiego. Przez następne 900 lat historia otaczająca Etiopię została przytłumiona w kontakcie z Zachodem, a zarysy jej historii można było dostrzec w folklorze i archeologii. Otoczone królestwem Aksum rozprzestrzeniło się na południe, w kierunku wyżyn. Mieszkały tu ludy niesemickie, Agawowie pochodzenia kuszyckiego. Niektórzy z nieznanых powodów, dotknięci wcześniej wpływami żydowskimi, nazywali siebie Falashami, inni byli już chrześcijanami lub nawracali się stopniowo. Ta ostatnia grupa połączyła się z elitami Aksum i ostatecznie zastąpiła dom rządzący dynastią Zagwe. Zagweowie przenieśli stolicę 260 mil na południe, do Roha. Według tradycji byli oni szczególnie pobożni, a jeden z ich bardziej szanowanych cesarzy, Lalibela (1195–1225), kierował budową 11 kościołów wykutych w litej skale. Kościoły te służyły jako miejsce pielgrzymek dla wierzących, gdy nie mogli przewyciężyć odmowy muzułmanów odwiedzenia Ziemi Świętej. Dynastia następująca po Zagwach w 1270 r. powróciła do wielowiekowej tradycji, że ich królowie pochodzili od króla Salomona. Ich epicka opowieść, *Kebre Negast* (Chwała królów), mówi o ich starożytnym przodku i pierwszym królu, Meneliku I, narodzonym przez królową Saby i Salomona. Syn Menelik powrócił do ojczyzny z Arką Przymierza, sprytnie zabierając ją ojcu. Etiopczycy do dziś wierzą, że Arka jest obecna w ich kraju. Jej obecność gwarantuje biblijne przymierze ze swoim narodem. Nowi Salomonidzi byli proaktywni, kultywując swój biblijny wizerunek. Połączyli swoją rolę w rządzie z rolą duchowieństwa w kościele, umieszczając swoich synów we wspólnocie przypominającej klasztor na górze Geszen, aby modlili się i uczyli, czekając na powołanie do rządzenia narodem. Ich reputacja była jedną z królów-kapłanów. W połowie XIV wieku ruszyli przeciwko otaczającym ich muzułmanom i poganom. Arabski historyk Al-Omari podał, że ich król, Amde-Siyon, miał zwolenników w 100 królestwach. Zar'a Ya'kob (1434–1468) osiągnęła jeszcze większy status, aspirując do wielkości poprzez koronację w starożytnym Aksum. Za swoich rządów opracował nowe kampanie ewangelizacyjne mające na celu nawrócenie wszystkich poddanych na wiarę chrześcijańską. Szkoły kościelne zostały otwarte dla księży, a także uczniów i seminarzystów z klasy rządzącej. Sztuka etiopska rozkwitła, a te pisma, artefakty i malowidła ściennie nadal istnieją. Kiedy zmarł Zar'a Ya'kob, muzułmanie i obcy powstałi w buncie. Sułtan Ahmad Gran przeprowadził niszczycielski dżihad przeciwko klasztorom i kościołom (1527–1543). Tymczasem od kilku stuleci Europejczycy słyszeli doniesienia o legendarnym afrykańskim cesarzu imieniem Prester („kapłan”) Jan, który miał pomagać armiom chrześcijańskim w wyprawach krzyżowych przeciwko muzułmanom z Bliskiego Wschodu i Afryki. W nadziei, że Etiopia będzie domeną Presterera Johna, wysłano 400 żołnierzy portugalskich, aby położyć kres kampanii sułtana Ahmada Grana przeciwko Etiopii.

Ibn Batuta

(1304–1368) podróżnik i pisarz

Ibn Batuta (także Ibn Battuta), Muhammad Ibn Abd Alah, urodzony w Tangerze w Maroku, był jednym z największych arabskich podróżników XIV wieku. Potomek rodziny uczonych, która wydała na świat wielu sędziów, kształcił się w Tangerze. Podobnie jak inni podróżnicy z Maroka, rozpoczął swoje podróże od pielgrzymki do Mekki i do ośrodków nauki w Egipcie i Syrii. Ale wkrótce stał się niespokojny i zapragnął zwiedzać inne części świata. Przez około 28 lat Ibn Batuta podróżował do wielu krajów świata islamu, do Armenii, Gruzji, regionu Wołgi, Azji Środkowej, Konstantynopola, Indii, Malediwów, Indonezji, części Chin oraz Afryki Wschodniej i Zachodniej. Odebrał swoją pielgrzymkę do Mekki cztery razy. To właśnie z dzienników Ibn Batuty wiemy tak wiele o tych ziemiach z jego czasów. Podczas swoich podróży poznał sułtanów i władców w wielu częściach świata. Czasami piastował ważne stanowiska za granicą i został wpływowym sędzią w Delhi za rządów Muhammada Tughluqą. Odegrał

także ważną rolę na Malediwach. W 1353 powrócił do Maroka. Na prośbę sułtana podyktował swoją książkę Rihla pisarzowi nazwiskiem Ibn Juzayy, który zmarł w 1355 roku po ukończeniu i zredagowaniu tekstu. Pod koniec życia Ibn Batuta pełnił funkcję sędziego w marokańskim mieście i został pochowany w Tangerze. Ponieważ relację z podróży Ibn Batuty napisał ktoś inny, czasami trudno jest ustalić jego własny głos lub charakter. Jest prawdopodobne, że Ibn Juzayy nie do końca był wierny temu, co usłyszał od swojego rozmówcy; ponadto przy rekonstrukcji przeszłych wydarzeń, epizodów i dat należy uważać na pamięć podróżnika. Relacja z podróży Ibn Batuty to ważny średniowieczny dokument, który rzuca światło na życie historyczne, kulturalne i społeczne w wielu częściach świata, zwłaszcza w Indiach, Malediwach, Azji Mniejszej oraz Afryce Wschodniej i Zachodniej.

Ibn Chalduna

(1332–1406) intelektualista, historyk i socjolog

„Abd al-Rahman Ibn Muhammad Ibn Khaldun urodził się w Tunisie i zmarł w Kairze. Największy arabski historyk, rozwinął filozofię historii i położył podwaliny pod socjologię w swoim arcydziele Muqaddima. Był także politykiem i dyplomatą. Według jego autobiografii Al-Ta'rif bi Ibn Khaldun jego rodzina pochodziła z Jemenu i osiedliła się w Hiszpanii po podboju arabskim. Odegrali ważną rolę polityczną w Sewilli w IX wieku. Tuż przed upadkiem miasta w 1323 r. przenieśli się do Tunisu i nadal zajmowali ważne stanowiska administracyjne. Tutaj urodził się i kształcił Ibn Khaldun. W 1349 roku jego rodzice zmarli podczas wielkiej zarazy. Po pracy na dworze w Tunezji Ibn Khaldun przeniósł się do Fezu, aby służyć sułtanowi Maroka. Jednak popadł w niełaskę i przeniósł się do Granady w Hiszpanii, gdzie wezyrem był Ibn al-Khatib, znany pisarz i mąż stanu. Ibn Khaldun został wysłany z misją do Sewilli, aby zawrzeć traktat pokojowy z Pedro I Okrutnym z Kastylii. W Granadzie jego wrogowie zaintrygowali go i został zmuszony do powrotu do Afryki Północnej. Kilkakrotnie zmieniał pracę, ale znużyły mu się niebezpieczeństwa, jakie niesie ze sobą życie polityczne. W 1375 roku spędził cztery lata w zamku Qal'at ibn Salama w Algierii, gdzie napisał swój pierwszy szkic Muqaddima, czyli wprowadzenia do historii, oraz część książki Kitab al-'ibar, najlepszego źródła historii Afryki Północnej i Berberów. Choroba i konieczność sprawdzenia źródeł w ośrodkach miejskich zmusiły go do powrotu do Tunisu. W 1382 popłynął do Egiptu, osiadł w Kairze i zaczął wykładać na słynnym islamskim uniwersytecie al-Ahzar. Mamelucki władca Egiptu, Barquq, mianował go głównym sędzią obrządku Maliki, lecz on znowu miał kłopoty z władcą. Najbardziej znaczące wydarzenie w jego życiu miało miejsce w roku 1400, kiedy towarzyszył nowemu sułtanowi Egiptu, Farajowi, w drodze do Syrii w czasie najazdu mongolskiego. Kiedy sułtan musiał pośpiesznie wrócić do Kairu, aby stłumić bunt, Ibn Khaldun pozostał w oblężonym Damaszku. Został spuszczonej liną z murów miejskich i udał się na spotkanie z tatarskim zdobywcą Timurlanem (Tamerlanem) i spędził w jego obozie siedem tygodni. Pomimo wysiłków Ibn Chalduna Damaszek został splądrowany, a jego wielki meczet spalony; jednakże Ibn Chaldun otrzymał pozwolenie na powrót do Egiptu. Jako teoretyk historii Ibn Chaldun zidentyfikował czynniki ekonomiczne, społeczne, polityczne, psychologiczne i środowiskowe jako kluczowe dla powstania i upadku wszystkich państw. Przeanalizował dynamikę relacji grupowych i pokazał, jak spójność społeczna wzmocniona ideologią religijną może pomóc grupie w dojściu do władzy. Historię postrzega się jako naukę badającą społeczne zjawiska życia ludzkiego. Poszukuje przyczyn i skutków oraz bada złożoność ludzkiej natury. Ibn Chaldun pokazał, że stosując zasady naukowe, można formułować ogólne prawa i przewidywać przyszłe trendy. Arnold Toynbee, nieżyjący już brytyjski historyk, opisał Muqaddimę jako największe dzieło w swoim rodzaju.

Ibn Sina

(980–1037) Muzułmański filozof, naukowiec i lekarz

Abu 'Ali al Husayn Ibn Sina, czyli Awicenna, urodził się w północnej Persji (dzisiejszy Iran) i w młodości studiował zarówno matematykę, jak i medycynę oraz żywo interesował się filozofią. Jego pięciotomowe dzieło *al-Qanun fi 'l tibb*, przetłumaczone na łacinę i zawierające wykaz znanych chorób, sposobów leczenia i leków, przez kilka stuleci stanowiło standardowe źródło informacji medycznych w świecie chrześcijańskim i islamskim. Ibn Sina był nie tylko klinicystą, ale także starał się zsyntetyzować całą wiedzę medyczną tamtych czasów. Podszedł do studiów medycznych jako do nauki, a nie tylko jako zawodu praktycznego. Obszerna twórczość Ibn Siny, głównie w języku arabskim, ale także perskim, dotyczyła filozofii, psychologii, teorii muzyki, autobiografii, a nawet dwóch opowiadań. Chociaż Ibn Sina i inni filozofowie muzułmańscy często nie znali klasycznej greki, znali ją z tłumaczeń dokonanych przez chrześcijańskich Arabów. Ibn Sina zaakceptował większość myśli platońskiej i próbował zharmonizować ją ze wschodnimi systemami wierzeń w formie neoplatonizmu. Pod tym względem Ibn Sina kontynuował podejście Abu Nasra al-Farabiego (ok. 878–950), wcześniejszego filozofa muzułmańskiego, któremu Ibn Sina złożył hołd. Będąc częścią łańcucha uczonych islamskich, idee Ibn Siny zostały rozszerzone i przerobione przez Awerroesa. W swojej encyklopedii filozoficznej *Kitab al-shifa* Ibn Sina opowiadał się za potrzebą zrozumienia świata przyrody i popierał stosowanie racjonalnego myślenia. Argumentował też, że racjonalne myślenie i przekonania religijne nie są koniecznie sprzeczne. Nie zgadzał się z akceptowaną islamską myślą dotyczącą kosmologii i wyraził niski pogląd na temat zdolności intelektualnych społeczeństwa w ogóle. Ibn Sina i inni filozofowie muzułmańscy przyjęli Koran jako święty, objawiony tekst islamu, ale wierzyli, że można go interpretować (*bid'a*) i że nie każde słowo należy przyjmować dosłownie. Wielu uczonych sunnickich zaakceptowało podejście Ibn Siny, a jego prace wywarły długotrwały wpływ na myśl islamską. Inni, w szczególności późniejszy Ibn Taymiyya, stanowczo potępili podejście Ibn Siny. W ostatnich latach swojego życia Ibn Sina służył jako wazir (minister) dynastii Buyidów, która przejęła kontrolę nad częściami terytorium muzułmańskiego po rozpadzie dynastii Abbasydów w Bagdadzie. W Europie idee Ibn Siny i jego recenzja dzieła Arystotelesa w *Kitab al-shifa* wywarły wpływ zarówno w średniowieczu, jak i renesansie.

Ibn Taymiyya

(1263–1328) Teolog islamski

Taqi al-Din Ibn Taymiyya urodził się w Syrii i większość życia spędził w Damaszku. Jego ojciec był uczonym islamskim, a Ibn Taymiyya, gdy był jeszcze młodym mężczyzną, został nauczycielem prawa i tradycji islamskiej. Ibn Taymiyya podążył za purytańską szkołą Hanbali, najbardziej konserwatywną z czterech głównych szkół prawa islamskiego. W przeciwieństwie do wcześniejszych uczonych muzułmańskich Awerroesa, a nawet al-Ghazzaliego, odrzucił racjonalizm i studiowanie filozofii. Ibn Taymiyya uważał, że islamskie szkoły prawa stały się zbyt sztywne, ale argumentował również, że zostały zepsute przez wpływy zewnętrzne, szczególnie wpływy klasycznej Grecji i sufiizmu (islamskiego mistycyzmu). Ibn Taymiyya żył w czasach, gdy społeczeństwu islamskiemu zagrażali wrogowie zewnętrzni, zwłaszcza Mongołowie, oraz wewnętrzne podziały polityczne. Opowiadał się za czystym stosowaniem praktyk islamskich opartych na wierze i odrzucał innowacje (*bid'a*). Nawoływał także prawdziwych muzułmanów do prowadzenia dżihadu (świętej wojny) w celu walki z wrogami wewnętrznymi i zewnętrznymi. W „Prawidłowej odpowiedzi dla tych, którzy zmienili religię Chrystusa”, ogromnej książce liczącej ponad 1000 stron, Ibn Taymiyya posłużył się egzegezą tekstu, aby zakwestionować boskość Chrystusa. Z powodu jego bardziej skrajnych polemik i głośnego sprzeciwu wobec wielu powszechnych praktyk muzułmańskich, na przykład kultu grobowców świętych, władze kilkakrotnie więziły Ibn Taymiyyę, a on zmarł w więzieniu w 1328. Jednakże jego liczne pisma na temat Koranu i prawa islamskiego (*fiqh*) w dalszym ciągu wywierały wpływ na muzułmańskich uczonych i przywódców politycznych, w tym na Muhammada ibn Abd al-Wahhaba, założyciela wahabickiej sekty

purytańskiej, która pojawiła się na Półwyspie Arabskim w XVIII wieku. Współczesna Arabia Saudyjska opiera się na wahabizmie i rygorystycznym przestrzeganiu litery prawa. Ibn Taymiyya jest często postrzegany jako duchowy mentor islamistów XIX i XX wieku.

ikonoklazm

Ikonoklazm (z greckiego „niszczenie obrazów”) był ruchem religijnym występującym przeciwko ikonom (portretom religijnym) w Bizancjum w VIII – IX wieku. Sztuka chrześcijańska rozprzestrzeniła się w IV wieku dzięki mecenatowi nowochrześcijańskich cesarzy i arystokratów. Chociaż większość chrześcijan akceptowała tę tendencję, mniejszość, pod wpływem biblijnego zakazu „rzeźbionych wizerunków”, była w opozycji. Na przykład biskup Euzebiusz z Cezarei, autor pierwszego dzieła z historii Kościoła (Historia kościelna), należał do tej drugiej grupy i odrzucał przedstawianie Chrystusa w sztuce. Ruch ten, zwany ikonoklazmem, rozwinął się w VII wieku, kiedy pojawił się w Armenii, a największą fazę osiągnął w Cesarstwie Bizantyjskim (wschodniorzymskim) w VIII i IX wieku. (Zachód doświadczył własnego kryzysu obrazoburczego podczas XVI-wiecznej reformacji protestanckiej). Popularność ikon znacznie wzrosła we wschodnim chrześcijaństwie w VI i VII wieku, kiedy imperium zostało zniszczone przez Słowian i Bułgarów, którzy odebrali znaczną część Bałkanów spod kontroli imperialnej oraz przez muzułmanów, którzy zajęli Syrię, Palestynę, Egipt i Afrykę Północną. Prestiż imperium został znacznie obniżony, a władza cesarska została osłabiona przez zamachy stanu, konflikty społeczne i kontrowersje teologiczne. W tym okresie ludzie zwracali się o pomoc nie do nieszczęsnego cesarza, ale do ikony (portretu świętego, anioła czy Jezusa) znajdującej się w kościołach, klasztorach, a także domach prywatnych. Ikonom często przypisywano cudowne moce, takie jak uzdrawianie z chorób lub ochrona miasta przed wrogami. W VIII wieku dwóch biskupów Azji Mniejszej potępiło rozprzestrzenianie się prestiżu ikon wśród chrześcijan. Cesarz Leon III (717–741), który powstrzymał muzułmanów podczas oblężenia Konstantynopola w latach 717–718, stanął w obronie ich sprawy. Wierząc, że Bóg dał mu sukces i ostrzeżenie (kiedy wybuch wulkanu spustoszył wyspę Thera), usunął ikonę wiszącą przed pałacem cesarskim, w 730 r. mianował obrazoburczego patriarchę i wydał edykt wzywający do zniszczenia wizerunków. Jego syn i następca Konstantyn V (741–775), również odnoszący sukcesy na polu bitwy, naciskał na sprawę obrazoburczą, prześladując przeciwników, zwłaszcza mnichów. Starał się także ustanowić solidniejsze podstawy teologiczne dla ikonoklazmu, zwołując sobór kościelny w 754 r. Mnisi, tacy jak Jan Damasceński, opat klasztoru św. Sabasza w Palestynie, który napisał kilka traktatów w obronie ikon, przewodzili opozycji wobec ikonoklastów. Cesarz nie mógł aresztować Jana, ponieważ żył pod kontrolą muzułmanów. Jan wyjaśnił, że przed Jezusem Boga nie można było przedstawić na ikonie, ale gdy Bóg stał się ciałem w Jezusie, można było go przedstawić. Co więcej, gdy ikona jest używana w nabożności, nie czci się materii, ale Boga materii, który ją stworzył. Jan rozróżnił także kult (latreia), który jest zarezerwowany wyłącznie dla Boga, i cześć (proskynesis), którą chrześcijanie mogą oddawać świętym i aniołom. Wyjaśnił jasno, że kult ikon nie jest bałwochwalstwem, ale prawdziwą praktyką prawosławną. Każdy papież sprzeciwiał się także ikonoklazmowi. Spowodowało to zerwanie stosunków między Konstantynopolem a Rzymem. Cesarzowi Leonowi III nie udało się aresztować papieża, ale udało mu się usunąć południowe Włochy i Bałkany spod jurysdykcji papieskiej, przekazując je patriarche Konstantynopola. W tym napiętym okresie Rzym nie mógł zwrócić się do Konstantynopola o wsparcie militarne przeciwko zagrażającym mu niemieckim Longobardom. Papież zwrócił się teraz do Franków, tworząc ważny sojusz niemiecko-papieski, który miał wpływ na większą część średniowiecza. W 800 r. papież ustanowił precedens w sprawie ogłoszenia cesarza poprzez koronację króla Franków Karola Wielkiego na cesarza rzymskiego. Bizancjum sprzeciwiało się temu aktowi, uważając, że cesarz rzymski panuje w Konstantynopolu i jest koronowany przez patriarchę. Pierwsza faza ikonoklazmu dobiegła końca, gdy Irena, wdowa po Leonie IV (775–780), rządziła w imieniu swojego młodego syna Konstantyna VI. Irena była ikonofilką (zwolenniczką ikon) i zwołała VII Sobór Ekumeniczny w Nicei (787), który uznał ikony za prawosławne. Cesarze ikonofile

rzządzili od 780 do 813 r.; był to okres naznaczony klęską militarną, która doprowadziła wielu do wiary w to, że Bóg objawia, że ikonoklazm był „prawdziwą” doktryną. Generał ikonoklastów (Leon V) objął tron i w roku 815 rozpoczął się drugi etap ikonoklazmu, usuwając patriarchę i zwołując sobór w celu przywrócenia ikonoklazmu. Po raz kolejny ikonoklastowie odnieśli militarny triumf. W 820 r. zamach stanu wyniósł do władzy Michała II, ustanawiając dynastię Amorów (820–867). Jego syn, Teofil (829–842), był najbardziej wykształconym i pełnym pasji ikonoklastem z IX wieku. Wielkim wyzwaniem dla ikonoklazmu w IX wieku nie byli zagraniczni przeciwnicy, ale wewnętrzna opozycja monastyczna. Mnisi byli teraz dobrze zorganizowani i powszechnie uważano ich za bohaterów. Czołową postacią był Teodor Stoudyta, opat klasztoru Stoudios w Konstantynopolu, którego 1000 mnichów było lojalnych i posłusznych. Sieć wsparcia Teodora rozciągała się na całe imperium, a on nieustannie walczył z ikonoklazmem. Cesarze wygnali go, pobili i uwięzili, ale nie mogli go uciszyć. Zmarł w 826 r., tuż przed restauracją ikon, o które walczył. Ostateczna renowacja nastąpiła w 843 r., kiedy cesarzowa Teodora rządziła jako regentka swojego młodego syna Michała III, następcy Teofila. Do tego czasu związek między ikonoklazmem a zwycięstwem został zniszczony przez klęskę militarną pod koniec panowania Teofila. Teodora mianowała Metodego nowym patriarchą i wspólnie przywrócili przynależność do VII Soboru Ekumenicznego. Święto to obchodzone jest co roku w prawosławnym Kościele greckim jako „niedziela prawosławna” w pierwszą niedzielę Wielkiego Postu. Kontrowersje ikonoklastów pobudziły odrodzenie nauki, gdy ikonoklastowie poszukiwali rękopisów Ojców Kościoła, aby bronić swojego stanowiska, podczas gdy ikonofile, tacy jak Jan Damasceński i Teodor Stoudysta, pisali własne traktaty. Doprowadziło to również do wzrostu prestiżu monastycyzmu, ponieważ mnisi stali się głównymi orędownikami prawosławia. Ostatecznie okres ten zwiększył władzę imperialną, ponieważ cesarze ikonoklastów ustabilizowali imperium przed zagrożeniami z zewnątrz i wzmocnili władzę imperialną w kraju. Wreszcie po ikonoklazmie zasoby za i przeciw ikonoklazmowi, odpowiednio cesarskie i monastyczne, zjednoczyły się w wielkiej epoce działalności misyjnej w Europie Środkowej, na Bałkanach, w Rosji i poza nią.

Île-de-France

Historia Île-de-France, prawdziwego serca Paryża, rozpoczęła się w III wieku p.n.e. kiedy grupa galijskich Celtów zbudowała tam osadę dla bezpieczeństwa. Otoczyli swoją osadę drewnianą palisadą, co najmniej jedną bramą i wieżami strażniczymi. Budynek były wykonane z drewna lub plecionki, błota i patyków i miały dachy drewniane lub kryte strzechą; dlatego ogień był ciągłym zagrożeniem. W 52 r. p.n.e. w swoich wojnach z Galami Juliusz Cezar założył tam bazę. Do III wieku n.e. plemiona barbarzyńskie zmusiły do opuszczenia osady na lewym brzegu Sekwany, zmuszając ludzi do szukania schronienia na Île-de-France, tak jak to robili ich przodkowie prawie sześć wieków wcześniej. W roku 451, podczas upadku zachodniego imperium rzymskiego, Île-de-France i rozwijające się miasto Paryż stanęły w obliczu największego zagrożenia. W tym roku Attyla Hun zaatakował zachodnie imperium rzymskie z ogromną armią. Gdy wkroczył do Francji, miasto Metz zostało splądrowane, a Paryżowi, według legendy, oszczędził ten sam los jedynie dzięki interwencji św. Genowefy. Zanim Attyla oblegał Orlean, główna rzymska armia polowa dowodzona przez Aetiusa starła się z jego sojusznikami Wizygotami, wrogami Hunów. Podczas bitwy pod Châlons Hunowie zostali zawróceni. W 476 roku obalony został ostatni rzymski cesarz zachodni, Romulus Augustulus, a Paryż pozostawiono sam sobie. aby dbać o własną obronę. Plemię frankońskie było jednym z plemion niemieckich, które najechało Francję podczas upadku Cesarstwa Rzymskiego, a w 508 roku Clovis, król Franków salickich, zdobył Paryż. Nawrócił Franków na chrześcijaństwo po wygranej bitwie nad rywalizującym plemieniem Alamanów, gdzieś między 495 a 506 rokiem. Paryż przeżył epokę upadku, kiedy Karol Wielki zdecydował się uczynić Akwizgran (Aix-la-Chapelle) stolicą swojego Świętego Cesarstwa Rzymskiego, kiedy został koronowany na cesarza w 800 roku. W IX wieku Wikingowie ze Skandynawii rozpoczęli swój atak na Europę Zachodnią i popłynęli w górę Sekwany, aby zagrozić Paryżowi. W 911 roku, aby

złagodzić zagrożenie, król Karol III podarował ziemie wokół Rouen przywódcy Wikingów Rollo. Ponieważ „ludzie północy” – po francusku normand – to kolejne określenie Wikingów, był to początek Normandii, z której w 1066 r. książę William wyłynął na podbój Anglii. W 978 r. królem został Hugh Capet – ponieważ zwykle nosił pelerynę, czyli capę, jego ród stał się znany jako dynastia Kapetyngów. Jeden z najwspanialszych zabytków Paryża, katedra Notre Dame, została zbudowana w 1163 roku. Król Filip II August, który panował od 1179 do 1223, zrobił wiele dla rozwoju Île-de-France i Paryża. Zbudował mury wokół rozwijającego się miasta, włączając osady na północnym i południowym brzegu. Na mocy królewskiego przywileju dla Uniwersytetu Paryskiego (1200) stwierdził, że Paryż jest obecnie miastem składającym się z trzech części: lewego brzegu, Île de Paris (obecnie znanej jako Île de la Cité) i prawego brzegu. W 1200 roku Filip rozpoczął budowę twierdzy nad Sekwaną, zbudowanej w celu obrony przed Anglikami, która później stała się słynnym muzeum Luwru. W 1301 roku król Filip IV zbudował pałac królewski na Île de la Cité, potwierdzając jego pozycję jako serca Paryża, choć do tego czasu historia Île de la Cité połączyła się z historią całego miasta Paryża.

Innocenty III

(ok. 1160–1216) papież

Innocenty III urodził się w szlacheckiej rodzinie Scotti i otrzymał imię Lothar. Dzięki rodzinnym powiązaniom z papieżem Klemensem III Innocenty szybko awansował w kurii. Powszechną debatę na temat pontyfikatu Innocentego III najlepiej podsumowuje tytuł serii esejów pod redakcją Jamesa M. Powella na temat życia i pontyfikatu Innocentego III, zatytułowanej Wikariusz Chrystusa czy Pan Świata. Chociaż panowanie Innocentego jest postrzegane jako szczyt średniowiecznej władzy papieskiej, zarówno religijnej, jak i świeckiej, toczy się debata na temat tego, czy zaangażowanie Innocentego w świeckim świecie miało na celu jego własną korzyść, czy też wynikało z jego własnego poglądu na władzę papieską. Młody Lothar otrzymał wykształcenie, jakiego oczekiwano od młodych szlachciców jego czasów, studiując w Rzymie, Paryżu i Bolonii, zanim w wieku 29 lat został wyniesiony do godności kardynała-diakona. Innocenty został wybrany na papieża tego samego dnia, 8 stycznia 1198, kiedy zmarł papież Celestyn III. Celestyn III, będąc przejawem polityki rodzinnej, która dominowała w średniowiecznym Rzymie, od łoża śmierci prowadził kampanię przeciwko potencjalnej kandydaturze Innocentego. Niepewność polityczna związana z niedawną śmiercią cesarza Henryka VI skłoniła wielu kardynałów, którzy w trosce o własne bezpieczeństwo osobiste, porzucili umierającego Celestyna III na Lateranie i udali się do bezpieczniejszego Septizonium Septymiusza Sewera, miejsca wyborów papieskich. Legenda głosi, że kardynałowie zaniepokojeni faktem, że Innocenty III jest za młody, uspokoili się, gdy podczas głosowania biała gołąbica wylądowała na jego ramieniu. Ceremonię konsekracji Innocentego opóźniono o siedem tygodni, do czasu, aż diakon mógł otrzymać święcenia kapłańskie, a następnie intronizować na biskupa. Innocenty dał XIII wiekowi model aktywnego, reformującego się papieża. Innocenty skierował swój zamiar reformatorski najpierw ku kurii, gdzie ograniczył wielkość biurokracji i luksusowy tryb życia jej członków. W odpowiedzi na obawy dotyczące jakości mężczyzn mianowanych na biskupstwo Innocenty wykluczył kandydatów ze względu na ich zbyt młody wiek lub brak odpowiedniego wykształcenia. Narzucił także ścisłe przestrzeganie celibatu i, aby położyć kres gromadzeniu przez księży wielokrotnych beneficjów, nałożył wymogi dotyczące miejsca zamieszkania. Innocentego można najlepiej zapamiętać z powodu uznania za jego panowania nowych zakonów, takich jak franciszkanie i dominikanie. Innocenty nie rezerwował swojej gorliwości reformatorskiej wyłącznie dla osób zakonnych. W czasach, gdy władcy rutynowo żądali rozwiązania przysięgi małżeńskiej, aby pozbyć się niewygodnego małżonka, Innocenty odmawiał rozwiązania przysięgi małżeńskiej władcom Francji, Kastylii, Czech i Aragonii. Innocenty był autorem kilku traktatów zarówno przed, jak i po wyborze na papieża. Jego zainteresowanie Eucharystią jako uczonego zaowocowało traktatem *De sacro altaris mysterio* (O świętej tajemnicy ołtarza) i przyjęciem doktryny

o przeistoczeniu na Soborze laterańskim IV. Innocenty zdecydował także, że katolik powinien przynajmniej raz w roku przystępować do sakramentów Komunii Świętej i spowiedzi. Największy obszar kontrowersji wokół panowania Innocentego III dotyczył jego poglądów na temat papieża w sprawach świeckich. Na kilka miesięcy przed jego wyborem stanowisko cesarza pozostało wakujące po śmierci Henryka VI. Na początku swojego pontyfikatu Innocenty upominał się o prawo papieża do oceny zasług dwóch czołowych kandydatów na cesarza: Filipa ze Szwabii i Ottona z Brunszwiku. Zaangażowanie Innocentego w politykę wyborczą trwało przez większą część jego papieskiego panowania. Jako opiekun Fryderyka, syna Henryka VI, Innocenty sprzymierzył się z królem Francji Filipem II Augustem przeciwko cesarzowi Ottonowi III, wspierając roszczenia Fryderyka do tronu. Zdecydowane zapewnienie Innocentego o supremacji papieskiej w sprawach świeckich stanowiło kontynuację polityki papieża Mikołaja I i Grzegorza VII. Innocenty oparł swój pogląd na rolę papieską w sprawach świeckich na przekonaniu, że biskupi są po części odpowiedzialni za dusze swoich królów, a papież jest następcą Piotra i namiestnikiem Chrystusa. Innocenty podkreślał doczesną władzę papieską w kilku dziedzinach, w tym w mianowaniu i odwoływaniu królów, prawie do interweniowania w konfliktach królewskich, które potencjalnie wiązały się z popełnieniem grzechu, w celu ochrony interesów wdów i sierot, w celu ochrony krzyżowców, w celu confirmacji porozumień między władcami oraz do rozpatrywania apelacji od osób w przypadku braku odpowiednich sądów doczesnych. Koncepcja papieskich apelacji skłoniła Innocentego do organizowania przesłuchań publicznych trzy razy w tygodniu. Ciągłe istnienie herezji w południowej Francji w połączeniu z niechęcią lokalnych władców do zajęcia się tą kwestią skłoniło Innocentego do wezwania do krucjaty albigensów w 1208 r. Innocenty umrze w 1216 r., zanim będzie miał okazję w pełni wdrożyć swoje reformy i choć zostanie zapamiętany jako najpotężniejszy papież swojej epoki nie otrzymał od Kościoła tytułu „wielkiego”.

Inkwizycja

Od czasów Karola Wielkiego (800–814) i później, narody Europy łączyły nauki i praktyki Kościoła zachodniego (łacińskiego). Ten konsensus był tak głęboki i trwały, że wszelkie odstępstwa od wspólnej wiary uznawano za poważne zagrożenie dla samej wspólnoty. Od czasu do czasu ludzie odrzucali to dziedzictwo i głosili separatystyczne doktryny i kanony religijne. To zerwanie ze status quo byłoby postrzegane nie tylko jako atak na Kościół, ale także jako atak na społeczeństwo. Zwykle osoby te nie tworzyły zorganizowanych sekt, a ich wyznawcy rozchodzili się po ich śmierci. Do tego stopnia, że zaprzeczali artykułom wiary katolickiej nazywano ich „heretykami”. Na początku XII wieku zachodni Kościół łaciński miał solidną podstawę do zdefiniowania wiary ortodoksyjnej, a prawa państwowe przewidywały sankcje wobec tych, którzy od niej odstąpili. Jednakże w drugiej połowie XII wieku pojawiły się dwie grupy, które poważnie kwestionowały podstawowe zasady chrześcijaństwa. Albigensi, czyli katarzy, wierzyli w dualizm chrześcijański (gnostycyzm), w którym było dwóch bogów, jeden dobry i jeden zły. Dobry bóg stworzył świat duchowy obejmujący duszę ludzką, a zły bóg stworzył świat materialny, w tym ludzkie ciało. Grupa odrzuciła pewne podstawowe instytucje status quo, w tym sakrament pokuty, liturgię i modlitwy za zmarłych. Druga grupa, waldensi, utrzymywała zasadniczo stanowisko chrześcijańskie. Byli zasadniczo zainteresowani szerzeniem chrześcijaństwa, oddani życiu Ewangelią w ubóstwie. Odrzucili jednak modlitwy i liturgie za zmarłych oraz autorytet Kościoła rzymskiego i nauczali, że osoby nie wyświęcone mają prawo głosić ewangelię. Inkwizycja rozpoczęła się od papieża Grzegorza IX (1227–1241). Inkwizycja była sądem nadzwyczajnym powołanym przez papieża w celu prowadzenia dochodzeń i orzekania w sprawach osób oskarżonych o herezję. Celem było zaprowadzenie porządku i legalności w postępowaniu w przypadku herezji, ponieważ w ściganiu skandalów religijnych i niewłaściwych zachowań występowała duża niekonsekwencja. Z jednej strony na południu Francji panowała postawa łagodnej obojętności, a nawet aprobaty dla herezji, podczas gdy na północy, z drugiej strony, zwłaszcza w Niemczech, panowała tendencja, aby tłum palić rzekomych heretyków bez pomocy sąd. W trakcie dochodzenia w sprawie obecności herezji w

regionach wyznaczonych przez ich nominację inkwizytorzy przesłuchali dosłownie tysiące ludzi. Po zakończeniu właściwego procesu przystąpiono do ważenia dowodów. Protokół przekazano miejscowemu biskupowi, który wraz z inkwizytorem uzgodnił odpowiednią pokutę, jeśli oskarżony ją przyjmie. Jeżeli nie, uznano tę osobę za opryskliwą i skonfiskowano jej majątek. Wymierzone kary obejmowały pielgrzymkę do słynnego sanktuarium religijnego, noszenie krzyży z żółtego materiału (najczęściej stosowana pokuta), rytualne biczowanie, kary pieniężne, burzenie domów i konfiskaty oraz więzienie. Preferowanymi metodami dyscyplinowania były wstyd i upokorzenie, chociaż w szczególnych przypadkach stosowano karę śmierci. Inkwizytor próbował wyjaśnić prawdziwą doktrynę i skorygować błędzących członków. Jeżeli jednak ktoś odmawiał pokuty, Kościół formalnie uznawał swoją niezdolność do wprowadzenia zmian. Następnie ogłosiłaby błędzących członków heretykami, wycofałaby swą ochronę sądową i przekazała ich władzy świeckiej, która przystąpiłaby do stosowania własnego prawa. Ta świecka kara obejmowała okaleczenie i śmierć w różnych formach. Najbardziej obszerne i wpływowe śledztwo inkwizycyjne odbyło się w Tuluzie we Francji w latach 1245–1246. Pozwy wszczęto przeciwko 5471 mężczyznom i kobietom; sędziowie-delegaci wydali jedynie 207 wyroków, z czego 23 otrzymało „dożywocie” (przeważnie siedem lat pozbawienia wolności), a pozostali otrzymali żółte krzyże do noszenia na ubraniu. Nikt nie został stracony i żaden majątek nie został skonfiskowany. Tuluzę posłużyła jako model dla późniejszych i bardziej skoncentrowanych inkwizycji. W różnych momentach podejmowano sensacyjne dochodzenia przeciwko konkretnym osobom lub grupom. Przypadki te obejmują Joannę d'Arc, mistrza Eckhardta, Galileusza i Żydów hiszpańskich, którzy przeszli na katolicyzm. Najpoważniejsze niesprawiedliwości wyrządzone Żydom, gdzie spalono być może co najmniej 2000 osób. Niemniej jednak nie należy zapominać, że gwarancje i warunki więźniów objętych dochodzeniami inkwizycyjnymi były lepsze niż te, jakie zapewniają sądy świeckie. Kontrowersje i rozgłos wokół Inkwizycji znacznie przekraczają to, co historycy byli w stanie odkryć jako fakty dotyczące jej faktycznego sprawowania. Założona w 1542 roku przez papieża Pawła III na mocy Konstytucji Licet ab initio, Kongregacja Doktryny Wiary początkowo nosiła nazwę Świętej Kongregacji Inkwizycji Powszechnej, ponieważ jej obowiązkiem była obrona Kościoła przed herezją. Zgromadzenie w sposób kolegialny wspiera spotkania i inicjatywy mające na celu szerzenie zdrowej doktryny i obronę tych punktów tradycji chrześcijańskiej, które wydają się zagrożone z powodu nowych i nieakceptowalnych doktryn. Papież Pius X w 1908 roku zmienił nazwę na Święta Kongregacja Świętego Oficjum. Swoją obecną nazwę, Kongregacja Nauki Wiary, otrzymała w 1965 roku od papieża Pawła VI. Jej zadaniem jest krzewienie i ochrona nauki o wierze i moralności w całym świecie katolickim.

Irena

(1088–1124) księżniczka węgierska

Irena Konstantynopolska (zwana także księżniczką Piroską) była córką króla węgierskiego Władysława, panującego od 1077 r. n.e. Był synem Beli I Węgierskiego i Ryczezy, księżniczki polskiej. Władysław sprytnie wykorzystał podziały polityczne XI-wiecznej Europy, aby wypracować sobie ważne stanowisko dla swojego królestwa. Jego córka, księżniczka Irena Węgierska, została żoną cesarza bizantyjskiego lub wschodnio-rzymskiego Jana II (1087–1143) z dynastii Komnenów (Komnena), którego ojcem był cesarz Aleksy I. Jan II został cesarzem po śmierci ojca w 1118 r. Irena urodziła się w 1088 roku w Esztergomiu, Komarom na Węgrzech. Po śmierci ojca na tronie zasiadł po nim jego brat Kalman (Koloman). Król Kalman kontynuował ekspansję Węgier rozpoczętą przez swojego brata i w 1097 r. przyłączył Chorwację do swojego panowania. Zaaranżował małżeństwo Ireny z Janem II z Cesarstwa Bizantyjskiego, zyskując dzięki temu ogromnej reputacji. Małżeństwo było korzystne dla obu państw, gdyż utworzyło sojusz przeciwko tureckiej dynastii Seldżuków, która stanowiła niebezpieczne zagrożenie dla Cesarstwa Bizantyjskiego od czasu zwycięstwa nad armią bizantyjską pod Manzikertem

w 1071 r. Kiedy Irena udała się po nią do Konstantynopola królewskiego, przeszła z katolicyzmu na greckokatolicką cerkiew, aby poślubić cesarza. Odtąd często nazywano ją Ireną Priską, bo tak nazywała się wcześniejsza święta w kościele. Zaszłyła wielką pobożnością wobec pielgrzymów udających się do Ziemi Świętej, zwłaszcza tych przybywających z rodzinnych Węgier. Wraz z mężem założyła kościół św. Zbawiciela Pantokratora. Zbudowany przez nich kościół stał się największym w Konstantynopolu po Hagia Sophia. Kiedy Irena była cesarzową, Ziemia Święta była w wielkim niebezpieczeństwie ze strony Turków, a papież Urban II zwołał w 1096 r. pierwszą krucjatę, aby ocalić Jerozolimę. Siły bizantyjskie cesarza Jana, po początkowej walce z krzyżowcami przybywającymi z Europy Zachodniej, zapewniły im nieocenione wsparcie w postaci dużej floty bizantyjskiej i ich wiedzy na temat działań oblężniczych. Krzyżowcy zdobyli Jerozolimę w 1099 r. Krzyżowcy zakładali na Ziemi Świętej własne państwa i często popadali w konflikt z cesarzem Janem II. W latach 1137 i 1142 wkroczył do królestw krzyżowców, docierając aż do Antiochii, w pokazie siły, aby potwierdzić swoją władzę nad nimi. Do śmierci cesarzowej Ireny w 1124 r. zbudowano jedynie południową część Pantokratora i tam została pochowana. Grecki Kościół Prawosławny zauważył jej opiekę nad pielgrzymami i została kanonizowana jako św. Irena. Rola, jaką Irena odegrała w historii Bizancjum, została doceniona poprzez umieszczenie jej na mozaikowym portrecie wraz z mężem i synem, przyszłym cesarzem Manuelem I, w Hagia Sophia.

Irlandzka nauka monastyczna, złoty wiek

Złoty wiek irlandzkiej nauki monastycznej obejmuje rozkwit sztuki, literatury, kaligrafii, konserwacji rękopisów i badań od VI do IX wieku, który miał miejsce głównie w nowo powstałych szkołach klasztornych po pojawieniu się w V wieku chrześcijaństwa w Irlandii. W tym samym okresie upadek Cesarstwa Rzymskiego i tak zwane najazdy barbarzyńców na Europę ze strony takich plemion, jak Gotowie, Hunowie, Longobardowie i Burgundowie, spowodowały, że na kontynencie nastąpił ogromny upadek nauki i kultury. Kościół irlandzki był w tamtym czasie nie tylko najjaśniejszym punktem kulturowym Zachodu, ale wielu historyków postuluje, że wielkie dziedzictwo cywilizacji zachodniej, począwszy od klasyki grecko-rzymskiej po dzieła żydowskie i chrześcijańskie, zostałyby całkowicie zniszczone, gdyby nie dla zakonnic i mężczyzn w Irlandii. Złoty wiek najbardziej znany jest ze skryptorium, w którym przechowywano, kopiowano i pięknie iluminowano rękopisy biblijne. Ze względu na średniowieczny rozwój Biblii jako przedmiotu czci i punktu kontaktu z boską mocą, kopiowanie Pisma Świętego stało się ulubionym sposobem kreatywności. Iluminowane rękopisy towarzyszyły świętemu tekstowi kolorowymi i szczegółowymi graficznymi przedstawieniami opowiadanych wydarzeń i były oprawione w bogato zdobione okładki z metali szlachetnych, inkrustowane klejnotami. Wybitni poeci-historycy zsyntetyzowali pogańską historię narodu z jego nową wiarą, opowiadając na nowo te legendy w świetle chrześcijańskich koncepcji teologicznych, zwłaszcza opatrności, łaski i odkupienia. Co więcej, uczonego misjonarz Adamnan z Iony (624–704) przedstawił Czcigodnego Bedę z Anglii (673–735) jako jednego z pierwszych autorów nowego gatunku historii krytycznej i biografii, w którym dokonano rozróżnienia na historię pierwotną (z pierwszej ręki lub naocznego świadka) i źródła wtórne (oparte na źródłach bezpośrednich lub naocznych świadków) i zastosowały kryteria autentyczności, które miały na celu oddzielenie faktów od fikcji. Chociaż chrześcijaństwo dostarczyło instytucjonalnego katalizatora, który zapoczątkował złoty wiek, moc jego świetlistego rozwoju sztuki i literatury była już zakorzeniona w przedchrześcijańskim celtyckim kultu ludzi uczonych. W mitologii celtyckiej bóg literatury Ogma przyciągał ludzi złotymi sznurami przyczepionymi do języka. Starożytne irlandzkie zwyczaje przewidywały, że życzliwą lub złośliwą władzę poety należy szanować ponad broń i że kształcenie księcia w zakresie umiejętności umysłowych jest równie ważne, jak jego szkolenie w sztuce wojennej. Szacunek dla słowa pisanego w żaden sposób nie zmniejszył się wraz z powstaniem chrześcijaństwa; raczej nowa religia przekazała dwa bezcenne skarby języka pisanego i dziedzictwo klasycznej kultury grecko-rzymskiej. Uczeni z Europy zaczęli napływać na wyspę na początku VI wieku, aby uciec przed „barbarzyńskimi” najeźdźcami, a Irlandia

zyskała kontynentalną reputację jako schronienia, w którym oblężeni naukowcy mogli znaleźć wszystkie zwyczajowe wygody cywilizacyjne. W zamian za to serdeczne przyjęcie imigranci przywieźli do nowego domu ogromny majątek, swoje książki, który stał się podstawą irlandzkich bibliotek klasztornych. Wypierając się europejskiego kościelnego strachu przed pogańską klasyką, przejawiającego się w dekrete Soboru w Kartaginie 436, który stanowił, że żaden wierzący nie powinien studiować pism pogan, irlandzcy mnisi zaszczepili swoim uczniom zarówno szacunek dla grecko-rzymskich poetów i filozofów, jak i wszechstronną wiedzę światopogląd, który integrował teologię Pisma Świętego i Ojców Kościoła z etyką Arystotelesa i metafizyką Platona. W ten sposób powstał nowy rodzaj uczonych charakteryzujących się scholastycznym sposobem myślenia i ogromnym nagromadzeniem wiedzy klasycznej, która była ceniona i wykorzystywana w ich wysiłkach obywatelskich i kościelnych. Humanści ci zaimportowali do języka irlandzkiego wiele łacińskich struktur gramatycznych i urządzeń składniowych, ożywiając w ten sposób tradycję literacką desperacko potrzebującą odnowy. Na przykład, chociaż przedchrześcijański sposób pisania, ogam, był tak uciążliwy, że rzadko używano go poza rzeźbionymi inskrypcjami nagrobnymi lub ceremonialnymi, aktualizacja alfabetu oparta na alfabecie łacińskim ułatwiła pisanie i zmotywowała wykształconych ludzi do transkrypcji swojego rodzimego języka. W wyniku rewizji językowych obok religii kwitła nauka świecka i powstał monumentalny zbiór irlandzkiej literatury wernakularnej, który namalował portret starożytnej cywilizacji pogańskiej, niespotykany nigdzie indziej na Zachodzie. To zapisanie tradycji ustnej miało nie tylko znaczenie historyczne, ale dalszą konsekwencją połączenia nauki chrześcijańskiej i pogańskiej w Irlandii było powstanie nowego typu literatury. W końcu duch wyobraźni ogarnął skrybów, którzy byli odpowiedzialni za skrupulatne kopiowanie dzieł chrześcijańskich i klasycznych, ale podświadomie wchłaniali przy tym ich koncepcje i tematy, co doprowadziło ich do sformułowania własnych opowieści, wzbogaconych pośrednim wpływem tych starożytnych źródeł. Tradycyjne podróże w poszukiwaniu Tir na n'Og (Krainy Młodości, która w myśli Nowego Testamentu bardzo przypominała nowe niebo i nową ziemię) zostały uzupełnione zapożyczeniami od Homera i uzupełnione aktualnymi informacjami geograficznymi, co dało w efekcie słynny epos chrześcijański Podróż św. Brendana. Co więcej, intymna i wzruszająca poezja tworzona przez poetów-mnichów dostarcza współczesnym historykom wyjątkowej i introspektywnej wizji życia klauzurowych anachoretów, obejmującej ich miłość do natury i zwierząt, mistyczny charakter ich przeżyć religijnych (łac. unio mystica, czyli unia mistyczna z Bogiem), surowość ich wspólnotowej dyscypliny, a nawet irytującą nudę. Chociaż szkoły klasztorne czerpały korzyści z europejskiej wiedzy przekazanej przez uczonych-uchodźców, znacznie większy wpływ wywarła długa rodzima tradycja edukacji. W Irlandii nauka miała swoje mitologiczne korzenie w Studni Conni, fontannie w Tipperary, nad którą roso dziewięć leszczyzny, z których jednocześnie wypuszczały kwiaty i karmazynowe orzechy. Mistrzostwo sztuk pięknych i poezji nadało kwiatom treść, a orzechy napełniły się wiedzą wszystkich nauk. Założone na tym pierwotnym fundamencie szkoły pogańskie wymagały 15 lat nauki i były prowadzone przez poetów i historyków z klasy fi lid (zakon historyków, prawników, piewców i satyryków) oraz druidów. Członkowie klasy fi lid migrowali wraz ze swoimi uczniami z wioski do wioski, podczas gdy druidzi prowadzili osiadły tryb życia w kluczowych ośrodkach kultowych. Łączyła ich wspólna metoda pedagogiczna: nauki i opowieści ludowe były przekazywane w ustalonych formach ustnych, regulowanych wzorami stylu i metrum oraz powtórzeniami słów i struktur zdań, które ułatwiały zapamiętywanie. Ponadto między nauczycielami i uczniami rozwijała się wzajemna relacja współczucia: nauczyciele poprawiali uczniów bez szorstkości i zapewniali im wyżywienie (żywność i odzież), podczas gdy uczniowie przyjęli dożywotni obowiązek ochrony swoich nauczycieli przed ubóstwem i wspierania ich na starość. Połączenie metody nauczania i empatycznych więzi między nauczycielem a uczniem dostarczyło uczniom niezbędnej motywacji do opanowania oszałamiającej gamy dyscyplin, w tym gramatyki, prawa, genealogii, historii, astronomii, geografii i składu metrycznego. Po tym, jak św. Patryk nawrócił większość Celtów z religii druidów na chrześcijaństwo i założył klasztory, aby

nadzorować każdą nową wspólnotę wierzących w latach 432–461, szkoły pogańskie zostały przekształcone w szkoły klasztorne, zachowując te same techniki nauczania i jakość humanitarności między mistrzami i uczniami. Biblijna doktryna o równości chrześcijan jako siostr i braci przed Bogiem, pomimo różnic klasowych, wprowadziła do edukacji element demokracji. Choć wczesnośredniowiecznej Irlandii w żadnym wypadku nie można było uznać za naród demokratyczny, biskupi ustanowili prawa, dzięki którym wszyscy ludzie, zarówno kobiety, jak i mężczyźni, mogli zarabiać pieniądze na uczęszczanie do szkół klasztornych, niezależnie od możliwości swojej rodziny. Jedno z takich praw stanowiło, że dziecko, którego rodziców nie było stać na opłacenie szkoły, mogło się opłacić, czekając na dzieci zamożnych, które były zobowiązane przyjąć taką służbę i finansować jego edukację. Prawa te sprzyjały odwróceniu demograficznemu w stosunku do szkół pogańskich, tak że większość uczniów szkół klasztornych pochodziła z klas niższych i średnich, a nie z bogatych rolników i wodzów. Piętnastoletnie studia podzielono na dwa segmenty: pięcioletnią ścieżkę kształcenia ogólnego, obejmującą literaturę, historię, prawo i nauki ścisłe, oraz wynikającą z niej 10-letnią ścieżkę dla studentów zaawansowanych, którzy chcieli realizować „Siedmiu Zakonów Mądrość.” Większość uczniów przerywała naukę po pierwszych pięciu latach, natomiast ci, którzy chcieli albo kontynuować karierę w kościele, albo doskonalić naukę, albo jedno i drugie, przystępowali do Zakonów. Obejmowały one wszechstronną i szczegółową wiedzę o Biblii, podstawach teologii chrześcijańskiej, matematyce, astronomii i trzech technicznych aspektach pisania (gramatyka, krytyka i ortografia). Ponieważ większość absolwentów akademickich Siedmiu Zakonów przyjęła swój duchowy odpowiednik – święcenia kapłańskie – a później sama służyła jako nauczyciele, Kościół zapewnił sobie monopol na irlandzkich uczonych, utrwalając jednocześnie swoją instytucję edukacyjną. Szkoły klasztorne przyciągały tak wielu uczniów, że nie było dla nich zakwaterowania i zmuszeni byli wznosić chaty poza murami klasztoru. Zbierając się na zewnątrz, nauczyciel, który zwykle siedział lub stał na pagórku, na przemian czytał, tłumaczył i objaśniał książki w różnych, łatwych do zapamiętania formach – których uczniowie uczyli się na pamięć – z pytaniami, które pomagały uczniom zrozumieć, co recytowali. Oprócz mnichów i mniszek, uczniowie szkół klasztornych pracowali w skryptoriach przez różny czas, proporcjonalnie do ich poziomu wykształcenia. Początkujący ćwiczył rysikiem z metalowym zakończeniem na długich, wąskich tabliczkach z drewna cisowego pokrytych woskiem, które można było łatwo spłaszczyć i używać wielokrotnie. Po zakończeniu kopiowania uczeń związał tabliczki za pomocą sworznia obrotowego na jednym końcu, aby można było je otwierać i zamykać jak wachlarz. Następnie uczeń owinął skórzane rzemyki wokół tablic, zostawiając końce sznurków zwisające, które można było wykorzystać jako uchwyt. Wykwalifikowani skrybowie wykonywali swoje reprodukcje na pergaminie (skórze krowiej, owczej lub koziej) i welinie (młodsza i delikatniejsza skóra tych zwierząt). Kopiowali na siedząco, z materiałem pisarskim opartym na kolanach lub, w przypadku skomplikowanego oświetlenia, na stole. W kaligrafii piórem było pióro wykonane ze skrzydła gęsi, łabędzia lub wrony. Kałamarz wykonano z części krowiego rogu, a atrament składał się z gęstego i odpornego na upływ czasu ciekłego węgla – znaki na średniowiecznych kodeksach do dziś są przenikliwie czarne. Ukończone księgi oprawiano w skórę, opatrywano etykietami i wieszano na kołkach na ścianach biblioteki klasztornej. Te cenniejsze, jak słynna Księga z Kells i Ewangelie z Lindisfarne (oba przepiękne iluminowane rękopisy Ewangelii w języku łacińskim), zostały zamknięte w elegancko obrobionych skórzanych okładkach i zdobionych, wysadzanych klejnotami pojemnikach. Największym dziedzictwem złotego wieku była działalność misyjna uczonych zakonnych, którzy spędzali tyle samo czasu ucząc w irlandzkich szkołach, co podróżując za granicę, aby dzielić się człowieczeństwem swojej edukacji z kontynentem i chrześcijańską Ewangelią ze swoimi pogańskimi sąsiadami. Irlandzcy filozofowie, naukowcy i klasycyści byli poszukiwani przez dwory Europy i przywracali Zachodowi dyscypliny nauki, które zostały przyćmione podczas „barbarzyńskich” stuleci kulturowej stagnacji. Pod wpływem klasztoru Kolumby św. Aidan (590–651) niósł chrześcijańskie przesłanie mieszkańcom Northumbrii na północno-wschodnim wybrzeżu Anglii. Zaprzyjaźnił się z

anglosaskim władcą Oswaldem, który spędził czas na wygnaniu wśród Irlandczyków i zainteresowało go życie celtyckich chrześcijan. Dzięki współpracy Oswalda Aidan udał się następnie do mieszkańców Northumbrii w 635 roku i założył klasztor na wyspie Lindisfarne, zwanej odtąd Świętą Wyspą, która stała się ośrodkiem ewangelizacji, która do połowy VII wieku mocno ugruntowała chrześcijaństwo w północnej Anglii .

islam

Islam wyłonił się z Półwyspu Arabskiego (dzisiejsza Arabia Saudyjska) w VII wieku. Wcześniej arabskie ludy plemienne praktykowały różnorodne wierzenia pogańskie, żyjąc w czasach, które muzułmanie nazywają jahiliyya, czyli ignorancją. Ka'aba (prawdopodobnie meteoryt) w Mekce była jednym z pierwszych miejsc pielgrzymek religijnych Arabów i kupców z Mekki od dawna zarabiali na życie z handlu prowadzonego przez pielgrzymów. Ka'aba stała się najświętszym miejscem w świecie muzułmańskim i centrum corocznych pielgrzymek, czyli hadżdż do Mekki. Chociaż muzułmanie uznają ważność wszystkich proroków Starego i Nowego Testamentu, w tym Jezusa, wierzą, że prorok Mahomet jest ostatnim i największym z proroków. Jako surowi monoteiści muzułmanie nie akceptują zmartwychwstania Jezusa, ponieważ uczyniłoby to Go bogiem, a dla muzułmanów Bogiem lub Allah jest niepodzielny. Jednakże islam, jako trzecia główna religia monoteistyczna, stanowi część tradycji judaicko-chrześcijańsko-islamskiej. Święta księga muzułmanów, Koran, zawiera słowa Allaha objawione prorokowi Mahometowi. Koran kładzie duży nacisk na wiedzę, a pierwszym słowem w Koranie jest Iqra, czyli „czytaj”. Hadithand Sunna, tradycje i powiedzenia Proroka (pokój i błogosławieństwo Allaha z nim) również dostarczają wskazówek dotyczących właściwego zachowania i praktyki. Muzułmanie wyznają Pięć Filarów wiary i praktyki i pięć razy dziennie są wzywani do modlitwy przez muezina z minaretu – wysokiej wieży przylegającej do meczetu. Meczet służy nie tylko jako miejsce kultu, ale także często jako ośrodek spotkań towarzyskich i jako szkoła. W piątek, muzułmańskie święto, imam wygłasza kazanie wiernym. W przeciwieństwie do chrześcijaństwa, ortodoksyjny islam sunnicki nie ma ustalonego duchowieństwa. Każdy wierzący może służyć jako imam. Jednakże mułowie tworzą ustaloną, hierarchiczną kastę duchownych w szyickim islamie. Wspólnota wierzących znana jest jako umma; uczeni religijni lub ulemowie nieustannie dostarczają interpretacji i reinterpretacji tekstów i praktyk religijnych. Podobnie jak judaizm i chrześcijaństwo, islam powstał jako społeczeństwo patriarchalne. Jednak prawo islamskie poprawiło los kobiet, którym przyznano szerokie prawa i prawa własności. Poligamia była dozwolona, podobnie jak w większości ówczesnego świata. Muzułmanin może mieć cztery żony jednocześnie, ale musi każdą z nich traktować jednakowo pod względem stylu życia i czasu spędzanego z nią. Zatem tylko bogaci mogli sobie pozwolić na więcej niż jedną żonę. W miarę jak pod charyzmatycznym przywództwem Mahometa rosła liczba nawróconych muzułmanów, zamożni kupcy o ustalonej pozycji w Mekce zaczęli prześladować nowych wyznawców. Pod wodzą Mahometa muzułmanie wyemigrowali (lub utworzyli Hidżrę) z Mekki do Medyny w 622 r. W Medynie muzułmanie utrzymywali szerokie kontakty z trzema plemionami żydowskimi; chociaż prorok Mahomet utrzymywał dość serdeczne stosunki z niektórymi z tych plemion, nie udało mu się ich nawrócić. Niektóre z tych plemion otwarcie stanęły po stronie rywalizujących mieszkańców Mekki, a nawet połączyły z nimi siły w bitwach wojskowych. W rezultacie plemiona żydowskie zostały albo wypędzone z Medyny, albo zabite. Mahomet stworzył nowe społeczeństwo religijne i polityczne, na które duży wpływ miały praktyki plemienne w Medynie. W 624 r. Mekkańczycy zostali pokonani w bitwie pod Badr, ale zemścili się, wygrywając bitwę pod Uhud w 625 r. W trzeciej konfrontacji strategia Mahometa polegająca na budowie dużego rowu w celu zatrzymania kawalerii mekkańskiej pomogła muzułmanom pokonać Mekkę w bitwie rowu w 627 r. Następnie Mahomet wynegocjował traktat między dwoma miastami, ale po tym, jak mieszkańcy Mekki naruszyli porozumienie, Mahomet poprowadził przeciwko miastu ponad 1000 sił muzułmańskich. Zdobył Mekkę bez rozlewu krwi i przymusowych nawróceń w 630 r. Mahomet powrócił do Mekki jako

niekwestionowany przywódca rosnącej i dynamicznej nowej społeczności. W ciągu dwóch lat kampanie muzułmańskie objęły znaczną część Półwyspu Arabskiego i zajęły kilka ośrodków bizantyjskich w pobliżu Zatoki Akaba, na północ od Medyny. Uznając rosnącą siłę muzułmanów, inne plemiona arabskie wkrótce wysłały posłów, aby negocjowali sojusze lub nawrócenia z Mahometem w Mekce. Muzułmanie przenieśli się także do Jemenu i wzdłuż Zatoki Perskiej na wschodzie. W 632 roku Mahomet zmarł, a ponieważ nie pozostawił żadnego wybranego następcy, społeczność zebrała się, aby w drodze konsensusu wybrać nowego przywódcę lub kalifa, który miałby reprezentować muzułmanów. Pod rządami kolejnych czterech „prawych” kalifów muzułmanie rozpoczęli jedną z najbardziej dynamicznych ekspansji w historii ludzkości. W ciągu 100 lat imperium islamsko-arabskie rozszerzyło się od brzegów rzeki Indus na wschodzie po północną Afrykę i Hiszpanię na zachodzie. Większa część rozprzestrzeniania się islamu w Azji i Afryce nastąpiła nie w wyniku działań wojennych, ale handlu. Coroczna muzułmańska pielgrzymka do Mekki była dla ogromnej społeczności wierzących kolejnym niezwykle skutecznym sposobem nawiązania wzajemnych relacji handlowych i biznesowych oraz wymiany pomysłów i nowych technologii. Chociaż tolerancja religijna była wówczas praktycznie nieznaną, islam nakazywał swoim wyznawcom, aby życzliwie odnosili się do ludzi księgi (Żydów, chrześcijan i zwykle Zoroastrian) i nie zmuszali do nawrócenia, chyba że ci chwycili za broń przeciwko muzułmanom. Jako otwarta, uniwersalna religia, która kładzie nacisk na równość wszystkich wierzących, islam nadal cieszy się dużym zainteresowaniem i w XXI wieku pozostaje jedną z najszybciej rozwijających się religii na świecie.

Islam: sztuka i architektura w złotym wieku

Sztuka i architektura islamu to dzieła ludów muzułmańskich, które wyłoniły się na początku VII wieku z Półwyspu Arabskiego. Imperium muzułmańskie osiągnęło swój szczyt w złotym wieku islamu od VIII do XIII wieku. Dowody literackie i archeologiczne ujawniają, że wczesna architektura społeczności muzułmańskich w Medynie i Mekce, prezentowana poprzez meczet i rezydencję proroka Mahometa w Medynie oraz przez inne mniejsze meczety, była kontynuacją rodzimego stylu budowlanego opartego na prostokątnej konstrukcji z otwartym wewnętrznym dziedzińcem i zadaszony obszar. Starsze budowle, takie jak Ka'aba w Mekce, kontynuowały starożytny arabski styl architektoniczny spotykany wśród Nabatejczyków w Petrze, Palmyrze w Arabii Południowej i Hatrze w Mezopotamii. W czasach przedislamskich mieszkańcy Półwyspu Arabskiego i otaczających go regionów żyli w rozproszonych społecznościach mniejszościowych składających się z Żydów, chrześcijan i zaratusztrian, wśród większości pogan i politeistów. Dla tych ludzi wspaniałe, legendarne pałace, zamki, świątynie i kościoły były wciąż żywymi wspomnieniami, oznaczającymi władzę i prestiż. Zostały zapisane w poezji i innych formach literackich i kojarzone ze słynnymi miastami, takimi jak Petra, Palmyra, Hatra, Hira, Madain Salih, Kinda, Najran, Marib i Sana. Przedislamskie przekazy i źródła literackie potwierdzają istnienie form sztuk wizualnych, zwłaszcza rzeźby i malarstwa, które wykorzystywano głównie do rozpowszechniania kopii ikon i rzeźbiarskich przedstawień wielu bóstw i bożków czczonych w regionie. Na przykład monumentalne posągi głównych bóstw, takich jak Hubal, Allat, Al-Uzza i inne, nadal stały w miejscach publicznych i świątyniach w przededniu nadejścia islamu przed rokiem 630. Posągi i figurki w małej skali były szeroko dostępne wśród ludność przedislamską, a twórcy obrazów działali w takich miastach jak Mekka i Taif. Malowidła ścienne z wczesnych islamskich budynków świeckich w Syrii, Jordanii i Iraku ukazują ważne przykłady połączenia stylu mezopotamskiego, sasańskiego, hellenistycznego i rdzennych arabskich. Planowanie architektoniczne wczesnych meczetów muzułmańskich w Egipcie i Afryce Północnej ujawnia zapożyczenia z architektury starożytnego Egiptu.

WCZESNA SZTUKA I ARCHITEKTURA ISLAMSKA

Prorok Mahomet zmarł w 632 r. i w ciągu kilku lat nowo powstałe państwo islamskie szybko się rozrosło i szybko zajęło królestwa zarówno imperiów sasańskiego, jak i bizantyjskiego. W niecałe 100 lat nowy

model polityczno-religijny dotarł na stepy Azji Środkowej i Pireneje w Europie. Jako społeczność muzułmańska rozszerzyła się, pojawiła się potrzeba centralnego miejsca kultu, co zostało zrealizowane poprzez rozwój meczetu – francuskiego zniekształcenia słowa masjid, czyli „miejsce pokłonu”. Islam, wiara nieklerykalna, Nieliturgiczna, nie wykorzystuje otoczenia rytualnego, a pierwszym meczetem był właściwie otwarty dziedziniec domu proroka Mahometa w Medynie. Pełnił funkcję miejsca spotkań i centrum społeczności. Później tradycja ta rozszerzyła się i ustanowiła centralny meczet zwany al-Masjid al-Jami – „wielki meczet” – w każdym większym mieście. Wraz z nim rozwinęły się cechy meczetu i jego elementów: otwarty dziedziniec (sahn); zadaszone miejsce do modlitwy (musallah) z kopułą (qubba); nisza w ścianie miejsca modlitwy (mihrab), wskazująca kierunek modlitwy (qibla) w stronę Kaaby w Mekce; podwyższona platforma (minbar), z której przywódca zgromadzenia wygłaszał kazanie; wieża (minaret), z której wydobywano wezwanie do modlitwy (adhan); oraz miejsce ablucji do rytualnego mycia przed każdą modlitwą (wudhu). Ten podstawowy układ przestrzeni funkcjonalnej występujący we wczesnych meczetach w Basrze, Kufie i Wasit w Iraku, a później w Wielkim Meczecie w Damaszku i Meczecie Aksa w Jerozolimie i gdzie indziej, stał się prototypem tradycyjnej architektury islamskiej meczetu. Szybko rozwijające się państwo domagało się nowego islamskiego stylu architektonicznego, który rozwijał się stopniowo, nabrał nowych form i obejmował różnorodne metody ekspresji wizualnej. W złotym wieku cywilizacji islamskiej w nowym programie budynków w całym świecie islamskim zastosowano mieszankę projektów i motywów architektonicznych z południowej i północnej Arabii, bizantyjskiego, hellenistycznego, indyjskiego, chińskiego i innych. Niezależnie od różnorodności jego elementów, końcowy rezultat zawsze prezentował niepowtarzalny styl arabsko-islamski, szczególnie we wczesnym okresie, kiedy architekturę i sztukę łączyły silne cechy arabskie, które można dostrzec w sztuce Umajjadów w Syrii, Andaluzji w Hiszpanii, Abbasydów w Iraku i Fatymidów w Egipcie. Decydującą rolę w kształtowaniu się kultury i sztuki islamu odegrał język arabski, wywodzący się z semickiego języka aramejskiego. Arabski był oficjalnym i oryginalnym językiem Koranu, świętej księgi islamu. Arabski był potężnym narzędziem kulturowym i literackim, za pomocą którego szerzył kulturę arabską wśród nowych i zróżnicowanych społeczności muzułmańskich w niedawno powiększonych regionach Azji Środkowej, Anatolii, wybrzeży Morza Śródziemnego, Sycylii i Hiszpanii. Wersety Koranu zostały wyryte eleganckimi aligraficznymi stylami Kufic i Thulth na wewnętrznych i zewnętrznych ścianach głównych meczetów w Jerozolimie, Damaszku, Basrze, Fustat, Tunezji, Sycylii i Hiszpanii, przy użyciu różnych technik, takich jak sztukateria i rzeźba w drewnie oraz płytki ceramiczne. W ten sposób meczet stał się jednoczącą formą architektoniczną i symbolem monoteistycznej koncepcji islamu. Islam przyjął w sztuce anikoniczny styl, który nie promuje reprezentacji figuratywnej. W Koranie, sunnie (maniery, etyka, zachowanie i praktyki społeczne proroka Mahometa) i hadisach (zbiór powiedzeń Mahometa na różne tematy i sytuacje życia codziennego) przedstawienia form żywych są odradzane i według niektórych interpretacji jest całkowicie zakazane, zwłaszcza w środowiskach religijnych, takich jak meczety. Ortodoksyjna interpretacja sunnicka przedstawiania figuratywnego charakteryzuje je jako akt przeciwstawienia się mocy Boga, któremu jako jednemu przypisywano zdolność tworzenia. Co więcej, uważano, że przedstawianie ludzi przypomina przedislamski kult bożków i zachęca do niego. Sankcje te skłoniły artystów muzułmańskich do stworzenia nowej formy wyrazu opartej na kaligrafii arabskiej – dosłownym znaczeniu i kompozycji wizualnej – oraz zdobnictwie. Potwierdzenie tych dwóch potężnych słowników wizualnych z już rozwiniętymi konwencjonalnymi komponentami islamskimi charakteryzowało sztukę islamu wyraźnie i stale.

UMAJADZI: 661–750 n.e.

Zapożyczanie, łączenie i modyfikowanie motywów, form i technik ze źródeł bizantyjskich i sasańskich oraz włączanie ich do rdzennego stylu arabskiego charakteryzuje sztukę i architekturę tego okresu kształtowania się. Podejście to zostało zaprezentowane poprzez planowanie architektoniczne i projekty ikonograficzne głównych budynków, zarówno sakralnych, jak i świeckich. We wschodnim

regionie Morza Śródziemnego do wczesnych budynków Umajadów włączono nową mieszankę stylów i motywów. Dekoracja mozaikowa, preferowane medium bizantyjskie, jest widoczna w przypadku Kopuły na Skale w Jerozolimie, ukończonej w 692 r.; Wielki Meczet w Damaszku, ukończony w 715; i pustynne pałace w regionach Syrii. Prezentacja władzy, triumf nowej religii i nacisk na teologię islamu we wczesnej sztuce islamu realizowano poprzez zastosowanie monumentalnych form architektonicznych, kaligrafii i ozdobnych wzorów anikonicznych, jak w przypadku Kopuły na Skale, czy figuratywne przedstawienia w malarstwie i rzeźbie w pustynnych pałacach Qusayr Amra, Khirbat al-Mafjar i Mshatta w regionie syryjskim oraz we wczesnym okresie Abbasydów w pałacach w Samarze i Bagdadzie w Iraku.

ABBASYDZI: 750–1258 n.e.

Począwszy od około X wieku synteza islamu i kultury arabskiej została zmodyfikowana przez pojawienie się zdecentralizowanych, w większości niearabskich potęg politycznych, takich jak Samanidzi w Iranie i Ghaznawidzi w Afganistanie, dynastia Seldżuków w Anatolii, dynastia Fatymidów w Egipcie i Tunisi oraz Imperium Almorawidów (al-Murabitun) i Almohadów (al-Muwahhidun) na zachodnich obszarach ziem islamskich. Te dynastie i mini-niezależne państwa przyczyniły się do szerzenia się islamu i umocniły swoją władzę polityczną w Andaluzji w Hiszpanii oraz założyły bazy w sercu Indii wraz z Sułtanatem Delhi w 1206 roku. Handlarze i kupcy przenieśli islam jako religię i kulturę w głąb Afryki i Azji Środkowej oraz przez szlaki morskie do Indonezji. Te nowe siły polityczne wraz ze swoimi trendami kulturowymi dodały nowe bogactwa do różnorodnego zbioru islamskiej nauki, literatury, sztuki i architektury. Bagdad, stolica dynastii Abbasydów, stał się centrum wiedzy i rozwoju naukowego.

RENEANS ISLAMSKI

Islamski renesans, który był świadkiem ogromnego postępu w każdej dziedzinie, skłonił architektów, artystów wizualnych, kaligrafów i wszelkiego rodzaju rzemieślników do współpracy przy produkcji ogromnej liczby pomników, arcydzieł i rękopisów. Wiele z tych rękopisów zostało ozdobionych i zilustrowanych pięknymi prezentacjami wizualnymi, jak na przykład XIII-wieczny Maqamat al-Hariri zilustrowany przez Mahmuda bin Yehya al-Wasiti, którego styl ustanowił standardy dla tego, co jest powszechnie znane jako bagdadzka szkoła al-Hariri-Wasiti. Zróżnicowany wkład kulturowy nowych grup etnicznych z Iranu, Anatolii, Azji Środkowej, Indii i regionu śródziemnomorskiego wzbogacił repertuar sztuki islamskiej. Ilustracje figuratywne stopniowo zapełniały rękopisy, zwłaszcza te o charakterze literackim i naukowym. Przedstawienie graficzne było używane w okresie Abbasydów, Fatymidów, Seldżuków, Mameluków i później. Należy zauważyć, że przedstawienia postaci ludzkich, choć wykorzystywane zarówno przez artystów i mecenasów szyickich, jak i sunnickich, były najczęściej spotykane w sztuce szyickiej i sufickiej. W architekturze mieszankę nowych elementów z niedawno nabytych terytoriów wprowadzono w projektach meczetów, szpitali (maristan), szkół (madrasat), fundacji sufickich (khanaqah), grobowców, sanktuaria, pałace i ogrody. To włączenie pogłębiło i wzmocniło definicję odrębnego stylu islamskiego. Muzułmańscy architekci opracowali i zastosowali ostrołukowy łuk już w 776 r. w pałacu al-Ukhaydir w Iraku i meczecie al-Aksa w Jerozolimie w 780 r. Ostry łuk skupia nacisk sklepienia na wąskiej linii pionowej, zmniejszając napór boczny na fundamenty i umożliwia wzniesienie wyższych ścian. Łuk dwupoziomowy i łuk podkowy zostały opracowane i użyte w Wielkim Meczecie w Damaszku w 715 r., a później przeniesione do Andaluzji w Hiszpanii i zastosowane w Wielkim Meczecie w Kordobie. Kwadratowy minaret pojawił się po raz pierwszy w Wielkim Meczecie w Damaszku, a później został przekazany do Afryki Północnej i Hiszpanii. Ostry łuk, łuk podkowy i kwadratowy minaret wywarły wpływ na architekturę europejską i zostały przyjęte w romańskich kościołach i klasztorach, a zwłaszcza w gotyckiej katedrze i jej wieżach. Duża część osiągnięć islamskiego złotego wieku została przeniesiona do Europy przez Sycylię, Hiszpanię, Jerozolimę i inne ważne ośrodki świata islamskiego. Muqarnas to prawdopodobnie najbardziej

wyrazisty i najwspanialszy architektoniczny element dekoracyjny opracowany przez architektów muzułmańskich około X wieku, jednocześnie we wschodnim świecie islamu i Afryce Północnej. Muqarnas to trójwymiarowa dekoracja architektoniczna złożona z niszowych elementów ułożonych w wielu warstwach. Wkrótce po swoim pojawieniu się muqarnas stał się istotnym składnikiem architektonicznym głównych budynków świata islamskiego w Iranie, Indiach, Afganistanie, Iraku, Syrii, Egipcie, Sycylii, Afryce Północnej i Hiszpanii. Struktury Muqarnas, uzupełnione elegancką kaligrafią arabską, wzorami kwiatowymi i wzorami geometrycznymi zwykle zwanymi arabeskami, stworzyły olśniewającą kompozycję wizualną, która charakteryzowała piękno takich miejsc, jak wnętrze Kopuły na Skale w Jerozolimie czy Masjid al-Jami. w Isfahanie, między innymi. Ta kompozycja, podkreślona pasmami kaligrafii arabskiej w stylu Kufic i Thulth, dodała duchowego i poetyckiego wymiaru zdobionym budynkom i obiektom. Teksty Koranu zazwyczaj opisują zewnętrzną i wewnętrzną część budynków sakralnych, a wersety i rozdziały znajdują się w różnych miejscach budynku. Poezja, przysłowia i znane powiedzenia mogą dotyczyć budynków świeckich i przedmiotów niereligijnych, takich jak naczynia, talerze i szkatułki na biżuterię. Ciągłe wzory i powtarzalność ozdób pokrywających ściany i sufity, biegnących wzdłuż naw, arkad i łuków, odzwierciedlają rytmiczny ton, który wywodzi się z jednego wzoru i mnoży się w nieskończonych, złożonych, powtarzających się i wariantowych wzorach. Definiuje jedność w wielości islamskiego stylu dekoracyjnego. Ten atrakcyjny układ wizualny wywarł na tyle wrażenie, że niektórzy artyści wczesnego renesansu nie mogli się powstrzymać od kopiowania i naśladowania pasm inskrypcji kufickich w celu ozdabiania ubioru postaci Marii Panny oraz innych postaci biblijnych i aniołów na obrazach z tego okresu. Złoty wiek islamu był świadkiem pojawienia się eleganckiej sztuki wizualnej i wspaniałych osiągnięć architektonicznych, które miały ogromny wpływ na kolejne okresy, którego cechy charakterystyczne odbijają się echem w okresach Safawidów, Mogulów i Osmańskich.

Islam: literatura i muzyka w złotym wieku

Literatura arabska rozwinęła się i zdominowała islamską scenę kulturalną w okresie od VIII do XIII wieku i później, od Bagdadu po Kordobę w Andaluzji. Język arabski, najmłodszy i najpopularniejszy ze starożytnych języków semickich, jest językiem Koranu – świętej księgi islamu, która kulturowo zjednoczyła nie tylko naród arabski, ale także niearabskich muzułmanów. Nauczanie islamu przedstawione w tekście Koranu i hadisów, wypowiedzi proroka Mahometa zachęcało do nauki i wychwalało uczonych oraz dążenie do wiedzy. Język arabski charakteryzuje się szczególną regularnością oraz spójnym systemem gramatycznym i strukturalnym, który nadaje mu zdolność wyrażania się w twórczych i różnorodnych formach literackich, takich jak Shir (poezja), Nathr (proza), Adab (gatunek literatury socjoetycznej), Balaghah (elokwencja) i Maqama (zgromadzenie). W czasach przedislamskich był język arabski środkiem komunikacji, zwłaszcza w przekazywaniu tradycji ustnej, poezji i opowieści. Już w V wieku komponowano ody, czyli Qasidah (liczba mnoga Qasaid), a najbardziej znane nazywano Al-Muallaqat (zawieszane), gdyż honorowano je i rozpoznawano poprzez wywieszanie ich na ścianach Ka'aba w Mekce. Wśród przedislamskich poetów znani są Imru al-Qays, Tarafa ibn al-Abd, Zuhayr ibn abi Salma, Labid, Amr ibn Kulthum, Antara i al-Harithah ibn Hillizah. i o pochodzeniu religijnym, którzy skomponowali arcydzieła poezji arabskiej, takie jak Al-Akhtal, Jarir i al-Farazdaq. Wraz z ekspansją imperium islamskiego za czasów Umajjadów i przez całą dynastię Abbasydów, język arabski stał się językiem literackim tamtej epoki, językiem liturgicznym islamu i potężnym narzędziem literackim służącym do rozpowszechniania kultury arabskiej. Wiele talentów przyczyniło się do powstania dziedzictwa literatury arabskiej; uczeni, lingwiści, pisarze i poeci pochodzenia arabskiego i niearabskiego pisali w języku arabskim. W okresie Umajjadów i Abbasydów uczeni gromadzili źródła do studiów nad Koranem oraz zbiory hadisów. Ibn Ishaq (zm. 767) napisał Sirat Rasul Allah (Życie posłańca Bożego), które zostało później poprawione przez Ibn Hishama (zm. 834).

LITERATURA OKRESU UMAJAD

Wraz z ekspansją islamu język arabski został udoskonalony, po raz pierwszy w epoce Umajadów za czasów Abu al-Aswada al Duali (zm. 688), który założył gramatykę arabską i znaki diakrytyczne oznaczone kolorami punkty Tashkeel. System kropek i znaki samogłoskowe opracowane przez Al-Khalila ibn Ahmeda al-Farahidiego (zm. 786) wkrótce zastąpiły ten system. Al-Farahidi był pierwszym filologiem arabskim, który opracował pierwszy słownik arabski; przypisuje mu się sformułowanie zasad prozodii arabskiej. Jego głównym dziełem był *Kitab al-Arud* (Księga prozodii). Jego uczeń Sibawayh (zm. 793) skodyfikował reguły gramatyczne. Później Al-Mubarrad (zm. 898) napisał *al-Kamil fial-Lughah wa al-Adab*, będący bezcennym zbiorem odniesień do filologii arabskiej poprzez poetyckie cytaty. Jego rywal al-Thaalibi również wniósł wkład w tę dziedzinę swoim głównym dziełem *Yeteemat al-Dahr*, bibliografią poetów i pisarzy języka arabskiego. Innym wybitnym uczonym w tej dziedzinie był andaluzyjski językoznawca Ibn Malik (zm. 1274), który skomponował słynne *Alfi yah*, w którym zebrał i przeanalizował wszystkie arabskie reguły gramatyczne w 1000 wersach poezji skomponowanych w jedno poetyckie arcydzieło. Inni uczeni zajmowali się tematyką orzecznictwa, dyskursu teologicznego, podstaw gramatyki arabskiej, terminologii językowej, retoryki i adab. *Bajt al-Hikmah* w Bagdadzie był ośrodkiem wyjazdowym poszukiwań wiedzy hellenistycznej i wschodniej w nauce, matematyce, filozofii, geografii, astronomii i literaturze. Historycy i biografowie pilnie pracowali nad dokumentacją historii państwa islamskiego, okresu przedislamskiego i starożytnych cywilizacji. Pierwsi przekaziele relacji to Kab al-Ahbar, Hammad al-Rawiyah i Wahb ibn Munabbih z VIII wieku. Lista ważnych wczesnych historyków obejmuje Ibn al-Kalbi (zm. 820) i jego główne dzieło *Kitab al-Asnam* (Księga bożków); Al-Waqidi (zm. 823), powiązany z dworem Abbasydów w Bagdadzie i autor *Kitab al-Maghazi* (Księga najazdów proroka); Ibn Sad (zm. 845) był sekretarzem al-Waqidi i napisał ważny słownik biograficzny zatytułowany *Kitab al-Tabaqat* (Księga klas [osób]); Al-Azraqi (zm. 865), mieszkaniec Mekki i historyk, napisał obszerną historię Mekki, *Akhbar Mekka*. Al-Bukhari (zm. 870) był historykiem oraz słynnym kompilatorem i interpretatorem hadisów. Jego głównym dziełem był zbiór powiedzeń proroka Mahometa, znanego jako *al-Jami al-Sahih*; Al-Baladhuri (zm. 892) był wielkim historykiem i towarzyszem kalifa Abbasydów al-Mutawakkila, autorem wielu traktatów; najbardziej znanym był *Futuh al-Buldan* (Historia podbojów muzułmańskich). Al-Yaqubi (zm. 897), historyk i geograf, napisał historię świata znaną jako *Tarikh al-Yaqubi* i *Kitab al-Buldan* (Księga krajów). Al-Tabari (zm. 923) był kolejnym znanym historykiem, leksygrafem i naukowcem. Jego głównym dziełem jest *Tarikh al-Rusul wa al-Muluk* (Historia świata); Al-Masudi (zm. 956) urodził się i mieszkał w Bagdadzie i dużo podróżował; większość jego dzieł zaginęła i przetrwało tylko jedno: *Muruj al-Dhahab wa Maadin al-Jawhar* (Pola złota i kopalnie klejnotów), czyli krótka historia świata aż do końca okresu Umajadów; Ibn al-Nadim (zm. 990) był synem handlarza książkami urodzonego w Bagdadzie. Jego ogromne dzieło *al-Fihrist* miało być indeksem wszystkich książek napisanych w języku arabskim od wczesnego islamu aż do czasów Ibn al-Nadima. Zdecydowana większość książek wymienionych w jego *Fihrist* zawiera informacje o autorach i tematyce. Ibn Khaldun był bodaj najstynniejszym arabskim historykiem i socjologiem, który swoją wpływową książką *al-Muqaddimah* (Wprowadzenie) zmienił bieg interpretacji wydarzeń historycznych i nadał kierunek nowoczesnej metodologii historiografii. Proza arabska rozkwitła w Bagdadzie za sprawą Ibn al-Muqaffy (zm. 757), który przetłumaczył wiele dzieł Pahlavi i zastąpił dzięki swemu *Kalila wa Dimna*, zbiorowi bajek dydaktycznych, w których dwa szakale udzielały rad moralnych i praktycznych. *Kalila wa Dimna*, wywodząca się pierwotnie z sanskryckich bajek Bidpai, była inspiracją dla baśni La Fontaine'a. Z Basry pochodził Al-Jahiz (zm. 869), który przekształcił prozę arabską w literacki nośnik precyzji i elegancji i był jednym z czołowych intelektualistów Bagdadu. Napisał ponad 200 dzieł; najbardziej znanymi z nich były *Kitab al-Haya wan* (Księga zwierząt), *al-Bayan wa al-Tabyeen* i *al-Bukhala*. Równie ważny był Abu al-Faraj al-Isbahani (zm. 967), zwany także *al-Isfahani*, który był arabskim historykiem, intelektualistą i poetą. Jego

monumentalna książka *Kitab al-Aghani* (Księga pieśni) jest antologią pieśni i wierszy od najdawniejszych czasów do czasów współczesnych autora. Były to zwłaszcza te, które były popularne w Bagdadzie za panowania Haruna al-Rashida

LITERATURA OKRESU ABBASYDÓW

Wczesny okres Abbasydów był świadkiem narodzin nowych gatunków poezji, w których mieszały się polityka, erotyzm i bluźnierstwo. Pojawienie się nurtu politycznego mającego na celu podważanie dominującej kultury arabskiej w kierunku tego, co zaczęto nazywać szubizmem, czyli antyarabizmem, doprowadziło do nowego gatunku literackiego. Nieugiętym liderem tego nurtu był znany niewidomy poeta *Bashshar ibn Burd* (zm. 783). Inni poeci również wyróżniali się w różnych gatunkach, jak *Muti ibn Iyas* (zm. 787), *Abbas ibn al-Ahnaf* (zm. 808), *mużulmanin ibn Walid* (zm. 823), *Abu Nuas* (zm. 813) i *ibn al-Rumi* (zm. 896). Wielu poetów wskrzesiło klasyczną poezję arabską, jak *Abu Tammam* (zm. 843), *al-Buhtari* (zm. 897), *al-Mutanabbi* (zm. 956) i *al-Maarri* (zm. 1057). Sztuka gatunku *Maqamat*, zbiór rymowanej prozy i zabawnych anegdot opowiadanych przez włóczęgę utrzymującego się z dowcipu, kojarzona była z dwoma znanymi nazwiskami: *al-Hamadhani* (zm. 1008), który wymyślił ten gatunek, oraz *al-Hariri* (zm. 1122), który rozwinął styl i celował w komponowaniu wirtuozerii językowej, w której forma literacka była ważniejsza od treści. Utalentowany artysta wizualny *Mahmoud bin Yehya al-Wasiti*, który ustanowił odrębny i wpływowy styl artystyczny w XIII-wiecznym Bagdadzie, zilustrował *Maqamat al-Haririego*. Literatura opowiadająca historie rozkwitła od wczesnego okresu islamu. Gawędziarzami byli uliczni kaznodzieje, którzy posługiwali się starymi arabskimi opowieściami ludowymi zmieszanych z posmakiem religijnym; przemawiali do entuzjastycznej i uważnej publiczności w meczetach i innych miejscach publicznych. Pozostałości tej sztuki ludowej znajdują się w postaci *al-Hakawati* na terenie dzisiejszego Kairu, Damaszku i Marakeszu. Ulubionym tematem literackim tych gawędziarzy była epicka opowieść o arabskiej odwadze przedstawiona w takich dziełach jak *Sirat Antara*. Z tego typu tradycji ustnej około XV wieku wyewoluowało najśłynniejsze arabskie dzieło literackie na Zachodzie: *Alf Laylah wa Laylah* (Księga tysiąca i jednej nocy). Ujawniło mieszaną legend, baśni i baśni wywodzących się z wielu kultur, takich jak mezopotamska, perska, grecka, indyjska, chińska, turecka i arabska, a tradycje zintegrowane i ponownie wprowadzone poprzez opowieści i dziedzictwo skorelowane z czasami Abbasydów. W zachodniej części państwa islamskiego Al-Andalus miała miejsce podobna rewolucja kulturalna, zbudowana szeroko na wschodnim islamskim pierwowzorze. Szczególną formą literatury był wyraźnie andaluzyjski *al-Muwashshahat*, który był poematem miłosnym wykonywanym przy śpiewie i muzyce. Wśród genialnych nazwisk związanych z tą sztuką są *Ibn Sahl*, *Ibn al-Khatib* i *Ibn Hazm*. Już w XII wieku otwarto mużulmańskie akademie hiszpańskie, podobne do *Bayt al-Hikmah* w Bagdadzie, w celu tłumaczenia języka arabskiego na łacinę. Uczni z Francji, Anglii, Niemiec i Europy Północnej zgromadzili się w Andaluzji, aby studiować literaturę arabską i inne przedmioty. Już w drugiej połowie IX wieku w całym imperium Abbasydów pojawił się nowy typ dzieła literackiego, to znaczy piarstwo geohistoryczne wzbogacone obserwacjami i relacjami podróżników. Głównymi przykładami tego typu są *Ibn Fadhlān*, ambasador Abbasydów w królestwie Wikingów, i jego relacja *Rihlat ibn Fadhlān* (Podróże *Ibn Fadhlāna*) z 922 r.; w Bagdadzie *Ibn Hawqal* (zm. 969) napisał *Surat al-Ardh* (Opis Ziemi), w którym opisał Hiszpanię, Włochy i terytoria bizantyjskie. W 1154 r. *Al-Idrisi* na zlecenie normañskiego króla *Rogera II* w Palermo skomponował geograficzny opis świata zwany *Nuzhat al-Mushtaq filkhтираq al-Afaq*, znany również jako *Kitab Rodjar*. *Yaqut al-Hamawi* (zm. 1229) napisał ważny słownik geograficzny *Mujam al-Buldan*, który zawierał znaczące dane biograficzne, kulturowe i historyczne na temat znanego świata. *Al-Qazwini* (zm. 1383) napisał w Bagdadzie swoje dzieło kosmograficzne *Ajaib al-Makhluqat wa Gharāib al-Mawjudat* (Cuda rzeczy stworzonych i cudowne aspekty rzeczy istniejących). Książka cieszyła się dużą popularnością, została przetłumaczona na język farski i turecki i często była bogato ilustrowana. *Al-Qazwini* napisał także ważną relację geograficzną. *Ibn Batuta* dużo podróżował po Afryce, Europie i Azji, a swoje relacje

zapisał w swoim klasyku literatury arabskiej Rihlat Ibn Batuta (Podróże Ibn Batuty). Arabowie nauczyli się technologii papierniczej od Chińczyków w VIII wieku i zastąpili korę morwy i inną materię organiczną lnem jako surowcem, a pierwsza fabryka papieru powstała w Bagdadzie w 793 roku. Był to punkt zwrotny w rozpowszechnianiu się edukacji i rozwój literatury arabskiej w całym świecie islamskim. Drogi pergamin i delikatny papirus zostały zastąpione papierem, który był niedrogi, praktyczny i trwały. Biblioteki były powszechne i otwarte dla publiczności. Księgarze gromadzili się wokół głównych meczetów i rynków, a ich sklepy zaopatrzone były w tomy pożądaných dzieł; sklepy stały się popularnymi miejscami spotkań uczonych i pisarzy. W wyspecjalizowanych warsztatach kopiowania rękopisów pracowali profesjonalni i sprawni kopiści, kaligrafowie, ilustratorzy i lingwiści. Zdobycie Bagdadu przez Mongołów w 1258 r. zapoczątkowało upadek złotego wieku literatury arabskiej i innej działalności naukowej. Jednak masowe niszczenie księzek przez najeźdźcze armie Czyngis-chana, Hulagu-chana, a później Timurlana (Tamerlana) skłoniło arabskich uczonych do kompilacji, przetrwania, kodyfikacji i skrócenia głównych dzieł encyklopedycznych i zbiorowych, chroniąc w ten sposób arabskie dziedzictwo literackie dzięki takim autorom jak Al-Qazwini, Yaqut, Ibn Malik, Ibn Khaldun, Ibn Batuta, Abu al-Fida i Al-Zabidi.

Islam: nauka i technologia w złotym wieku

Nauka, technologia i inne dziedziny wiedzy rozwijały się szybko podczas złotego wieku islamu od VIII do XIII wieku i później. Pierwsi kalifowie Abbasydów rozpoczęli wielkie kampanie w poszukiwaniu dzieł naukowych i filozoficznych ze świata wschodniego i zachodniego. Bagdad, stolica imperium Abbasydów, stał się ośrodkiem działalności intelektualnej i naukowej. Pierwsza akademja, Bayt al-Hikmah (Dom Mądrości), została założona przez kalifa Abbasydów Haruna al-Rashida i została rozbudowana przez jego syna kalifa al-Ma'muna (zm. 833). W IX wieku Bagdad stał się ośrodkiem władzy finansowej, a prestiż polityczny i intelektualne zajęcia rozkwitły w licznych uczelniach, szkołach, szpitalach, meczetach i bibliotekach. Bagdad przyciągał gości, ambasadorów i studentów ze wszystkich części imperium.

POCZĄTEK

W VII wieku imperium arabskie i domena islamu obejmowały królestwo starego imperium perskiego i większość Cesarstwa Bizantyjskiego. Skutkowało to dostępem do bogactwa i dziedzictwa filozofii i wiedzy zarówno hellenistycznej, jak i wschodniej. Podczas okresu bezpośrednio przedislamskiego (V–VII w.), nauka i wiedza hellenistyczna przekazywana była narodowi arabskiemu przez Aleksandrię w Egipcie, Nasibis w Syrii oraz Antiochię i Edisę w północnej Mezopotamii i Azji Mniejszej. Dzięki tym ośrodkom znaczna część greckiej filozofii i nauki została zachowana przez chrześcijan koptyjskich, nestoriańskich (prawosławnych) i jakobickich. W Persji Jundi-Shapur było kolejnym ważnym przedislamskim ośrodkiem poszukiwań wiedzy naukowej. Powstało w okresie sasańskim i znajdowało się w Chuzistanie, niedaleko stolicy Abbasydów, Bagdadu. Było domem dla wielu uczonych nestoriańskich i zoroastrijskich. Zostało podbite przez Arabów w 636 r. Kalifowie Abbasydów wezwali wielu z tych uczonych, aby służyli na wydziale nowo utworzonego Bayt al-Hikmah. Harran był kolejnym ważnym ośrodkiem intelektualnym. Położony we wschodniej Anatolii Harran był ośrodkiem Sabejczyków, przedchrześcijańskiego monoteistycznego ludu semickiego, który zachował dziedzictwo zarówno babilońskie, jak i hellenistyczne. Dlatego też kilka agencji pracowało nad rozwojem i rozszerzeniem dziedzictwa hellenistycznego i wschodniego.

POSZUKIWANIE NAUKI

W VII i VIII wieku, gdy Arabowie podbijali nowe ziemie, zachowywali, asymilowali i przekształcali kultury swoich poddanych. Oprócz uczonych mówiących po arabsku byli też: Nestorianie znający języki grecki i syryjski (dialekt aramejski), Sabejczycy posługujący się dialektem aramejskim, Zoroastrijscy

posługujący się Pahlevi (starym językiem perskim spokrewnionym z aramejskim), Hindusi znający sanskryt oraz Żydzi biegle władają językiem hebrajskim. Jednak arabski był językiem literackim zarówno imperiów Umajadów, jak i Abbasydów, a także językiem liturgicznym islamu. W ten sposób arabski stał się ówczesnym literackim i naukowym lingua franca. Ze względu na swoje korzenie związane z różnymi dialektami aramejskimi, język arabski zjednoczył zbiorowy wysiłek intelektualny uczonych w jeden dialekt. Co więcej, nowa władza arabsko-islamska łatwo nawiązała kontakty z tymi zróżnicowanymi grupami i podzielała wiele tych samych wartości kulturowych. Źródła wskazują, że uczeni nestoriańscy przetłumaczyli greckie traktaty filozoficzne na język syryjski i arabski w okresie Umajadów w VIII wieku; studiowali także logikę arystotelesowską, metafizykę oraz prace medyczne i naukowe. Umocnieni przez nowe państwo islamskie i napędzani poszukiwaniem wiedzy, do którego zachęcało wiele wersetów Koranu i hadisów zalecających dążenie do wiedzy, kalifowie Harun al-Rashid i al-Ma'mun sponsorowali wysłanników do władz bizantyjskich i chrześcijańskich w Europie uzyskanie dostępu do rękopisów greckich, przechowywanych dotychczas w piwnicach i na strychach kościołów i klasztorów. W Bayt al-Hikmah zebrano i przechowywano niezliczone rękopisy, zwłaszcza w języku greckim. Pierwsi uczeni przybywali do Bagdadu z różnych obszarów i środowisk i cieszyli się dużym szacunkiem i tolerancją religijną ze strony swoich muzułmańskich kolegów. Kalif al-Ma'mun zachęcał do tłumaczenia tekstów greckich i innych na arabski. Kalif otaczał się uczonymi, ekspertami w dziedzinie prawa, teologami racjonalistycznymi, leksykografami i lingwistami. Yuhanna bin Masawayh (zm. 857) i jego uczeń Hunayn ibn Ishaq (zm. 874) oraz wielu innych prowadzili program w Bayt al-Hikmah. Dzieła filozofów greckich, takich jak Porfir, Arystoteles, Galen i Hipokrates, zostały przetłumaczone na język syryjski, a następnie na arabski. Większość tych materiałów została wyczerpująco przeanalizowana, a następnie skodyfikowana i ponownie uwzględniona w nich szczególna tożsamość islamsko-arabska. W 751 r. Arabowie nauczyli się technologii wytwarzania papieru od Chińczyków; pierwsza papiernia powstała w Bagdadzie około 793 r. Wiedza ta szybko rozprzestrzeniła się na Jerozolimę, Egipt i Andaluzję w Hiszpanii, co odegrało kluczową rolę w przekazaniu technologii do Europy. Bayt al-Hikmah opracował ogromną bibliotekę oraz systematyczny program tłumaczeń i studiów. Przez następne 300 lat Bagdad pozostawał ośrodkiem wiedzy. Równie aktywnym ośrodkiem naukowym była Kordoba w Hiszpanii

NAUKA I MEDYCYNĄ

Uczeni islamscy rozwinęli prace greckich lekarzy, takich jak Galen. Al-Razi (Rhazes, zm. 925) był alchemikiem, lekarzem i klinicystą, który napisał pierwszy medyczny opis ospy i odry; łączył metody psychologiczne z wyjaśnieniami fizjologicznymi. Rozwinął także dyscyplinę farmakologii, znalazł lekarstwo na kamienie nerkowe i stosował alkohol jako środek antyseptyczny. W swojej encyklopedii medycznej umieścił 50 metod antykoncepcji dla kobiet. Łacińska wersja jego dzieła została opublikowana i wykorzystana jako tekst w Mediolanie, Wenecji i Bazylei. Ibn Sina (Awicenna) był filozofem, poetą i lekarzem, który napisał obszerny kanon medycyny. Pisma Ibn Siny cieszyły się dużym uznaniem w Europie i zostały docenione przez św. Tomasza z Akwinu i Rogera Bacona. W Hiszpanii Ibn al-Khatib (Ibn al-Jatib, zm. 1375) z Granady napisał traktat na temat teorii infekcji. Kolejnym wybitnym lekarzem był Ibn Zuhr (Avenzoar, zm. 1162) z Sewilli. Al-Zahraw (Alzahravius, zm. 1013), słynny chirurg, pozostawił pierwszy opisowy opis hemofilii. Ibn al-Nafis (zm. 1288) jako pierwszy opisał anatomię naczyń płucnych; jego pisma medyczne zostały przetłumaczone na łacinę. Ibn al-Haytham al-Chazin (Alhazen, zm. 1039) napisał Księgę optyki, w której szczegółowo opisał anatomie oka i poprawnie wywnioskował, że oko otrzymuje światło od postrzeganego obiektu, kładąc w ten sposób podwaliny pod współczesną fotografię.

FARMAKOLOGIA

W dziedzinie terapii Yuhanna bin Masawayh (zm. 857) zapoczątkowała w Bagdadzie metodę naukową i systematyczną. Hunayn nakreślił metody potwierdzania skuteczności farmakologicznej leków poprzez eksperymentowanie z nimi na ludziach. Podkreślił także znaczenie rokowania i diagnostyki chorób. Inne znane nazwiska w tej dziedzinie byli al-Biruni i Ibn Butlan. Apteki były otwarte w miastach i podlegały regulacjom rządowym. Duża część repertuaru współczesnej terminologii farmaceutycznej i chemicznej wywodzi się z języka arabskiego i obejmuje alchemię, zasady, alkohol, eliksir, szafran, zenit i zero. Do znanych arabskich naukowców zajmujących się tą dziedziną należy Ibn al-Bitar (zm. 1248), urodzony w Maladze, pracujący w Damaszku i pełniący funkcję głównego inspektora aptek w Egipcie. Arabscy naukowcy wprowadzili medycynę grecką do Indii i Azji Środkowej w IX wieku, a wiedza ta rozkwitła pod rządami dynastii po inwazji mongolskiej w XVII wieku. Islamska praktyka medyczna przekształciła teologiczne, przesądne i talizmaniczne rytuały odziedziczone z kultury średniowiecznej w metodyczne szpitale wyposażone w wykształconych i certyfikowanych lekarzy. Szpitale w Bagdadzie, Damaszku, Jerozolimie, Kairze i Kordobie zostały wyposażone w apteki i biblioteki; wykorzystali innowacje, takie jak fontanny schładzające powietrze, opowiadanie historii łagodzące ból i dźwięk muzyki leczący choroby psychiczne. W całym świecie islamskim budowano zakłady psychiatryczne, wyposażone w łaźnie, leki, muzykoterapię i terapię zajęciową.

NAUKI STOSOWANE I TECHNOLOGIE

Bogactwo wiedzy i osiągnięć naukowych rozprzestrzeniło się na różne ośrodki świata islamu i znalazło odzwierciedlenie w stylu życia, edukacji publicznej, służbie zdrowia, działalności handlowej i wojskowej, a także w sztuce i architekturze. Szkoły, biblioteki, szpitale – zarówno stałe, jak i mobilne – sądy, centra handlowe, parki i łaźnie publiczne były stałym elementem życia średniowiecznych miast arabskich i muzułmańskich. Obserwatoria, fabryki tekstylne (Tiraz), centra produkcji wyrobów metalowych i miedzianych oraz centra produkcji rękopisów były szeroko rozpowszechnione. Powszechnie używano astrolabium, wahadła, zegara, kuli i wielu innych narzędzi inżynierskich i urządzeń mechanicznych. W dziedzinie nauk ścisłych i matematyki trzech bracia Banu Musa – Muhammad, Ahmad i al-Hasan – byli pionierami i jako pierwsi przetłumaczyli grecką matematykę w IX wieku. Objęli swoim patronatem innych, a ich dzieła zostały później przetłumaczone na łacinę. Jabir Ibn Hayyan (Geber, zm. 815) był pionierem w dziedzinie nauk stosowanych i uważany był za ojca chemii. Do osiągnięć uczonych muzułmańskich w tym okresie należało wynalezienie trygonometrii sferycznej i postęp w optyce. Znani uczeni w tej dziedzinie to Awerroes (Ibn Rushd) i Al-Kindi (Alkindus, zm. 873). Al-Farabi (Alpharabus, zm. 950) wniósł znaczący wkład w dziedzinie matematyki, medycyny i muzyki. Al-Khwarizmi (zm. 840), mający pochodzenie zoroastryczne i znający sanskryt, wniósł ogromny wkład w trygonometrię, astronomię i kartografię. Założył algebrę i opracował koncepcję algorytmów (które nazwano jego imieniem) oraz wprowadził na świat arabski system liczbowy. Al-Idris (zm. 1166) urodził się i kształcił w Andaluzji i zasłynął jako botanik, geograf i naukowiec w dziedzinie medycyny. Pracował jako osobisty uczonego normńskiego króla Rogera II i stworzył zaawansowane mapy świata, a także ważną encyklopedię geograficzną.

INŻYNIERIA MECHANICZNA

Arabowie opracowali także dwa rodzaje wynalazków mechanicznych: przedmioty codziennego użytku, takie jak młyny, urządzenia do podnoszenia wody i maszyny wojenne; i automat, urządzenia zapewniające przyjemność, nowość i cud. Do tej drugiej kategorii zaliczały się innowacje, takie jak lampy samoprzycinające, dozowniki multifluidów, fontanny muzyczne i urządzenia liczące. Zegary wodne były głównymi wynalazkami technologicznymi. W tej dziedzinie XIII-wieczny naukowiec Al-Jaziri jest dobrze znany ze swojej książki Księga wiedzy o pomysłowych urządzeniach mechanicznych. Zajmował się także rozwojem maszyn parowych i maszyn pompujących. Koła wodne do podnoszenia wody z poziomu gruntu na wyższe poziomy w oparciu o manipulację ciśnieniem wody były powszechne

w Syrii, Egipcie i Hiszpanii podczas złotego wieku islamu. Rozbudowane podziemne kanały wodne, qanat, były szeroko rozpowszechnione. Islamskie wynalazki i wiedza, wraz z wiedzą artystyczną i architektoniczną, były przekazywane do Europy wieloma kanałami. Wynalazki takie jak papier, krosno jedwabne, astrolabia, kompas, koła wodne i wiatraki, a także uprawy rolne, takie jak bawełna (qutn), cukier (sukker), ryż (ruzz), pomarańcze (burtuqal), herbata (shai) i kawa (qahwa) zostały przekazane do Europy. Wspólne wysiłki muzułmańskich uczonych pomogły uutorować drogę naukowemu rozwojowi w dziedzinie fotografii, prochu, wojny morskiej i inżynierii mechanicznej. W 1258 roku kalifat Abbasydów upadł, gdy Mongołowie pod wodzą wnuka Czyngis-chana, Hulagu-chana, podbili całą Azję Środkową, Iran i Irak. Mongołowie dokonali masakry dziesiątek tysięcy ludzi, w tym wielu naukowców; zniszczyli Bagdad z jego bibliotekami, szkołami, meczetami i dzielnicami mieszkalnymi. Przybycie Mongołów oznaczało koniec złotego wieku Bagdadu jako centrum osiągnięć naukowych i literackich świata muzułmańskiego. Jednak echa tego renesansu nadal odbijały się echem w innych częściach świata islamskiego. Duża część arabsko-islamskiego dziedzictwa naukowego przeszła do Europy za pośrednictwem krzyżowców, Normanów na Sycylii i Mozarabów (Musta'rabeen) w Hiszpanii. Arabsko-islamska nauka, medycyna, matematyka i technologia zostały przekazane do Europy w formie pisemnej, zwłaszcza w tłumaczeniu greckiego dziedzictwa na łacinę, które zostało opracowane przez arabskich uczonych w Salerno, Palermo, Toledo, Sewilli i Kordobie.

Isma'ilis

Isma'ilis są sektą w obrębie islamskiego szyizmu. Znani również jako Seveners, Isma'ilis oddzielili się od szyitów Dwunastu w 765 roku, kiedy zdecydowali się podążać za Isma'ilem, drugim synem szóstego imama. Pierwsi isma'ilis byli zagorzałymi prozelitami i rewolucjonistami, którzy atakowali, a czasem nawet zabijali przywódców sunnickich. Aby uchronić się przed prześladowaniami ze strony rządzącego rządu sunnickiego, praktykowali taqiyya, czyli udawanie, aby ukryć swoje prawdziwe przekonania i przynależność. Niektóre inne sekty szyickie również używały taqiyya, aby chronić siebie i swoje społeczności. W 909 r. isma'ilis założyli dynastię Fatymidów, która rządziła dużymi obszarami świata muzułmańskiego ze swojej nowej stolicy, Kairu w Egipcie. W XVI wieku Shah Ismail z dynastii Safawidów w Persji również twierdził, że jest imamem Siedmiu. Asasyni byli budzącym strach odgałęzieniem Isma'ilis. Asasyni, mający swoją siedzibę w twierdzy na górze Alamut w północnym dzisiejszym Iranie, byli dowodzeni przez tak zwanego Starca z Gór lub Wielkiego Mistrza. Zamordowali przywódców Abbasydów, a strach, jaki wzbudzili zarówno u muzułmanów, jak i chrześcijan, dał początek licznym legendom dotyczącym ich waleczności i tajnego stowarzyszenia. W XIX wieku imam ismailicki uzyskał honorowy tytuł Agi Khana w drodze sojuszu małżeńskiego i przeniósł się do Indii. Dzisiejszy Aga Khan, książę Karim Aga han IV, jest 49. imamem w łańcuchu przywódców izmailickich. Uważany za kontynuację żyjącego imama, nadal interpretuje islam tak, aby odpowiadał współczesnym potrzebom. Chociaż w Afryce i na całym świecie istnieją rozproszone społeczności, większość współczesnych Isma'ilis żyje w Indiach, gdzie tworzą bogatą klasę kupiecką.

Imperium Kushan

Rozwój i konsolidacja dynastii Han w Chinach, zwłaszcza w zakresie ekspansji ludności i rolnictwa, miał wpływ na koczownicze plemiona wzdłuż ich północnej granicy. W 135 p.n.e. cesarz Chin Han wysłał swojego emisariusza Zhang Qian (Chang Ch'ien), aby znalazł Yuezhi (Yueh-chih) do wspólnej ofensywy przeciwko Xiongnu (Hsiung-nu). Zhang znalazł Yuezhi, nazywających się teraz Kushanami, we współczesnym Afganistanie, ale nie udało mu się przekonać ich do odnowienia wrogości wobec Xiongnu. Wcześniej Xiongnu zostali zmuszeni do przeniesienia się na zachód, a oni z kolei wyparli konfederację osiadłych plemion, które następnie przybyły, by zająć szeroki obszar w północnych Indiach, Baktrii i Gandharze, które są teraz częścią Afganistanu. Ci ludzie byli znani przez Chińczyków jako Yuezhi, a przez innych na zachodzie jako Indo-Scytowie. Jedną gałąź Yuezhi była znana jako

Kushans lub Kusana, prawdopodobnie w wyniku połączenia z chińską prowincją Gansu (Kansu). Kuszanie ugruntowali swoją pozycję dominującej siły na północy subkontynentu indyjskiego, części Azji Środkowej i Afganistanu w ciągu pierwszych trzech wieków naszej ery. Ekspansję imperium Kushan najczęściej przypisuje się przywódcy Kaniszce. Imperium Kushan kontrolowało długie odcinki Jedwabnego Szlaku, co zapewniało władcom znaczne dochody i władzę. Pod Kaniską imperium Kushan było uważane za równe zarówno Rzymowi, jak i Chinom. Towary handlowe przechodziły przez Kushan terytorium zarówno ze wschodu, jak i z zachodu, wpływając na Kushanów trendami i ideami z całego świata. To przez terytorium Kushan Azja Środkowa otrzymała wczesne idee i wiedzę buddyjską. Cesarz Kaniska z zadowoleniem przyjął idee z innych krajów, a uczeni debatowali nad zaratusztrianizmem, braminizmem i greckimi koncepcjami religijnymi. Trwały pomnik tego można zobaczyć w szkole artystycznej Gandhara. Kultura Kushan podupadła, gdy niezależne siły w Indiach, a zwłaszcza imperium Sasanidów w Iranie, zaczęły zdobywać większe wpływy.

Imperium Osmańskie: 1299–1453

W XIII wieku koczowniczy turecki członek plemienia imieniem Ertogrul przejął kontrolę nad dużymi częściami północno-zachodniej Anatolii. Imperium Osmańskie wzięło swoją nazwę od jego syna Osmana (1280–1324). Podobnie jak dynastia Seldżuków i inne dynastie tureckie, Imperium Osmańskie opierało swoją siłę militarną na wojownikach Ghazi. Wojownicy Ghazi byli społeczeństwem egalitarnym, w którym przywództwo zdobywano dzięki odwadze i wyczynom w bitwie. Praktykowali kodeks postępowania (futuwwa) analogiczny do kodeksu rycerskiego panującego wśród zachodnich średniowiecznych rycerzy. Turcy, którzy przeszli na islam sunnicki, uważali się za obrońców islamu. Osman poślubił córkę szejka sufickiego, który był mistrzem jednego z licznych zakonów sufickich założonych w Azji Mniejszej. Szejkowie sufi często stawiali się duchowymi przywódcami społeczeństwa osmańskiego. Podobnie jak wszyscy pierwsi przywódcy osmańscy, Osman i jego syn Orhan (1324 – ok. 1359) byli zdolnymi przywódcami wojskowymi, którzy osobiście prowadzili swoje wojska do bitwy. Obaj rozszerzyli terytoria osmańskie, a wraz z podbojem Gallipoli Orhan rozszerzył ziemie osmańskie na Europę. Murad I (1360–1389) przyjął tytuł sułtana i kontynuował ekspansję osmańską na Bałkany i Anatolię, zdobywając Adrianopol i Ankarę. Zwycięstwa osmańskie jeszcze bardziej zmniejszyły terytoria Cesarstwa Bizantyjskiego. Zwycięstwo Osmanów w bitwie pod Kosowem w 1389 roku było poważną porażką Serbów i zapoczątkowało długi okres dominacji osmańskiej nad większością Bałkanów. Pierwszych 10 sułtanów osmańskich było ludźmi o silnych osobowościach i niezwykłych zdolnościach. Stanowisko sułtana było jedyną rolą zarezerwowaną dla spadkobierców rodu Osmanów; w przeciwnym razie Imperium Osmańskie zapewniło niezwykłą mobilność w górę swoim podbitym narodom, które mogły i często to robiły, awansując na najwyższe stanowiska militarne, polityczne i gospodarcze w imperium. Kierując się nakazami muzułmańskimi, Turcy byli również tolerancyjni wobec mniejszości religijnych i często zawierali małżeństwa mieszane z różnymi grupami religijnymi i etnicznymi w imperium. Jednak tureckojęzyczna elita zdominowała klasę rządzącą. W Europie pierwsi Turcy rządili z Edirne (Adrianopol), podczas gdy Bursa była stolicą imperium. Względna stabilność rządów osmańskich przyciągnęła do Bursy uczonych i kupców. Kupcy i wykwalifikowani rzemieślnicy utworzyli cechy ahki, czyli spółdzielnie, które przyczyniły się do dobrobytu gospodarczego imperium. Kontrola głównych szlaków handlowych przyniosła Osmanom także korzyści finansowe. Fundacje charytatywne (awqaf) zapewniały szeroko zakrojone usługi społeczne. Islamski system prawny z wyszkolonymi kadimi (sędziami) zapewnił ogólne ramy sądownicze dla imperium. Za Murada I zarejestrowano własność ziemską i wyłonił się bardziej scentralizowany rząd. Wielki wezyr był głównym ministrem i głównym administratorem po sułtanie. Chociaż tureckie rodziny plemienne były oburzone utratą swojej tradycyjnej autonomii, armia i administracja osmańska były wystarczająco silne, aby zapobiec poważnym buntom. Bajazyd I (1389–1402) został sułtanem po śmierci swojego ojca Murada I w bitwie o Kosowo. Aby zapewnić sobie sukcesję, Bayezid kazał zabić swojego brata; kolejni

sułtani osmańscy często sankcjonowali bratobójstwo lub uwięzienie członków rodziny, aby zapobiec buntom lub podziałom w sprawie sukcesji. Chociaż Bajazyd wygrał wiele bitew na Bałkanach i w Anatolii, przyjął także szereg bizantyjskich lub bałkańskich zwyczajów społecznych. Pod jego sułtanatem powstał wystawny dwór królewski. Sułtani osmańscy często żenili się z kobietami spoza Turcji. Harem, składający się z matki sułtana, żon, byłych żon i konkubin, rósł pod względem wielkości i znaczenia. Matki i żony sułtanów stały się samodzielnymi władzami i często były zaintrygowane zapewnieniem sukcesji swoich ulubionych synów. Timurlane (Tamerlan) powstrzymał ekspansję terytorialną Osmanów. W bitwie pod Ankarą w 1402 roku schwytał Bajazyda, a następnie kazał go zabić. Timurlane rozczłonkował terytorium osmańskie, dzieląc je pomiędzy odrębnych władców. Jednak po walce z braćmi Mehmed I (1413–1421) przeprowadził niezwykle odrodzeniu imperium, które wyłoniło się silniejsze i potężniejsze niż poprzednio. Murad II (1421–44; 1446–51) wznowił ekspansję i kontrolę nad Bałkanami i wkroczył na Węgry. Choć oblegał Konstantynopol, nie udało mu się zdobyć miasta. Zwycięstwo w 1444 roku w bitwie pod Warną oznaczało umocnienie panowania osmańskiego na Bałkanach. W ciągu dziesięciu lat Turcy odnieśli ostateczne zwycięstwo nad upadającym Cesarstwem Bizantyjskim.

Inwazja syjamska na królestwo Khmerów

Pojawienie się królestw Tajlandii w XIII wieku zmieniło układ sił kontynentalnej Azji Południowo-Wschodniej. Zarówno Angkor, jak i Pagan poczuli swoją potęgę militarną. Podbój Nan Chao przez Mongołów przyspieszył proces migracji Tajów. Królestwa wyłoniły się z sojuszy między przywódcami muangów (jednostka skupiska wioski). Książę Mengrai (1239–1317) założył królestwo Lanny. W 1281 roku podbił królestwo Haripunjaya i zniszczył tamtejszą placówkę Mon-Khmerów. Założyciel Sukhotha, Sri Indraditya (1238–1270), obalił zwierzchnictwo Khmerów w Tajlandii. Rama Khamheng (1239–1298), trzeci władca, stworzył rozległe imperium rządzące grupami etnicznymi, takimi jak Birmańczycy, Monowie, Laotańczycy i Khmerzy. Po pojawieniu się Ayutthaya sytuacja się odwróciła i Syjamczycy zaatakowali Khmerów. W 1350 r. Rama Tibodi I (1312–1369) założył królestwo Ayutthaya, które przez cztery stulecia dominowało w historii Syjamu. Utworzono nową stolicę, a Tibodi nazwał ją imieniem Ramy, bohatera Ramajany, ważnego indyjskiego eposu. Strategiczne położenie stolicy ułatwiło atak Khmerów. Tibodi był zdecydowany domagać się zwierzchnictwa nad regionem. Pierwsza inwazja syjamska rozpoczęła się w roku 1352 pod dowództwem księcia Ramesuana (1369–70 i 1388–95). Khmerski władca Jayavarman Paramesvar (1327–1352) został wasalem Ayutthaya. Jednak kontrola nad Ayutthayą nie trwała długo i khmerski władca Kambujadhiraj (1377–1383) odzyskał Angkor. Wśród władców Ayutthaya na przemian występowały dwie różne polityki. Frakcja Lopburi chciała założyć Hegemonię Syjamu nad Khmerami. Jednak frakcja Suphanburi była zainteresowana podbiciem królestw Tajlandii i postrzegała Sukhothai, a nie Angkor, jako rywala. Borommaracha I (1370–1388), pochodzący z Suphoburi, nie prowadził aktywnej polityki wobec Khmerów i skoncentrował swoją energię na podboju Sukhothai. Tibodi i jego syn Ramesuan wraz z wnukiem Ramatachą (1395–1404) pochodzili z Lopburi i postrzegali zagrożenie ze strony Angkoru jako większe niż z Sukhothai. Ramesuan zaatakował Khmerów po raz drugi w 1389 r. Bezpośrednim skutkiem inwazji było zdobycie Chonburi i Chantaburi przez khmerskiego władcę Dharmasokaradża (1383–1389), który zdobył także większość populacji. Żołnierze Ayutthaya zajęli Angkor na siedem miesięcy i wzięli do niewoli 90 000 Kambodżan. W 1431 r. król Ayutthaya Borommaracha II (1424–1448) ponownie najechał Angkor, zabijając władcę Sreya (czasami nazywanego Tammasokiem). Nowym królem został książę Intaburi, syn Borommarachy I. Jednak panowanie Intaburiego było krótkotrwałe i po jego śmierci Angkor ponownie uzyskał niepodległość. Khmerzy przenieśli swoją stolicę do Phnom Penh w 1432 roku, a ich domena ograniczała się do niewielkiego obszaru. Cel uczynienia Angkoru państwem wasalnym nie został zrealizowany. Trailok (r.1448–88), najstarszy syn króla Boromaradży II, był jednym z największych tajskich monarchów i reformatorów. Nie zwracał uwagi na Angkor i był uwikłany w ciągłą wojnę z Chiang Mai.

Atak syjamski na Khmerów nie spowodował, że Angkor na długi czas stał się częścią Audhyi. Po zakończeniu ataku i wycofaniu sił tajskich z powrotem do Ayutthayi Khmerzy odzyskali niepodległość. Złupienie ich kraju spowodowało ciężkie straty w ludziach i materiale. Z syjamskiego punktu widzenia zyskali przewagę, a Ayutthaya była bezpieczna przed atakiem Khmerów. Dominacja Kambodży nad Tajlandią była już przeszłością. Ogólny wzór wyłaniał się także w przypadku wewnętrznych wojen Birmańczyków, Khmerów i Tajów. Oprócz plądrowania miast i nakładania danin zwycięskie mocarstwo zabierało większość ludności, aby odrobić straty poległych w wojnach. Rezultatem była mieszanka etniczna w kontynentalnej Azji Południowo-Wschodniej. Angkoreańczycy występują zarówno w domenie społecznej, jak i kulturowej przenikniętej do społeczeństwa syjamskiego. Tajowie byli pod wpływem khmerskiej koncepcji monarchii i systemu niewolnictwa.

Imperium Ujgurów

Od V wieku tureckie grupy plemienne pod różnymi nazwami żyły poza północnymi granicami Chin, od Korei po Azję Środkową. Po podzieleniu Chin Turcy najpierw polowali, a następnie podbijali i zarządzili częściami północnych Chin w ramach wielu krótkotrwałych dynastii. Wraz z powstaniem dynastii Tang (T'ang) (618–909) sytuacja się odwróciła. Taizong (T'ai-tsung, r. 626–649) pokonał zarówno Turków wschodnich, jak i zachodnich, przyjął ich wasalstwo i został ogłoszony ich niebiańskim chanem. Ujgurowie byli odłamek Turków zorganizowanym w 10 klanów i prowadzili głównie koczowniczy tryb życia na stepach Mongolii na północ od Chin. W połowie VIII wieku stali się najpotężniejszymi nomadami w regionie i pod rządami Kaghana Ku-li p'ei-lo i założyli Imperium Ujgurów, które było państwem klienckim Tang. Ta dwuznaczność statusu jest widoczna w twierdzeniu kaghanów, że zostali mianowani przez niebo, chociaż jednocześnie starali się o nominację na swoje stanowiska i otrzymali je od dworu Tang. Stałą stolicę utworzono w Karabalghasan w Mongolii, lecz Ujgurowie nadal mieszkali w namiotach, a pałac kaghana był dużym złotym namiotem, który mógł pomieścić 100 osób. Państwo ujgurskie prosperowało pod rządami Ku-li, jego syna Mo-yen-ch'o (r. 747–759) i jego syna Mo-yu. Rebelia An Lushan (An Lu-Shan) (755–763) wyniosła Ujgurów z wasali na pożytecznych i trudnych sojuszników Tang. Kaghan Mo-ye-ch'o odpowiedział na wołanie Suzonga (Su-tsunga, następcy Ming Huang, który abdykował w hańbie w 755 r.) o pomoc. W 757 r. kawaleria ujgurska przybyła z Mongolii i pomogła odbić rebeliantom wschodnią stolicę Tang, Luoyang (Loyang). Tangowie musieli zapłacić wysoką cenę za pomoc – zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami Ujgurowie mogli plądrować Luoyang przez trzy dni. Później podczas buntu w 762 r. Siły chińsko-ujgurskie odbiły Luoyang. Ponownie Ujgurowie splądrowali miasto, łącznie z pałacami; zmasakrowali tysiące; spalono świątynie buddyjskie; i dopuścili się innych aktów okrucieństwa. Wiele innych miast w północnych Chinach również zostało zniszczonych i splądrowanych przez „sojuszników” Ujgurów. Innym skutkiem ujgurskiej pomocy wojskowej była seria małżeństw pomiędzy członkami dwóch izb rządzących: członkowie klanu cesarskiego Li poślubili księżniczki ujgurskie, a łącznie siedem głównych żon (spośród 13) ujgurskich kaghanów było księżniczkami Tang, w tym trzy, które były córkami panujących cesarzy Tang (pozostałe były córkami adoptowanymi). Po zakończeniu buntu Ujgurowie w dalszym ciągu żądali od dworu Tang kosztownych prezentów i je otrzymywali, a także cieszyli się korzystnymi warunkami handlu z Chińczykami, na przykład otrzymywali 40–50 belek jedwabiu za każdego konia, co znacznie przekraczało wartość godziwą. Na spadku potęgi Tang w regionach zachodnich skorzystali także Ujgurowie, którzy pobierali wysokie opłaty za towary handlowe w tranzycie. Rok 790 był ostatnim razem, kiedy armie Tang i Ujgurów prowadziły wspólną kampanię przeciwko Królestwu Tybetu, które również urosło w siłę w wyniku buntu An Lushan. Podczas pobytu w Luoyang w 762 r. ujgurski kaghan Mou-yu przeszedł na manicheizm, wybierając go ponad buddyzm i chrześcijaństwo nestoriańskie. W rezultacie manicheizm stał się oficjalną religią państwa ujgurskiego. Posunięcie to zostało z zadowoleniem przyjęte przez dwór Tang, który miał nadzieję, że przyjęcie tej pokojowej religii sprawi, że Ujgurowie będą mniej agresywni. Na prośbę kaghana Chiny zezwoliły mu na budowę świątyn

manichejskich w Louyang i kilku innych ważnych miastach. Ponieważ Sogdianie byli odpowiedzialni za nawrócenie Ujgurów na swoją religię, wpływ Sogdian na Ujgurów został wzmocniony. Do pisania ujgurskiego stworzono alfabet oparty na piśmie sogdyjskim, który do tej pory nie miał języka pisanego. Do tego czasu cała współczesna wiedza pisana na temat nomadów mających kontakt z Chinami pochodziła ze źródeł chińskich. Wiele biur rządu Tang, takich jak ministerstwo wojny, sąd przyjeźdźców dyplomatycznych i urzędnicy prowincji, gromadziło i prowadziło dokumentację dotyczącą geografii, zwyczajów, ubrań i produktów Ujgurów i innych ludów przygranicznych. Naturalnie skupiali się na wpływie nomadów na Chiny i odzwierciedlali chińską perspektywę. W XX wieku archeolodzy odkryli w Karabalghasun i w północnej Mongolii dwie stele z inskrypcjami w trzech językach: chińskim, sogdyjskim i ujgurskim. Zachowały się także niektóre dokumenty w języku ujgurskim, zachowane w jaskiniach Dunhuang (Tunhuang) w zachodnich Chinach. Przewodniczyły mu dwie dynastie i 13 kaganów Ujgurowie w ciągu stulecia ich władzy; pięciu zostało zamordowanych; kilka innych zostało obalonych. Polityka ujgurska była niestabilna ze względu na politykę plemienną i w dużej mierze zależała od zdolności kaghana do utrzymania kontroli nad autonomicznymi wodzami. Zmiany społeczne, które wynikały ze wzrostu bogactwa i władzy po połowie VIII wieku, podkopały tradycyjne ujgurskie społeczeństwo i gospodarkę, z nomadycznego na półrolnicze, a także uzależnienie od importowanych luksusów. Nowa religia stworzyła napięcia między radycjonalistami a konwertytami manichejskimi; Manicheizm sprawił również, że Ujgurowie byli mniej wojowniczy. Agresywni sąsiedzi, Tybetańczycy, a zwłaszcza pojawienie się innej grupy wojowniczych nomadów zwanych Kirgizami, zaczęli wkraczać na terytorium Ujgurów. W 839 r. nawiedził głód i zaraza. Do roku 844 państwo ujgurskie upadło i nigdy się już nie podniosło.

Imperium Widżajanagary

Imperium Widżajanagara rozkwitło w południowych Indiach od 1336 do 1565 roku. Było to królestwo hinduskie, które pozostawiło po sobie wiele małych, niezależnych państw, które przetrwały aż do czasów kolonialnych. Miasto Widżajanagara (lub Widżajanagar), co oznacza „Miasto Zwycięstwa”, znajduje się we współczesnej Karnatace. Bracia Harihara i Bukka założyli państwo Widżajanagara w czasie, gdy władcy mużułmańscy starali się narzucić swoją wolę i kontrolę nad Hindusami przywiązanych do własnych przekonań religijnych i lojalności kulturowej. Państwa mużułmańskie Dekanu na północy podejmowały różne próby rozszerzenia swoich terytoriów do Widżajanagary na południu. Obaj bracia byli pierwotnie mużułmanami i służyli w administracjach państw islamskich. Kiedy jednak ich wczesne kampanie wojskowe zakończyły się niepowodzeniem, zmienili religię na hinduizm, aby osiągnąć większy poziom wsparcia ze strony ludzi, którymi rządzą. W 1565 roku sojusz wroga pokonał armię Vijayanagaran oraz zajął i w dużej mierze zniszczył miasto, które nigdy nie zostało w pełni odbudowane. Państwo przetrwało w niektórych peryferyjnych regionach przez kolejne stulecie. Miasto Widżajanagara zawiera elementy różnych tradycji religijnych. Jej najwcześniejszą opiekunką bóstw była Pampa, która została włączona do panteonu hinduskiego poprzez małżeństwo z Wirupakszą, formą Śiwy. Inne elementy religijne gromadziły się przez lata. Krążą pogłoski, że w granicach miasta znajduje się jaskinia, w której mieszka małpi król Ramajana. Elementy kultury dżinizystycznej i islamskiej zostały wprowadzone także poprzez bliskość wierzących handlujących z sąsiednimi państwami. Ludność południowych Indii dzieliła się na liczne grupy kastowe i zawodowe, co zależało także od miejsca zamieszkania. W związku z tym wymagało to od władców znacznych wysiłków, aby móc wykazać legitymację do rządzenia, a także utrzymać pluralistyczny ustrój, którego utrzymanie nie powodowałoby zbyt wielu podziałów. Poprzez porty morskie w Kalkucie i Basrur Widżajanagara nawiązał kontakt z wieloma państwami międzynarodowymi, a ich wpływy były również reprezentowane w południowych Indiach i przyczyniły się do poprawy jakości życia poprzez dostarczanie produktów konsumenckich i własności intelektualnej.

Indianie araukańscy (południowo-zachodnia Ameryka Południowa)

Indianie araukańscy z Chile, będący symbolem nieubłaganego oporu wobec hiszpańskiej dominacji, skutecznie odparli wielokrotne wysiłki Hiszpanii mające na celu ich ujarznienie i zostali w pełni podbici dopiero pod koniec XIX wieku. Zajmujący zachodnie zbocza Andów, na żyznych terenach pomiędzy mniej więcej 30 a 43 stopniem szerokości geograficznej południowej, Araukańczycy zostali luźno włączeni do królestwa Inków pod koniec XIV wieku, chociaż wpływy Inków nigdy nie były silne. Prowadzący siedzący tryb życia rolnicy, którzy uprawiali kukurydzę, fasolę i inne rośliny, Araukańczycy byli nie tyle zjednoczonym państwem, ile szeregiem niezależnych wódzów posługujący się tym samym językiem i zasadniczo podobnymi cechami społecznymi i kulturowymi. Pierwszy hiszpański najazd na ten obszar, prowadzony przez Diego de Almagro w latach 1535–37, spotkał się z gorzkim rozczarowaniem. Drugi, prowadzony przez Pedro de Valdivia począwszy od 1540 roku, był nominalnie bardziej skuteczny. W 1541 roku Valdivia założył Santiago i kilka mniejszych osad. Po powrocie do Peru w 1547 roku i pomocy w stłumieniu buntu Gonzalo Pizarro, Valdivia został mianowany gubernatorem Chile. Od 1549 r. kontynuował wysiłki na rzecz podboju Araukanów, maszerując na południe do rzeki Bío-Bío i zakładając miasta-twierdze Concepción (1550) i Valdivia (1552). Dzieląc podbitych Indian na encomienda i podnosząc na duchu doniesienia o dużych złożach złota, Valdivia zachęcał górników i poszukiwaczy do napływu do dystryktu. W 1553 roku duże siły Araukańczyków z prowincji Tucapel pod wodzą wodzów Lautaro i Caupolicána przypuściły kontratak, który unicestwił całą hiszpańską wyprawę, łącznie z gubernatorem Valdivią, którego zjedli w rytualnym kanibalizmie. Powstanie powszechne trwało cztery lata. Ich wyczyny zostały uwiecznione w epickim poemacie *La Araucana* (wyd. 1569–89) hiszpańskiego poety Alonso de Ercilla y Zúñiga. Nastąpiła brutalna wojna. W 1598 roku zwycięscy Araukańczycy schwytali i zjedli gubernatora Martina Garcíę de Loyolę. Do 1600 roku następcy Lautaro i Caupolicána zniszczyli większość powstających hiszpańskich osad na południe od Bío-Bío. W ciągu następnych dwóch stuleci doszło do złożonej walki militarnej i politycznej, w miarę jak osady hiszpańskie powoli się rozrastały, a grupy Araukanów powstawały w wyniku wielkich powstań w latach 1723, 1740 i 1776. Uczni podkreślali wewnętrzne przemiany w kulturze, polityce i polityce Araukanów, militarizm i rolę, jaką odgrywają hiszpańscy dezertery, jako klucz do ich długiego sukcesu w przeciwstawianiu się hiszpańskiej dominacji. Zostały podbite militarnie dopiero w 1883 roku, a ich wpływ kulturowy w Chile pozostaje dziś silny.

Inwazja Prus na Śląsk

Wraz z najazdem Prus na Śląsk i powstaniem w Czechach, w 1741 r. Maria zmuszona była zwrócić się o pomoc do sejmu węgierskiego. Niezdolność Austriaków do odparcia najazdu pruskiego zmusiła Marię do skomponowania sejmu węgierskiego, aby uzyskać dalszą pomoc w wysiłkach wojennych. Sejm próbował przedłożyć interesy Węgier nad interesami Austrii, żądając instytucji lepszej polityki gospodarczej, zmiany przysięgi koronacyjnej i większej kontroli Węgier nad regionem. Maria zgodziła się negocjować te warunki, z wyjątkiem żądania dotyczącego przysięgi koronacyjnej, w celu uzyskania dalszej pomocy Węgier w wojnie, ale odmówiła dotrzymania tej umowy w całości. Ponieważ wojna dla Austriaków wciąż się pogarszała, Maria była zmuszona ponownie przejść na dietę. Obiecała dać Węgom większą kontrolę nad administracją Węgier, większe wpływy Węgier w zakresie przydziału pieniędzy podatkowych, wybór Węgrów na urzędy kościelne na Węgrzech i obietnicę oddania większego terytorium domenom węgierskim. Członkowie sejmu przyjęli tę propozycję i obiecali zapewnić austriackiej cesarzowej co najmniej 4 miliony guldenów i co najmniej 60 000 żołnierzy. Mimo że Maria przy tworzeniu polityki rządu uwzględniła zdanie Węgier, nie udało jej się zrealizować większości postulatów, na które Węgrzy się zgodzili. Węgrzy nie dotrzymali także obietnic dotyczących liczby żołnierzy, jakie mogliby oddać na służbę Koronie, co pomaga wyjaśnić słabe wyniki austriackiego wysiłku wojennego. Pokój drezdeński, podpisany w 1745 roku pomiędzy rządami pruskim i austriackim,

potwierdził kontrolę Prus nad Śląskiem. Pomimo tego, że Prusy i Austria wynegocjowały porozumienie pokojowe, konflikt między pozostałymi mocarstwami europejskimi nadal trwał. Brytyjczycy zaangażowali się w wojnę w obawie, że ekspansja wpływów francuskich na kontynencie europejskim dotknie Hanower. Jerzy II, król Anglii i elektor Hanoweru, dowodził armią, która pokonała siły francuskie pod Dettingen w czerwcu 1743 r., ale groziło zagrożenie ze strony armii dowodzonej przez Karola Edwarda Stuarta, który próbował przywrócić dynastię Stuartów na tron Anglii, zmusiły Brytyjczyków do wycofania znacznej części swojej armii z powrotem do Anglii w 1745 r. Inwazja nie powiodła się, ponieważ Karol nie mógł uzyskać wystarczającego wsparcia ze strony ludności angielskiej, co zmusiło go do rezygnacji z marszu na stolicę Anglii. Pozostałości armii Stuartów zostały zniszczone przez księcia Cumberland pod Culloden Moor w kwietniu 1746 r. Pomimo tego sukcesu Anglików u siebie, wycofanie większej części armii angielskiej umożliwiło Francuzom zdobycie austriackiej Holandii. Wojna toczyła się także poza kontynentem europejskim, gdzie Francuzi i Brytyjczycy walczyli między sobą o silniejszą pozycję na subkontynencie indyjskim i w Ameryce Północnej. Francuzom udało się przeprowadzić skuteczną ofensywę przeciwko Brytyjczykom w Indiach, odbierając Madras Brytyjczykom. Brytyjczykom udało się zdobyć przewagę nad Francuzami w Ameryce Północnej po skoordynowanym ataku kolonistów z Nowej Anglii i Królewskiej Marynarki Wojennej, którzy zdobyli francuską fortecę Louisburg. Traktat z Aix-la-Chapelle, podpisany w 1748 roku, zmusił Anglię do zrzeczenia się kontroli nad fortecą Louisburg w Nowej Szkocji na rzecz Francuzów, a w zamian Francuzi zwrócili austriackie Niderlandy Austrii, a Madras Anglikom. Hiszpania i Piemont-Sardynia zyskały terytoria, gdy Hiszpanie zdobyli Parmę, a Piemont-Sardynia nabył część terytorium w Mediolanie. Wojna o sukcesję austriacką była ważnym krokiem w przekształceniu Prus w silną potęgę europejską, gdyż zdobycie Śląska zwiększyło populację Prus, zapewniło Prusom obfite ilości węgla i żelaza oraz dało Prusom kwitnący przemysł tekstylny. Maria Teresa utraciła terytorium, ale jej mąż został uznany przez książąt niemieckich za cesarza Świętego Cesarstwa Rzymskiego. Resztę swojego panowania Maria spędziła na próbach odzyskania Śląska od Fryderyka Wielkiego, centralizując administrację austriacką i podejmując reformy austriackiej armii i bazy gospodarczej, aby osiągnąć ten cel.

Ibn Ghazi, Ahmed

(ok. 1507–1543) Somalijski przywódca wojskowy

Powszechnie znany jako Gran lub Ahmed, Leworęczny, Ahmed ibn Ghazi, król Adal, był somalijskim generałem, który po ustanowieniu śródlądowego imperium mułmańskiego rozpoczął oblężenie Etiopii w 1529 r., próbując unicestwić chrześcijaństwo i ustanowić Etiopię jako państwo mułmańskie. Chrześcijańska Etiopia była szczególnie narażona na ataki zewnętrzne ze strony sąsiednich krajów mułmańskich, ponieważ w latach 1478–1527 średni wiek władców Etiopii wynosił zaledwie 11 lat. Sultanat Harar, który był w dużej mierze mułmański, wielokrotnie próbowała wyprzedzić Etiopię. Około roku 1500 gorliwi mułmanie ogłosili początek dżihadu (świętej wojny), podczas którego w całej Afryce miał zapanować islam. Pod koniec lat dwudziestych XVI w. pozycję sultanatu wzmocniła islamizacja Somalii, do której doszło dzięki skoncentrowanym wysiłkom poszukiwaczy przygód tureckich i arabskich. W rezultacie wojska Harara pod wodzą Ahmeda ibn Ghaziego zaatakowały Etiopię w 1529 roku. Siły Ahmeda zostały wzmocnione przez niedawno podbite wojska Czuszyckie, które miały nadzieję uzyskać wolność walcząc z siłami Ahmeda. Ahmed zatriumfował w bitwie pod Amba Sel 28 października 1531 roku. W następnym roku udało mu się przejąć kontrolę nad Etiopią i zmusił cesarza Etiopii Lebnę Dengel (1508–1540) do ukrywania się. Ahmed później dał się poznać jako władca Etiopii. Był mściwym zdobywcą, brutalnie niszczącym ziemię i kościoły oraz wyniszczającym lud Etiopii. Po objęciu władzy Ahmed kontynuował próby wykorzenia chrześcijaństwa z Etiopii. Zniszczył nawet kościół Matki Bożej Marii z Syjonu, w którym od wieków koronowali się etiopski cesarze. Pod mieczem żołnierze Ahmeda nakazali etiopskim chrześcijanom, aby wyrzekli się wiary i zamiast tego

przysięgli wierność wierze muzułmańskiej. Ahmed dokonał także egzekucji na portugalskim dowódcy, który odmówił przejścia na islam. Choć wydawało się, że wykonują polecenia Ahmeda, etiopscy chrześcijanie, w tym cesarz Lebna Dengel, nadal wyznawali wiarę chrześcijańską. Kiedy Ahmed nakazał cesarzowi, aby nakazał swojej córce wyjść za niego za mąż, Lebna Dengel przeciwstawił mu się i nie zgodził się, aby jego córka wyszła za mąż za niewierzącego. 2 września 1540 roku Ahmedowi udało się wysłedzić Lebnę Dengel w klasztorze Dabra Dam w Tigre, gdzie cesarz zginął w bitwie. Jednak wcześniejsza prośba cesarza o pomoc wojskową ze strony Portugalii ostatecznie doprowadziła do przybycia do Etiopii 400 portugalskich muszkieterów pod dowództwem Christovao da Gamy, syna portugalskiego odkrywcy Vasco da Gamy. Oprócz Portugalczyków, Etiopczyków wzmocniła duża liczba ludności Oromo (Galla), która włożyła znaczną siłę w niszczenie społeczności islamskich i atakowanie najeźdźców. Chociaż ataki na wojska Ahmeda były ogólnie skuteczne, da Gama i 140 jego żołnierzy zginęło w bitwie na północ od rzeki Tekez. Po śmierci Lebny Dengel jego syn Galawdewos, który wstąpił na tron etiopski, poprowadził atak na siły Ahmeda 21 lutego 1543 r. W bitwie, która stała się znana jako bitwa pod Wayna Daga, portugalskim muszkieterem, który był zdeterminowany pomścić śmierć da Gamy i jego towarzyszy zabili Ahmeda, choć kosztowało go to życie. Po śmierci Ahmeda jego żołnierze stracili wolę kontynuowania dżihadu. W wyniku bitwy pod Wayna Daga i śmierci Ahmeda Galawdewosowi udało się odbudować imperium etiopskie. Chrześcijanie w Etiopii świętowali odzyskanie władzy, odprawiając ceremonie, podczas których publicznie wyrzekli się wiary muzułmańskiej i ponownie przyjęli chrześcijaństwo. Pomimo tego sukcesu panowanie Galawdewosa zostało przerwane, gdy zginął on w jednym z częstych najazdów Bati Del Wambara, wdowy po Ahmedzie, zdeterminowanej pomścić śmierć męża. W latach okupacji muzułmańskiej znaczna część Etiopii została zniszczona. W XXI wieku kościoły w Etiopii nadal noszą blizny po atakach muzułmańskich. Pomimo tych blizn Etiopia przetrwała jako naród afrykański ze znaczną obecnością chrześcijan. Obecnie od 35 do 40 procent ludności Etiopii należy do etiopskiego Kościoła prawosławnego, a od 45 do 50 procent wyznaje wiarę muzułmańską.

Indygo w Ameryce

Ceniony za swoje piękno jako ciemnoniebieski barwnik do odzieży i tekstyliów, indygo ma długą historię w świecie zachodnim. Archeolodzy odkryli w Grecji tkaniny zabarwione na kolor indygo datowane na 2500 r. p.n.e., natomiast grecki historyk Herodot, piszący około 450 r. p.n.e., dostarcza pierwszych dokumentów potwierdzających użycie indygo jako barwnika. W ciągu dziesięcioleci po podboju Ameryki Środkowej indygo stało się kolejnym towarem handlowym produkowanym w obu Amerykach, aby zaspokoić rosnące europejskie zapotrzebowanie na artykuły spożywcze, barwniki i inne produkty. Sam barwnik uzyskano w złożonym i pachnącym procesie moczenia i fermentacji z ciemnozielonych, owalnych liści dwóch gatunków krzewów strączkowych z rodzaju Indigofera: *Indigofera tinctoria*, pochodzącej z Azji i *Indigofera suffruticosa*, pochodzącej ze środkowej części kraju i Ameryce Południowej. Ten ostatni gatunek, zwany w języku nahuatl xiquilem, był używany przez Majów jako pigment i barwnik Ameryki Środkowej przez wieki, a może i tysiąclecia, przed podbojem. Hiszpanie nazywali barwnikiem indygo añil, wywodzącym się od al-nil, arabskiego słowa oznaczającego „niebieski”. Od około 1580 do 1620 roku produkcja indygo przeżyła swego rodzaju rozkwit na nizinach Ameryki Środkowej, szczególnie w zachodniej Gwatemali i Nikaragui. W świetle gwałtownego spadku liczby ludności tubylczej na większej części przesmyku i wynikających z tego poważnych niedoborów siły roboczej, minimalne zapotrzebowanie na siłę roboczą indygo stanowiło jedną z jego głównych zalet handlowych. Sama roślina była wytrzymała, łatwo rosła na dobrze przepuszczalnych glebach na wysokościach poniżej 1500 metrów i wymagała niewielkiej uwagi przed zbiorem liści. Na etapach zbiorów i przetwarzania potrzebny był tylko jeden do dwóch miesięcy intensywnej pracy, co uczyniło indygo jednym z niewielu towarów opłacalnych komercyjnie w środowisku ubogim w siłę roboczą w Ameryce Środkowej. Początkowe wysiłki skupiały się na dzikich roślinach, ale od lat osiemdziesiątych

XVI wieku w wielu częściach przesmyku zaczęto zakładać plantacje indygo i zakłady przetwórcze. Do roku 1600 indygo stało się głównym produktem eksportowym Ameryki Środkowej. Po 1620 r. produkcja uległa stagnacji, a pod koniec XVII w. nastąpiła krótka odbudowa, po czym nastąpiła ponowna stagnacja przez resztę okresu kolonialnego. W latach 1606–1620 do Sewilli importowano prawie ćwierć miliona funtów indygo rocznie, chociaż liczby te nie uwzględniają nielegalnego handlu, który niewątpliwie był znaczny. Tymczasem produkcja indygo w Azji nadal rosła. Przez cały XVII wiek indygo było jednym z głównych produktów holenderskich i brytyjskich Kompanii Wschodnioindyjskiej. Dowody sugerują, że niezdolność azjatyckiej produkcji indygo do zaspokojenia rosnącego popytu w Europie była jedną z głównych sił napędowych produkcji indygo w obu Amerykach. Inne regiony w basenie Morza Karaibskiego również okazały się ważnymi źródłami indygo, w tym Saint-Domingue (Francja do 1803 r.), Jamajka (Wielka Brytania po 1655 r.), Surinam (Holandia) i Brazylia (Portugalia). Wkrótce cukier wyparł indygo, tytoń i inne produkty i stał się główną uprawą eksportową Karaibów, chociaż produkcja indygo była kontynuowana w dużych częściach obu Ameryk przez okres kolonialny i później. W latach czterdziestych XVIII wieku w Południowej Karolinie nastąpił boom na indygo, uzupełniając produkcję ryżu w tym samym regionie. Dopiero pod koniec XIX wieku skuteczny barwnik syntetyczny ostatecznie wyparł indygo jako najważniejsze źródło ciemnoniebieskiego zabarwienia tkanin.

Inkwizycja hiszpańska i rzymska

Inkwizycja we wczesnym okresie nowożytnym była stałą papieską instytucją sądowniczą Kościoła rzymskokatolickiego, której zadaniem było wykorzenienie herezji, początkowo zajmujących się alchemią, czarnoksięstwem i czarami, a także zajmującymi się grupami heretyckimi, takimi jak katarzy, a później nawróconymi lub „heretyków”, którzy nie chcieli się wyprzeć. Najbardziej znaną inkwizycją była Inkwizycja Hiszpańska, założona w 1478 roku przez króla Ferdynanda i królową Izabelę Kastylijską, przy wsparciu i zwierzchnictwie papieża Sykstusa IV. Chociaż inkwizytor generalny był mianowany przez papieża, inkwizycją hiszpańską kierowała hiszpańska monarchia. Pierwsi inkwizytorzy hiszpańskiej inkwizycji pracowali w Sewilli i byli tak mściwi, że nawet papież Sykstus IV próbował ich złagodzić. Jednak nie odniósł sukcesu, ponieważ rząd hiszpański ustanowił wielkich inkwizytorów w Kastylii i umieścił Aragonię, Walencję i Katalonię pod władzą hiszpańskiej inkwizycji. Pierwszym wielkim inkwizytorem był dominikanin zakonnik Tomás de Torquemada, który terroryzował swoje ofiary, stosując tortury i grożąc egzekucją w celu wymuszenia zeznań, co doprowadziło do spalenia na stosie aż 5000 osób, zanim praktyki te zakończono w 1834 r. Reputacja Torquemady ze względu na brutalność szybko stała się powszechnie znana i wyznaczono innych inkwizytorów, a hiszpańska inkwizycja powstała na Sycylii w 1517 r., chociaż próby założenia jej w Neapolu i Mediolanie nie powiodły się. Święty cesarz rzymski Karol V wprowadził go do austriackiej Holandii w 1522 r., aby użyć go przeciwko tamtejszym protestantom, i używano jej do 1834 r., działając w Ameryce Południowej. Oprócz protestantów Inkwizycja wyróżniła społeczności muzułmańskie i żydowskie w Hiszpanii. W przypadku tych społeczności hiszpańska inkwizycja miała jedynie do czynienia z tymi, którzy twierdzili, że przeszli na chrześcijaństwo, ale którzy powrócili do swoich pierwotnych przekonań religijnych. Podczas gdy wielu Żydów i muzułmanów opuściło Hiszpanię i udało się do Afryki Północnej, wielu nawróconych Żydów, znanych jako konwertyci, oraz nawróconych muzułmanów, znanych jako Moriscos, pozostało w Hiszpanii, gdzie niektórzy nadal byli silnymi liderami biznesu. Niedługo po nawróceniu niektórzy powrócili do swoich pierwotnych przekonań i hiszpańska inkwizycja uznała ich za nawróconych. Badanie 49 092 procesów prowadzonych przez hiszpańską inkwizycję w latach 1560–1700 wykazało, że 11 311 było Moryskami, 5007 konwertytami, 3499 luteranami, 14 319 za herezję i 3750 za przesady, w tym czary, a 3954 za przestępstwa przeciwko Inkwizycji samo. Nawet gdy Inkwizycja sądziła heretyków – często na podstawie wątpliwych dowodów uzyskanych w wyniku tortur oskarżonych – zwykle kończyło się to uznaniem oskarżonych za winnych i skazaniem ich na spalenie na stosie. Palenia

dokonano nie tylko w celu oczyszczenia z grzechu, ale także jako ostrzeżenie przed płomieniami piekielnymi. Czasami, jeśli ludzie wyrzekli się i przyjęli nauki Kościoła, uzyskiwali wolność. Częściej byli duszeni i oszczędzali kary w postaci spalania żywcem. Te procesy i egzekucje były znane jako autos-de-fe. Oprócz prześladowań heretyków i podejrzanych o herezję, hiszpańska inkwizycja sporządzała listy zakazanych ksiąg, które również palono. Jej rola służyła stworzeniu zjednoczonej monarchii i wzmocnieniu ortodoksji katolickiej przeciwko protestantom. Papież Sykstus IV oskarżył władców Hiszpanii o czerpanie korzyści z inkwizycji, w związku z konfiskatą majątku osób uznanych za winnych herezji. Hiszpańska inkwizycja przetrwała do czasu jej zakazu przez Napoleona w 1808 r. i edyktu królewskiego w 1834 r. Inkwizycja rzymska została utworzona w 1542 r., a jej personel składał się z kardynałów i innych urzędników papieskich, których rolą była obrona integralności wiary rzymskokatolickiej. Wiązało się to z oskarżeniem ludzi o herezję, czary, bluźnierstwo i czary. Dzięki procesom, którym przewodniczył kardynał, sprawował jurysdykcję na Półwyspie Apenińskim i w innych częściach Europy pod panowaniem papieskim, np. w Awinionie. To właśnie ta grupa postawiła przed sądem astronoma Galileusza Galileusza w 1633 r., kiedy stanął przed Inkwizycją pod zarzutem herezji po opublikowaniu jego poglądów na temat ruchu Ziemi wokół Słońca. Chociaż Galileusz uszedł z życiem, inny astronom, Giordano Bruno, nie miał tyle szczęścia i został spalony na stosie za herezję. Bruno jest obecnie często uważany za pierwszego męczennika za naukę. Ogólnie rzecz biorąc, rzymska inkwizycja nie była tak zacięta jak jej odpowiednik w Hiszpanii, z wyjątkiem rządów papieża Pawła IV (1555–1559) i papieża Piusa V (1566–72), przy czym ten ostatni sam był wielkim inkwizytorem. To Paweł IV na początku swego krótkiego panowania oświadczył, że w jego odczuciu sprawy doktrynalne są o wiele ważniejsze niż wszystkie inne sprawy stojące przed papieżem. Rzeczywiście Paweł IV osobiście nadzorował większość prześladowań. Prześladowania protestantów we Włoszech sprawiły, że zostali wyeliminowani jako zagrożenie dla państw późnego renesansu we Włoszech. Inkwizycja kontynuowała swoją działalność aż do XIX wieku, ale już dawno przestała być siłą we Włoszech i gdzie indziej.

Isfahan (Persja)

W 1592 r. Shah Abbas I uczynił Isfahan stolicą imperium Safawidów. We wcześniejszej epoce Isfahan był stolicą imperium Seldżuków, ale pod rządami Szacha Abbasa miasto stało się głównym ośrodkiem gospodarczym i kulturalnym lub, jak głosi perskie powiedzenie, „Isfahan to połowa świata”. Masjid-i Jami, czyli Meczet Piątkowy (1088), wcześniejszy budynek seldżucki, dominuje w jednej części miasta. Meczet ten znany jest z ceglanych kopuł i sztukaterii mihrab (nisza modlitewna). Pod rządami Szacha Abbasa centralnym punktem miasta stał się ogromny otwarty plac Maydan-i Shah z polem do polo, ulubioną rozrywką dworu Safawidów. Plac otoczony był budynkami Safawidów. Masjid-i Shaykh Lutfallah (1602) stoi po jednej stronie; rozległy zadaszony bazar zakotwicza kolejny, a monumentalny Masjid-i Shah (1612–1613) dominuje nad trzecią stroną. Misternie zdobiona kopuła wyłożona niebieskimi kafelkami z inskrypcjami Koranu wykonanymi drobno wykonaną kaligrafią przykrywa meczet, do którego wchodzi się przez dziedziniec i wysokie iwany, czyli łukowate wejścia. Ali Qapu, rozległy kompleks pałacowy królewski, to główny budynek po czwartej stronie placu. Z drugiej kondygnacji pałacu ganek, przykryty drewnianym dachem wspartym na smukłych kolumnach, wychodzi na plac. Z tej werandy szach i jego dwór mogli oglądać uroczystości państwowe. Jako centrum handlowe Isfahan przyciągał licznych handlarzy i rzemieślników, z których wielu zbudowało wystawne domy z ogrodami, które cieszyły się dużym szacunkiem w społeczeństwie perskim. Na bazarze sprzedawano wszystko, od zwykłych produktów codziennego użytku po towary luksusowe, w tym jedwabne brokaty, biżuterię, dywany i malowane miniatury. Podobnie jak w Imperium Osmańskim, ulubionymi motywami Safawidów były kwiaty i motywy ptaków. Safawidzi zastąpili z perskich dywanów z kwiatowymi wzorami i środkowymi medalionami, w przeciwieństwie do geometrycznych wzorów preferowanych przez rzemieślników plemiennych. Artyści Safawidowi celowali także w

malowaniu miniatur i ilustrowanych rękopisów, z których wiele zawierało przedstawienia figuralne, które były rzadkie w dziełach arabskich i osmańskich.

Iwan III Wielki

(1440–1505) władca rosyjski

Iwan III, wielki książę moskiewski, był pierwszym monarchą, który rozpoczął tworzenie rozpoznawalnego państwa rosyjskiego, dzięki czemu zyskał miano „Iwana Wielkiego”. Urodzony w 1440 r., wstąpił na tron w 1462 r. i rządził nieprzerwanie aż do swojej śmierci w 1505 r., co zapewniło Moskwie stabilny okres jej politycznej ewolucji. Niektóre z największych triumfów Iwana miały miejsce na terytorium Rosji. Na arenie krajowej jego największym osiągnięciem było włączenie miasta Niżny Nowogród, zwanego także Panem Nowogrodem Wielkim, do Wielkiego Księstwa Moskiewskiego. W 1471 r. Nowogród zawarł sojusz z Litwą i Polską, zjednoczoną od czasu ślubu królowej polskiej Jadwigi z wielkim księciem litewskim Władysławem Jagiełłą w 1386 r. Został królem Polski jako Władysław II. Obawiając się okrążenia, Iwan III przypuścił swój pierwszy atak na Nowogród w 1471 roku, zanim polski król Kazimierz V zdążył przyjąć miastu z pomocą. Zastraszeni pojawieniem się armii moskiewskiej, obywatele Nowogrodu poddali się. Jednak bojarzy (szlachta) podzielili się na frakcje polską i moskiewską, a podział rozprzestrzenił się po całym mieście. Nowogród wstrzymywał się ze złożeniem ostatecznego poddania się Iwanowi III do czasu, gdy ten po raz drugi wypowiedział wojnę Nowogrodowi w listopadzie 1478 r. Tym razem w obliczu zniszczenia z jego rąk miasto całkowicie skapitulowało przed wielkim księciem Iwanem. Najbogatsze miasto Rosji, powstałe dzięki handlowi, należało obecnie do Wielkiego Księstwa Moskiewskiego. W 1480 roku Iwan wykazał się śmiałością, jakiej nie wykazał żaden poprzedni władca rosyjski. Od najazdów w latach 1240–1241 Mongołowie (lub Tatarzy, jak nazywali ich Polacy i Rosjanie) stanowili dla Rosjan ciągłe zagrożenie. Podczas natarcia w latach 1240–1241, który doprowadził ich aż do Polski i Węgier, doszczętnie spalili Kijów. Chociaż epoka wielkiej dominacji Mongołów minęła, Chanat Złotej Ordy pozostał jednym z najpotężniejszych państw w Azji Środkowej i Europie Wschodniej. W tym czasie chanem Złotej Hordy był Ahmed. Następnie w 1480 r. Iwan III odmówił płacenia corocznej daniny Ahmedowi Chanowi. Determinacja Iwana, w obliczu wieloletniego strachu przed szaleństwem tatarskim, oznaczała rzeczywistą niezależność państwa rosyjskiego od panowania tatarskiego. Iwan zawarł sojusz z rywalizującym z nim Chanatem Krymskim, aby rozpocząć wojnę z Polską i uniemożliwić Polakom atak z zachodu w obliczu Złotej Ordy. Ahmed zebrał armię do bitwy z Iwanem we wrześniu 1480 r., ale gdy już miał walczyć, otrzymał wiadomość, że armia moskiewska i krymsko-tatarska zmierza w stronę jego stolicy, Saraj. Zamiast stawić czoła Iwanowi, wycofał się. Takiego pozornego tchórzostwa nie można było tolerować w Złotej Ordzie i Ahmed wkrótce został zamordowany. Jego miejsce jako chana zajął Szejk Ahmed w 1481 r. Sprzeciw Złotej Ordzie doprowadził do renesansu w Wielkim Księstwie Moskiewskim. Iwan czuł się na tyle bezpiecznie, że mógł wymieniać ambasadorów z takimi światowymi potęgami, jak Watykan, Turcja i Święte Cesarstwo Rzymskie. Wcześniej (w 1472 r.) Watykan za papieża Sykstusa IV dał Iwanowi za żonę Zoję (Zofię), córkę ostatniego cesarza bizantyjskiego Konstantyna Paleologa, który zginął w obronie swojej stolicy Konstantynopola przed atakiem sułtana osmańskiego Mehmeda II w maju 1454 r. Słusznie było, że kiedy Iwan III zmarł w 1505 r., został pochowany w katedrze Archanioła na Kremlu w Moskwie, którą uczynił pierwszym miastem Rosji, zyskując tytuł Iwana Wielkiego.

Iwan IV Groźny

(1530–1584) władca Rosji

Iwan IV, wielki książę moskiewski, czyli moskiewski, jest zwykle uważany za pierwszego cara Rosji, chociaż wielu historyków twierdzi, że tytuł ten powinien należeć do Iwana III (Wielkiego). Iwan IV urodził się w 1530 r., jako syn Wasilija III, który wstąpił na tron po śmierci swojego ojca, Iwana III

Wielkiego, w 1505 r. Wasilij kontynuował rozpoczętą przez ojca przemyślaną politykę „gromadzenia” ziem rosyjskich. Wasilij III stanął także w obliczu zagrożenia ze strony Tatarów, czyli rosyjskiej i polskiej nazwy Mongołów. Do 1519 roku Złota Orda została podbita przez dynastię Gerei z chanatu krymskiego, która rządziła Krymem aż do poddania się ostatniego chana w 1783 roku Katarzynie Wielkiej z Rosji. Kiedy Wasilij zmarł w 1533 r., pozostawił stabilne i rozbudowane Wielkie Księstwo swojemu następcy, Iwanowi IV. Iwan miał zaledwie trzy lata, gdy zmarł jego ojciec, a jego dzieciństwo było koszmarem krwawego sporu między dominującymi rodzinami Kremla a rodzinami Szujskich i Belskich. Został celowo zignorowany, stał się przedmiotem pogardy i wiódł życie w strachu przed zamachem. W wieku 13 lat w dramatyczny sposób zademonstrował swoje prawo do rządzenia przeciwko elitarnym rodzinom bojarów, czyli wysokiej szlachcie. 29 grudnia 1543 roku 13-letni Iwan nawoływał do aresztowania księcia Andrzeja Szujskiego i rzucenia głodującym psom myśliwskim. Iwan okazywał wyraźne oznaki sadyzmu także w traktowaniu zwierząt i kobiet, które on i jego rodacy często gwałcili i zabijali. W styczniu 1547 r. Iwan IV został uroczyście koronowany na cara Rosji. Swoją „rosyjskość” podkreślił poślubiając urodzoną w kraju Rosjankę, Anastazję Romanową z zamożnej dynastii Romanowów. Romanowowie, choć nie byli dziedzicznymi bojarami, byli zamożną rodziną handlową, której los zależał od mecenatu królewskiego. Iwan wzorował się w tym przypadku na większości europejskich monarchów, którzy teraz faworyzowali wznoszącą się klasę średnią, która miałaby być bezpośrednio zależna od nich, a nie od szlachty swoich przodków, z których wielu również miało roszczenia do tronów swoich krajów. Wczesne lata panowania Iwana były rzeczywiście obiecujące dla Rosji i wydawało się, że podąża on ostrożnymi, niemal analitycznymi śladami Iwana III i Wasilija III. W ten sam ostrożny sposób Rosja rozszerzała swoją ekspansję na Azję Środkową, poczynając od panowania Iwana, wzmacniając każde miejsce spoczynku przed podjęciem dalszych postępów. Iwan zwołał wielką radę rosyjską i przyrzekł, że będzie przeprowadzał ciągłe reformy w rządzie państwa. We władzach lokalnych przeprowadzono reformy mające na celu zmniejszenie wpływów szlachty bojarskiej i zwiększenie udziału wszystkich klas, w świadomej próbie przywiązania jej do tronu. Oficjalnie utworzono Ministerstwo Spraw Zagranicznych, a także Ministerstwo Wojny aby postawić na trwałe fundament. W 1550 r. Iwan rozpoczął okres reform wojskowych, które w zasadzie uczyniły go ojcem armii rosyjskiej. Zdawał sobie sprawę ze znaczenia muszkietów i artylerii jako sposobu na pokonanie taktyki tatarskiej. Poleganie na muszkietach i artylerii zapewniało moskiewskim lub rosyjskim przewagę w większości bitew. W 1552 roku Iwan poczuł się na tyle pewnie, że wykorzystał swoją nową armię do ataku na Chanat Kazański, jedno z państw-następców Złotej Ordy. Ponieważ korzenie wszystkich takich królestw wywodziły się od synów lub wnuków Czyngis (lub Czyngiz)-chana, w historii znane są one jako chanaty „Czyngisydów”. Kazań padł ofiarą Iwana, podobnie jak Chanat Astrachański w 1556 r. Chanat Krymski poczuł się wystarczająco zagrożony nagłą ekspansją Iwana na wschód, że w 1555 r. Dawlet Gerei Khan napadł na Moskwę, ale atak nie odstraszył Iwana. W tym samym roku Tatarzy krymscy najechali Moskwę, Iwan rozpoczął wojnę inflancką w 1555 r. Zakończyła się ona nieregularnie w 1583 r., pochłaniając większość energii, siły roboczej i skarbów Iwana na trzy dekady. (Niektóre konta jako datę wojny inflanckiej podają lata 1558–1582.) Korzystając z zaangażowania Iwana w wojnę inflancką, Tatarzy krymscy powrócili w 1571 roku, by spalić Moskwę. Mimo to szeroko zakrojone negocjacje prowadzone przez Iwana z angielską Elżbietą I nie tylko zapewniły Anglii mile widzianego partnera w lukratywnym handlu na Morzu Bałtyckim, ale także zapewniły Iwanowi niezawodne źródło wysokiej jakości prochu dla jego armii. Minusem było jednak to, że wojna doprowadziła do unii politycznej Litwy i Polski w 1569 r., chociaż oba kraje łączyło małżeństwo królewskie od 1386 r. W marcu 1553 r. rozpoczął się drugi, mroczniejszy okres panowania Iwana, po jego wyzdrowieniu z wysokiej gorączki. Kiedy w 1560 r. zmarła jego królowa Anastazja, kazał torturować i stracić kilku bojarów, ponieważ podejrzewał ich o otrucie jego żony. Następnie w 1564 roku opuścił Moskwę, przysięgając, że nigdy nie wróci. Iwan założył opriczników, którzy we wcześniejszych latach być może terroryzowali Moskwę. Kiedy poczuł, że Nowogród mu się

przeciwstawił, kazał zniszczyć miasto, a Psków prawie spotkał ten sam los. Opricznina, wśród których byli Borys Godunow i brat Anastazji Nikita Romanow, jechali z głowami psów (niektórzy twierdzą, że wilkami) zwisającymi z siodła i zapanował terror. Opricznina była próbą Iwana zastraszenia wszystkich Rosjan, aby bez skargi wykonywali jego wolę. Eksperyment Iwana z terrorem sponsorowanym przez państwo powiódł się. Chociaż przytaczano wiele przyczyn pozornego szaleństwa Iwana, wydaje się, że jednej z nich poświęcono stosunkowo mało uwagi — zatruciu rtęcią. Wiadomo, że w późniejszym życiu Iwan zażył duże ilości toksycznej rtęci. Rtęć stosowano dopiero podczas I wojny światowej w leczeniu kiły – choroby, na którą późniejsza sekcja zwłok wykazała Iwana. Sama kiła w swojej końcowej fazie może również powodować szaleństwo. W listopadzie 1581 roku Iwan IV Groźny podniósł laskę z żelaznym grotem, którą niósł, i zabił swojego ukochanego syna Iwana. Car nigdy nie otrząsnął się po swoim strasznym czynie. W marcu 1584 roku Iwan IV zmarł podczas gry w szachy.

Imperium Mogołów

Imperium Mogołów w Indiach zostało założone przez Babura znanego również jako Zahir-ud-din Mohammed, urodzonego w 1482 roku w Ferghanie w Azji Środkowej, potomka Timurlane'a. Kiedy w Azji Środkowej panowały zamieszki w 1501 roku, Babur uciekł ze swojej rodzinnej Fergany i zdobył wielkie miasto Samarkanda, ale nie mógł go utrzymać. Następnie zdobył Kabul w 1504 r. z zamiarem stworzenia własnego królestwa w Afganistanie. Jednak dla Babura Afganistan był jedynie odskocznią do największego podboju ze wszystkich: Indii. Przez siedem stuleci Indie były ostateczną nagrodą dla wszystkich muzułmańskich zdobywców z Azji Środkowej i Babur podzielał to marzenie. W 1505 roku Babur zorganizował swój pierwszy najazd na północne Indie, kontrolowane wówczas przez Sikandera, jednego z muzułmańskich sułtanów z dynastii Lodi w Delhi. Dynastia Lodi również przybyła do Indii z Afganistanu. Co zaskakujące, Sikander nie podjął żadnych rzeczywistych działań przeciwko najazdowi Babura, co nie umknęło Baburowi w przyszłości. Kłopotliwe plemiona afgańskie opóźniły plany Babura aż do roku 1526, kiedy to z całą mocą najechał Indie. Spotkał sułtana Lodi Ibrahima pod Delhi w bitwie pod Panipat. Chociaż Babur dowodził tylko 12 000 ludzi, a Ibrahim około 100 000 i 1000 słoni, Babur dobrze wykorzystał swoich ludzi, uzbrojony w muszkiety i armaty z zamkiem zapałkowym, i wygrał bitwę. Siły Lodi zostały pokonane, a Ibrahim zabity. Zakładając swoją stolicę w Delhi, Babur podbił następnie większość północnych Indii, ustanawiając imperium Mogołów. Babur zmarł w 1530 r., a jego syn Humayun zastąpił go na stanowisku drugiego cesarza Mogołów. Jednak w ciągu 10 lat Humajun stracił swoje imperium. Uciekł do Persji, rządzonej wówczas przez dynastię Safawidów. Ten czas wygnania zaszczerpił Humajuna i jego synowi głęboki szacunek dla perskich zwyczajów, tak że kiedy ponownie podbili Indie, na ich rządy wpłynęła kultura perska. Perski stał się językiem urzędowym w Indiach Mogołów. W 1555 roku Humayun zebrał w Persji kolejną armię przy wsparciu perskiego szacha Tahmaspa I i wyruszył na podbój swojego królestwa z rąk Sher Shaha, który obecnie rządził w północnych Indiach. W sierpniu 1555 r. powrócił triumfalnie do Delhi, ale zmarł w 1556 r. Jego syn Akbar, wówczas zaledwie 13-letni, objął władzę w 1556 r. Akbar odniósł jednak zdecydowane zwycięstwo w drugiej bitwie pod Panipat i został padyszahem i niekwestionowanym władcą królestwa. Po zmiążdżeniu swoich afgańskich i hinduskich wrogów pod Panipatem Akbar przystąpił do umocnienia swoich rządów w Afganistanie i północnych Indiach. Akbar zaczął wdrażać program kooptacji ze swoimi hinduskimi poddanymi, aby zneutralizować groźbę powstania hinduskiego przeciwko jego rządowi. Ożenił się z hinduską księżniczką, a z tego małżeństwa urodził się jego syn i następca Jahangir. Hindusi zostali zaproszeni do przyłączenia się do biurokracji rządzącej jego imperium i stali się ważną częścią administracji Mogołów. Akbar mądrze przyznał indyjskim państwom książęcym dużą autonomię, pod warunkiem, że uznawały go za swojego padiszę

Tolerancja religijna

Akbar nie narzucił swoim hinduskim poddanym szariatu, czyli prawa muzułmańskiego. Zamiast tego ograniczył stosowanie szariatu do społeczności muzułmańskiej w swoim królestwie i pozwolił Hindusom zachować własne prawa. Zetknąwszy się z inną tradycją religijną, w tym zoroastryzmem i dżinizmem, Akbar rozpoczął prawdopodobnie największą eksplorację intelektualną w historii Indii. Studiując wszystkie wyznania, łącznie z katolicyzmem, który przywieźli na Goa Portugalczycy, Akbar stworzył nową religię zwaną Din-i Ilahi, czyli „religią Boga”. Była to po prostu próba zjednoczenia wszystkich religii w jego imperium w jedną wiarę, którą, jak miał nadzieję, wszyscy zaakceptują pod jego przywództwem. Jednak to przedsięwzięcie nie powiodło się. W 1605 roku Akbar zmarł, pozostawiając dziedzictwo stabilności swojemu synowi, Jahangirowi. Jahangir nie prowadził polityki wojskowej, ale ugruntował swoją pozycję w Bengalu na wschodzie, prawdopodobnie po to, aby przejąć kontrolę nad handlem morskim. W 1614 r. Król radżputów Man Singh, który w 1576 r. walczył z Akbarem do impasu pod Haldhigati, poddał się Jahangirowi. Pod koniec swego panowania syn Jahangira, który miał panować jako Szahdżahan, zbuntował się przeciwko swojemu ojcu, co osłabiło dynastię Mogołów. Kiedy Szahdżahan został cesarzem w 1628 r., podjął próbę powrotu do czasów militarnej chwały Akbara i zaangażował się w kampanie na południu. W 1658 r. syn Jahana, Aurangzeb, przejął władzę i uwięził swojego ojca, który żył w niewoli aż do swojej śmierci w 1666 r. Podczas panowania, które trwało do 1707 r., Aurangzeb prowadził wiele wojen, zmuszając Mogołów do podboju dużej części subkontynentu indyjskiego. Podbił resztę regionu Dekanu, zdobywając sułtanaty Bijapur i Golconda, które osiągnęły faktyczną niepodległość za panowania Jahangira i Szahdżahana. Aurangzeb zwrócił swoje armie przeciwko wojowniczoemu Hindusowi zwanemu Mavalhas i po wyczerpującej kampanii podbił ich ziemie. Podczas gdy Aurangzeb rozszerzał domeny Mogołów do ich największego zasięgu terytorialnego, fatalnie zmieniał także zjednoczone społeczeństwo, które Akbar próbował stworzyć. Aurangzeb był pobożnym, ekstremistycznym muzułmaninem i powrócił do tradycyjnej muzułmańskiej doktryny, zgodnie z którą muzułmańskie prawo szariatu powinno rozciągać się na wszystkie podmioty w państwie islamskim. Prześladował Hindusów. W rezultacie zaczęły wybuchać bunt. Nietolerancja religijna Aurangzeba uczyniła także śmiertelnymi wrogami spośród Sikhów, którzy pokojowo przestrzegali nauk Guru Nanah z XVI wieku. Ich dziewiąty guru, Tegh Bahadur, został postawiony przed Aurangzebem pod zarzutem bluźnierstwa za głoszenie wiary niemuzułmańskiej i skazany na śmierć. Sikhowie pod wodzą swojego dziesiątego guru Govinda wycofali się do Pendżabu, aby utworzyć własne królestwo walki, aby bronić się przed świętą wojną Aurangzeba. W tym samym czasie francuskie i brytyjskie Kompanie Wschodnioindyjskie założyły punkty handlowe w Indiach. Wykorzystując rosnące niepokoje w imperium Mogołów, dokonali pierwszego wtargnięcia na subkontynent indyjski. Kiedy Aurangzeb zmarł w 1707 r., kolejny kryzys sukcesyjny jeszcze bardziej osłabił wielkie imperium Mogołów, już upadające, w dużej mierze w wyniku jego decyzji politycznych. Pod koniec życia Aurangzeb napisał: „Jestem opuszczony i pozbawiony środków do życia, a moim ostatecznym losem jest nędza”. W bardzo realnym sensie napisał także nekrolog dla Imperium Mogołów.

Imperium Omanu w Afryce Wschodniej

Imperium Omanu w Afryce Wschodniej opierało się na wybrzeżu Suahili, które rozciągało się od dzisiejszej środkowej Somalii po Przylądek Delgado w południowym Mozambiku. Obejmował wiele wysp i archipelagów na Oceanie Indyjskim. Istniało ponad 400 osiedli miejskich różnej wielkości. Sieci handlowe w głąbi kraju rozciągały się na odległość od 20 do 200 mil. Handel stanowił cennego pośrednika między wnętrzem Afryki a rozległym handlem na Oceanie Indyjskim. Ten lukratywny handel został zakłócony przez przybycie Portugalczyków po 1498 r. Portugalczycy niemuzułmańscy ingerowali w powiązania handlowe muzułmańskiego suahili, nie oferując bezpieczeństwa. W rezultacie zostali zaatakowani przez Turków od wybrzeża, a Jagga i Zimba od wewnątrz. Poszukiwania skarbów w poszukiwaniu złota i srebra oraz wyprawy na niewolników zakłóciły handel wewnętrzny, podobnie jak

portugalski sprzeciw wobec islamu zakłócił aspekt handlu na Oceanie Indyjskim. Na początku XVII wieku miasta szukały wyzwolenia od Portugalii i wzywały Omańczyków z południowo-wschodniej Arabii. Omańczycy dobrze pasowali, ponieważ od stuleci byli partnerami handlowymi z państwami-miastami Suahili, byli współmuzułmanami i używali alfabetu arabskiego, podobnie jak Suahili. Grozili im także Portugalczycy, którzy starali się kontrolować swoje strategiczne położenie w Cieśninie Ormuz przy wejściu do Zatoki Perskiej. Dlatego byli zadowoleni, że przybyli w latach czterdziestych XVII wieku i zaatakowali Portugalczyków. W latach 1640-1730 podbili wszystkie miasta suahili od Somalii po granicę Tanganiki i Mozambiku. Do 1730 roku Zanzibar stał się najważniejszym miastem suahili, osiedlili się tam Omańczycy i omański gubernator. Chociaż Omańczycy przybyli jako sojusznicy i wyzwoliciele, pozostali zdobywcami, wyznaczając przedstawicieli w każdym mieście. W ciągu następnego półwiecza miasta suahili znudziły się omańskimi podatkami i co jakiś czas dochodziło do buntów. Nastąpiły tymczasowe obalenia przedstawicieli Omanu, ale zostały one stłumione. Jedynym miastem, które odzyskało władzę, była Mombassa pod rządami rodziny Mazrui. W porcie byli częściowo chronieni przez Fort św. Jezusa, fortecę zbudowaną przez Portugalczyków jako siedzibę ich wojska. W XVIII wieku pod rządami Omanu powróciły stare wzorce handlu ze względu na zwiększony popyt na niewolników, dostępność kapitału z miejsc takich jak Indie w celu finansowania handlu oraz chęć Afrykanów z głębi kraju do wywożenia niewolników i kości słoniowej na wybrzeże. Pojawiły się skutki nowego nacisku na niewolników, który zastąpił wcześniejszy handel złotem (z Zimbabwe) i miedzią (z Katandą). Międzynarodowy handel niewolnikami wzbogacił sułtanów Omanu; zwróciło także społeczności przeciwko sobie. Byli afrykańscy partnerzy handlowi Suahili napadali na siebie nawzajem (zachęteni przez Omańczyków do przyjmowania osób na sprzedaż jako niewolnicy). Niektóre mniejsze osady suahili zniknęły, ponieważ nie dało się ich obronić przed żarłocznymi handlarzami niewolników. Ogólnie rzecz biorąc, miasta-państwa suahili nie odzyskały bogactwa, jakiego doświadczyły w złotej erze lat 1300–1500. Wewnątrz ludzie zaczęli identyfikować się z omańskimi zdobywcami. W miastach suahili omani żołnierze fortuny wywłaszczyli duże połacie ziemi, chociaż wielu z nich było w rzeczywistości etnicznymi Beludżami. Dla wielu Suahili z wyższych sfer korzystne było zawieranie małżeństw z Omańczykami, a nawet podkreślanie arabskiego pochodzenia. Te wewnętrzne zmiany oraz udział zamożnych mieszkańców wybrzeża w wewnętrznym handlu niewolnikami i posiadanie niewolników z głębi kraju stworzyły przepaść między wybrzeżem a kontynentem, która utrzymuje się do dziś. Do roku 1800 imperium Omanu w Afryce Wschodniej stanęło przed nowymi wyzwaniami, gdy Anglicy i Francuzi osiedlili się u wybrzeży Afryki Wschodniej na Komorach i Madagaskarze (po francusku), a także na Mauritiusie i Seszelach (po angielsku).

Imperium Osmańskie (1450–1750)

Imperium Osmańskie było scentralizowanym reżimem absolutnym rządzonej odgórnie przez sułtana. Podobnie jak w innych imperiach nomadów i islamu, Turcy nigdy nie opracowali procedury prawnej przystąpienia, co miało być źródłem niestabilności i słabości. Pierwsi sułtani należeli do najzdolniejszych synów sułtanów, a czasami wykonywano egzekucje na rywalizujących braciach. W XVII wieku na sułtanów wybierano najstarszych męskich członków rodziny. W ten sposób sułtanat przeszedł w ręce braci lub siostrzeńców, a innych potencjalnych spadkobierców przetrzymywano w „areszcie domowym” w różnych pałacach. Imperium Osmańskie było sunnickim państwem islamskim i choć sułtani ostatecznie przyjęli tytuł kalifa, główną władzę religijną w państwie był szejik al Islam. Zgodnie z praktyką islamską we wczesnym Imperium Osmańskim nie było rozdziału prawa religijnego i świeckiego, a szariat uznawano za prawo imperium. Szejik al Islam wydał fatwy, opinie prawne oparte na prawie islamskim, w sprawach od teologicznych po praktyczne. Qadis, czyli sędziowie mużułmańscy, służyli w prowincjach i lokalnych miastach, a mufti byli wyznaczani do wydawania oświadczeń prawnych, jeśli zostali o to poproszeni przez qadi. Edukację religijną prowadzono w madrasach w całym imperium, a urząd waqf (pl. awqaf) nadzorował datki religijne, z których wiele zostało przekazanych

przez pobożnych muzułmanów w formie zakatu, czyli jałmużny. Fundusze Waqf obejmowały szpitale, szkoły, domy spokojnej starości, publiczne fontanny i jadłodajnie.

HIERARCHIA MOCY

Politycznie wezyr był drugą najpotężniejszą postacią po sułtanie. W XVIII wieku, kiedy sułtani byli słabi lub nieudolni, wezyrowie, zwłaszcza zdolna i uczciwa rodzina Koprülü, zarządzali ogromną biurokracją i rządem. Rządzili pierwsi sułtani poprzez cesarski dywan, czyli radę, ale ostatecznie wezyr nadzorował dywan. Ogromna liczba biurokratów, w tym skrybowie, tłumacze i urzędnicy, zarządzała codziennymi operacjami rozległego imperium. Sułtani wyznaczali valis, czyli namiestników, którzy mieli rządzić każdą prowincją. Aby gubernatorzy nie stali się zbyt potężni, ich kadencje były zwykle krótkie; dwa lata to średnia. Ciągłe zmiany administracyjne często prowadziły do nieefektywności i korupcji. Zasadniczo Turcy sprawowali bardziej bezpośrednią władzę w prowincjach położonych najbliżej centrum władzy w Stambule; odległe prowincje, oddalone od centrum władzy, cieszyły się znaczną autonomią, a prawdziwymi źródłami władzy często były lokalne rodziny lub urzędnicy. Ponieważ odległe regiony, takie jak Kuwejt i Jemen, często składały Osmanom jedynie coroczną daninę, czasami nie było jasne, czy faktycznie byli oni częścią imperium. O ile nie wybuchły przedłużające się bunty lub ludzie nie odmówili płacenia podatków, Osmanowie na ogół niewiele ingerowali w codzienne życie swoich poddanych. Pod względem militarnym janczarowie stanowili elitarne siły. Byli werbowani w systemie devshirme, w ramach którego młodzi chrześcijańscy chłopcy z Bałkanów byli brani jako niewolnicy, nawracani na islam i szkoleni na zawodowych żołnierzy lub administratorów, których wyłączną lojalność wobec państwa. W miarę jak sułtani osłabli, korpus janczarów stał się potężny politycznie i czasami obalał sułtanów, zastępując ich wybranymi przez siebie jednostkami. Kawaleria, czyli sipahi, wolno urodzeni muzułmanie, jako zapłatę otrzymywali ziemię. Własność takich nadań do ziemi była czasami dziedziczna. Było też wielu żołnierzy piechoty z poboru.

OPODATKOWANIE

Pobieranie podatków było odwiecznym problemem i Osmanowie opracowali system prawa podatkowego, czyli iltizam, w ramach którego zatrudniano muftazimów, poborców podatkowych, do pobierania podatków w całym imperium. System ten prowadził do znacznych nadużyć i często niestusne obciążenia podatkowe nakładano na najbiedniejszych chłopów, którym brakowało środków lub władzy, aby uniknąć płacenia lub przekupić celnika. Chłopi byli często nieformalnie związani z ziemią, której znaczna część należała do starych rodzin feudalnych, które zachowały swoje bogactwa pod panowaniem Osmanów. Mniejszości religijne, chrześcijanie, Żydzi i Ormianie, żyły w systemie prosa. Płacili dodatkowy podatek, ale utrzymywali własne szkoły, kontrolowali lokalne społeczności i rozstrzygali spory prawne między swoimi członkami. Imperium Osmańskie było niezwykle tolerancyjne wobec mniejszości, które cieszyły się znaczną mobilnością w górę i swobodą gospodarczą. Członkowie mniejszości etnicznych i religijnych mogli i rzeczywiście osiągnęli wysokie stanowiska, łącznie z wezyrem czy lekarzem sułtana. Jedynie stanowisko sułtana było zarezerwowane dla członków rodu Osmanów. Podpisano porozumienia o kapitulacji z obcymi mocarstwami, takimi jak Francuzi. W ramach kapitulacji zagraniczni kupcy i inni otrzymali prawa do prowadzenia działalności gospodarczej w imperium i byli zwolnieni z podatków i praw osmańskich. Kiedy imperium było silne, kapitulacje nie stanowiły problemu, ale wraz z upadkiem imperium system prosa i kapitulacje stały się źródłami zagranicznej ingerencji gospodarczej i politycznej.

ŻYCIE JAKO SUŁTAN

Sułtan i jego dom rządzili z Topkapi w Stambule. Topkapi było rozległym kompleksem rozległych sal audiencyjnych, sal tronowych, pomieszczeń mieszkalnych haremu, ogrodów przyjemności i fontann oraz kuchni wystarczająco dużej, aby zapewnić codzienne posiłki dla 2000 osób. Harem obejmował

żony sułtana, konkubiny, eunuchów i królową matkę, czyli Valide Sultan. Pierwsi sułtani, podobnie jak ich odpowiednicy w Europie i Azji, często żenili się z córkami lub siostrami pokonanych wrogów lub zawierali małżeństwa w celu cementowania sojuszy politycznych i wojskowych. W XVI wieku sułtani na ogół nie zawierali małżeństw, a małżeństwo Sulejmana I Wspaniałego z jego ukochaną Hurrem (Roksolaną) było wysoce niezwykle. Kobiety z haremu, zwłaszcza sułtanka Valide, sprawowały w XVIII wieku znaczną władzę polityczną. Często spiskowały, aby ich ulubieni synowie zostali sułtanami. Chociaż pierwsi sułtani przeszli bezpośrednie szkolenie w zakresie dowodzenia siłami zbrojnymi i administrowania prowincjami osmańskimi, w XVII wieku książęta królewscy kształcili się całkowicie w pałacu. Brak zewnętrznego doświadczenia i izolacja w haremie sprawiły, że byli słabo wyposażeni do rządzenia. XVII-wieczni sułtani byli często zepsuci i pobłażali sobie, nie mając żadnej świadomości problemów lub korupcji w kręgach rządzących. Turecki osmański był językiem elity rządzącej i rządu. Jednak jako język Koranu język arabski zajmował szczególne miejsce i był używany jako pierwszy język przez Arabów, którzy stanowili większość populacji. Osmanie chętnie asymilowali formy artystyczne i kultury tych, którymi rządzą, i często syntetyzowali szeroką gamę form artystycznych w nowe, żywe. Rozwinęło się wystawne życie dworskie z mecenatem sztuki. Podobnie jak większość społeczeństw koczowniczych, Osmanowie mieli bogatą tradycję tekstyliów, a osmańscy rzemieślnicy byli znani z luksusowych tekstyliów, dywanów, emaliowanych płytek i zbroi.

ROZSZERZENIE OTOMAŃSKIE

Po upadku imperium Timurlane'a sułtani Mehmed I (1413–1421) i Murad II (1421–51) rozpoczęli proces podboju i konsolidacji Imperium Osmańskiego. Mehmed cieszył się wsparciem starych osmańskich bojowników Ghazi i korzystał ze wsparcia militarnego jako podstawę przywrócenia kontroli osmańskiej nad większą częścią Anatolii i częściami Bałkanów. Rozważał atak na Konstantynopol, słynną stolicę Bizancjum. Jego młodemu synowi Muradowi nie powiodły się próby zdobycia Konstantynopola, ale siłą i sprytną dyplomacją udało mu się ustanowić osmańską kontrolę nad zachodnią Anatolią; założył także flotę osmańską stacjonującą w Gallipoli, zapewniając jednocześnie niepewny pokój z królem Litwy i Polski Władysławem w 1444 r. Następnie abdykował, aby prowadzić życie duchowej kontemplacji. Jego syn, Mehmed II, został dobrze wyszkolony do pełnienia funkcji sułtanatu i natychmiast rozpoczął staranne przygotowania do zajęcia Konstantynopola. W 1453 roku, po przedłużającym się oblężeniu, miasto padło ofiarą wojsk osmańskich, a Mehmed wkroczył do miasta jako nowy władca. Znane jako Stambuł, miasto stało się nową stolicą osmańską i tętniącym życiem ośrodkiem handlu i kultury. Mehmed II Zdobycza rozszerzył kontrolę osmańską na Bałkany i przeprowadził ataki na Wenecjan, a także na Krym i Iran. Do 1468 roku przełamał zaciekle opór Karamanów wokół Bursy i przeniósł się także w rejon Morza Czarnego. W 1475 roku chanowie tatarscy na Krymie ulegli kontroli osmańskiej. Osmanie kontrolowali teraz terytorium od Bałkanów po ważne Cieśniny Dardanele, Krym i Morze Czarne oraz wybrzeże Anatolii wzdłuż Morza Śródziemnego. W chwili śmierci Mehmeda siły osmańskie były gotowe zaatakować Otranto w południowych Włoszech, ale wraz z objęciem władzy przez nowego sułtana w 1481 r. wezwano je do domu i ataku nigdy nie wznowiono. Dwaj synowie Mehmeda, Jem i Bajazyd, walczyli o sukcesję na tronie, ale kluczowe siły wojskowe wspierały Bajazyda, który przechrzył swojego brata dla sułtanatu. Bajazyd II (1481–1512) kontynuował najazdy na Węgry i wzdłuż Morza Czarnego, atakując Wenecję w 1499 r. Po pokoju w 1503 r. flota osmańska wyłoniła się jako dominująca siła we wschodniej części Morza Śródziemnego. Bajazyd wdał się także w przedłużającą się i ostatecznie daremną serię konfliktów z rywalizującą dynastią Safawidów w Iranie. W 1512 roku, gdy Safawidzi zagrozili terytorium osmańskim, schorowany Bajazyd przekazał tron swojemu zdolnemu synowi Selimowi. Znany jako „Ponury” Selim I (1566–1574) miał rozległe doświadczenie wojskowe i szybko ruszył przeciwko Safawidziom pod wodzą Szacha Ismaila, który spalił ziemię, wycofując się ze wschodniej Anatolii w pobliżu jeziora Van. Następnie Selim zwrócił swoją armię przeciwko mamelukom w Syrii i Egipcie. Poprzednie ataki osmańskie na

mameluków nie powiodły się, ale na początku XVI wieku mamelucy zostali poważnie osłabieni przez ciągłą rywalizację między ich przywódcami i utratę lukratywnego handlu na rzecz portugalskiej marynarki wojennej i kupców, którzy założyli morskie punkty handlowe w kluczowych Porty afrykańskie i azjatyckie.

EGIPT

W 1516 r. Selim pokonał mameluków w północnej Syrii, w pobliżu miasta Aleppo; mianował gubernatorów osmańskich do administrowania północnymi regionami w pobliżu Anatolii, ale lokalni przywódcy pozostali potężni w południowej Syrii. Głównymi bazami władzy w Syrii były miasta Aleppo i Damaszek. Ostatni kalif Abbasydów, al-Mutawakkil, który żył pod ochroną mameluków, został schwytany i zabrany do Stambułu. Zmarł w 1543 r., formalnie kończąc tym samym linię kalifatu Abbasydów. Selim stanął także twarzą w twarz z mamelukami pod Kairem. Po krótkiej walce Kair upadł, a w 1517 roku cały Egipt znalazł się pod kontrolą osmańską. Jednak Osmanowie zachowali mameluków jako tytularnych władców Egiptu pod zwierzchnictwem osmańskim. Sułtan osmański kontrolował teraz terytorium od Bałkanów po Nil, w tym święte muzułmańskie miasta Mekkę i Medynę. Sułtani przyjęli tytuł kalifa, ale nie miał on większego znaczenia. Jednakże Turcy uważali się za obrońców świata islamu i corocznej pielgrzymki (hadżdż) do Hidżazu w Arabii. Kiedy Selim zmarł, jego jedyny syn Sulejman odziedziczył imperium u szczytu potęgi i bogactwa. Sulejman rządził przez 46 lat i kontynuował tradycje podbojów militarnych swoich przodków. Po odebraniu wyspy Rodos rycerzom św. Jana, którzy uciekli na Malte, oraz miasta Belgrad, Sulejman ruszył, by stawić czoła swojemu głównemu wrogowi, austriackiej dynastii Habsburgów i Świętemu Cesarstwu Rzymskiemu. Aby przeciwstawić się potędze Habsburgów, Sulejman zawarł sojusze z władcami francuskimi, którzy postrzegali Habsburgów jako przeszkodę w ich ambicjach terytorialnych. Podobnie Wenecjanie wahali się między sojuszami z Habsburgami, aby przeciwstawić się ekspansji osmańskiej, a z Turkami, aby przeciwstawić się potędze austriackiej. W bitwie pod Mohaczem w 1526 r. Sulejman odniósł wielkie zwycięstwo, po którym siły osmańskie zajęły miasta Buda i Peszt na Węgrzech. Turcy walczyli także z Rosją o terytoria na Bałkanach i Morzu Czarnym. W 1529 roku Sulejman poprowadził armię osmańską w głąb terytorium Austrii i rozpoczął oblężenie Wiednia. Nie udało mu się jednak zdobyć miasta przed zimą, a ponieważ wojska osmańskie odmówiły walki w miesiącach zimowych, został zmuszony do odwrotu bez zdobywania miasta. Turcy zajęli Bagdad w 1554 i ponownie w 1639 od swoich rywali z Safawidów. Mezopotamia (dzisiejszy Irak) była w dużej mierze kontrolowana z Mosulu na północy i różnych Mazelike na południu. Sulejman zmarł w 1655 r. podczas kolejnej wyprawy na Węgry. Chociaż Imperium Osmańskie było główną potęgą lądową tamtej epoki, było także główną potęgą morską. W 1533 r. Khair ad Din (ok. 1475–1546) został naczelnym admirałem floty osmańskiej. Khair ad Din i jego bracia byli znanymi korsarzami na Morzu Śródziemnym i weszli do służby osmańskiej na początku XVI wieku. Znany jako Barbarossa, „Rudobrody”, Khair ad Din pokonał austriacką flotę Karola V, Świętego Cesarza Rzymskiego, w bitwie pod Prewezą w 1538 roku, ustanawiając w ten sposób dominację osmańską we wschodniej części Morza Śródziemnego.

Północna Afryka

Algier i Tunis w Afryce Północnej zostały włączone do Imperium Osmańskiego, a tysiące lojalnych Osmanów osiedliło się w Algierze jako dodatkowa ochrona przed najazdami Hiszpanii. Chociaż Hiszpanom udało się założyć placówki na północnym wybrzeżu Maroka, marokańska dynastia Sa'did użyła broni prochowej, aby odeprzeć ataki zarówno osmańskie, jak i hiszpańskie; w ten sposób Maroko nigdy nie stało się częścią Imperium Osmańskiego. Kiedy zmarł Khair ad Din, jego syn Hasan Pasza został bejem, czyli władcą Algieru. W Afryce Północnej Osmanowie sprawowali luźną kontrolę nad terytoriami za pośrednictwem wyznaczonych paszów, sił janczarów oraz lokalnych bejów i dejów, którzy często rywalizowali ze sobą o faktyczną władzę polityczną. W Tunisie na początku XVIII wieku

kawalerzysta osmański założył dynastię Husajnidów, która choć bez ogródek składała deklaracje zwierzchnictwu osmańskiemu, była w dużej mierze niezależna. Trwało to do połowy XX wieku, kiedy Tunezja uzyskała niepodległość. Chociaż flocie osmańskiej nie udało się zająć Malty, dominowała na większości Morza Śródziemnego w XVI wieku. Jednak w 1571 roku zjednoczone chrześcijańskie siły europejskie odniosły zwycięstwo nad flotą osmańską w bitwie pod Lepanto. Okręty osmańskie, stacjonujące w Egipcie i Basrze na terenie dzisiejszego Iraku, rozszerzyły swój zasięg do Jemenu i Adenu na południowym Półwyspie Arabskim, a nawet dokonały nalotów wzdłuż wybrzeża Indii. Syn Sulejmana, Selim II (panujący w latach 1566–1574) podbił Cypr we wschodniej części Morza Śródziemnego, a jego następca Murad III (panujący w latach 1574–95) kontynuował zdobywanie terytoriów osmańskich aż do 1683 r. W największym stopniu w 1683 r. terytorium osmańskie obejmowało wszystkie Bałkany i wiele innych Węgier w Europie, całego wybrzeża Morza Czarnego i Krymu na północy; zachodnie wybrzeża Morza Kaspijskiego na wschodzie; wschodnie wybrzeże i wyspy Morza Śródziemnego, arabskie prowincje większej Syrii (dzisiejsze narody i terytorium Syrii, Libanu, Izraela, Palestyny i Jordanii), Iraku i większości Arabii, w tym świętych miast Mekki i Medyny; a na zachodzie Egipt i Afryka Północna (dzisiejsza Libia, Tunezja, Algieria) aż do granic Maroka. W XVIII wieku szereg słabych sułtanów przyczynił się do upadku siły osmańskiej i stopniowego kresu ich zwycięstw militarnych.

Upadek Osmański

Długi upadek Imperium Osmańskiego był spowodowany różnymi czynnikami wewnętrznymi i zewnętrznymi. W XVII wieku szeregowi nieudolnych sułtanów nie udało się zapewnić dynamicznego przywództwa wojskowego i politycznego swoim zdolnym poprzednikom. Korupcja i nieefektywność rosły przy niewielu, jeśli w ogóle, próbach wprowadzenia niezbędnych reform. Życie kulturalne i polityczne imperium zaczęło się kosztować. Zewnętrznie europejscy rywale rośli w siłę polityczną, militarną i gospodarczą. Nowe kontrolowane przez Portugalię szlaki morskie do Indii stanowiły potężną konkurencję dla lądowych szlaków handlowych kontrolowanych przez państwa muzułmańskie, zwłaszcza Imperium Osmańskie. Wzrost handlu szlakami morskimi, który rozwinął się w epoce eksploracji mocarstw europejskich, przyczynił się tym samym do wyłonienia się Europy jako dominującej siły światowej w XIX wieku. Odkrycie ogromnych ilości złota i srebra na półkuli zachodniej zwiększyło także dochody wpływające do europejskich skarbców. To nowe bogactwo umożliwiło europejskim władcom gromadzenie coraz lepiej uzbrojonych sił zbrojnych. Srebro napłynęło na terytoria osmańskie i spowodowało spadek wartości wymiany osmańskiej, a także poważną inflację. Kiedy podboje osmańskie ustały, skarbiec nie był już uzupełniany łupami i towarami pokonanych wrogów. Osmanowie również stopniowo tracili militarną przewagę technologiczną, którą posiadali wcześniej. Ponadto przedłużające się wojny z rywalizującym Imperium Safawidów na wschodzie nadwątlily niezbędne rezerwy gospodarcze i militarne. Seria słabych, nieudolnych sułtanów zwiększyła polityczną słabość imperium i utrudniła mu reagowanie dynamicznymi reformami lub odpowiedzią na wyzwania wewnętrzne i zewnętrzne. Sułtan Ibrahim (panował w latach 1640–1648) był tak donkiszotowski i pobłażliwy, że janczarowie i szejk al Islam usunęli go na rzecz jego młodego syna Mehmeda IV (panującego w latach 1648–1687). Aby zachować tron dla syna, wtrąciła się matka Mehmeda i zapewniła mianowanie zdolnego i sprawnego Mehmeda Koprülü na wezyra. W tej epoce Koprülüowie byli w dużej mierze odpowiedzialni za kierowanie rządem i inicjowanie niektórych reform, które pomogły zachować imperium. Tak zwana długa wojna między Habsburgami a Turkami tocząca się w latach 1593–1606 była wczesną oznaką upadku militarnego Imperium Osmańskiego. Osmanowie zachowali większość swoich posiadłości na Bałkanach pomimo lokalnych buntów, ale sułtan osmański był zmuszony uznać władcę Habsburgów za swojego współcesarza. Upadek militarny osmańskiego naznaczony został porażką z tak zwaną Świętą Ligą Austrii, Polski i Wenecji podczas wojen bałkańskich w latach 1683–1697. Turcy ponownie oblegli Wiedeń w 1683 roku i przez krótki czas wydawało się, że

miasto może się poddać. Wtedy na ratunek przybyły siły polskie, które rozbiły atakującą armię osmańską. Oznaczało to ostatnią próbę zdobycia miasta przez Turków. Następnie Habsburgowie zepchnęli Turków na południe od Dunaju, a Wenecja zajęła część Grecji i wybrzeża Adriatyku, podczas gdy Rosjanie zaatakowali na Krymie. Pokonani Turcy zostali zmuszeni do podpisania traktatu karłowcowego w 1699 r., na mocy którego całe Węgry, w tym Siedmiogród w dzisiejszej Rumunii oraz terytoria północnych Bałkanów, Chorwacja i Słowenia, zostały scedowane na Austrię. Duża część wybrzeża Dalmacji została zajęta przez Wenecję, ale odzyskana przez Turków w 1718 r. Chociaż Imperium Osmańskie zostało poważnie osłabione do połowy XVIII wieku, jego upadek trwał dłużej niż cała historia większości imperiów światowych i imperium nie zakończyło się a ostatecznie upadało aż do XX wieku.

Imperium Safawidów

Imperium Safawidów powstało po upadku mongolskiego rządu il-Chana, a Safawidzi odnieśli zwycięstwo nad licznymi plemionami tureckimi, które w XIII i XIV wieku założyły niezależne lenna w Persji (dzisiejszy północny Iran). W tym burzliwym okresie wyłoniło się wiele sufickich, islamskich zakonów mistycznych; jeden zakon, nazwany na cześć jego założyciela, Shaikha Safi al-Dina (1252–1334), stworzył sieć wyznawców, którzy stopniowo postrzegali głowę zakonu jako szacha, czyli króla. W XV wieku władcy Safawidów przyjęli tytuł padyszacha, czyli króla / cesarza. Szachowie Safawidów zapewniali, że są potomkami Alego i ostatniego imama szyickiego Dwunastu, o którym wierzono, że przeszedł w stan okultystyczny, aby pojawić się ponownie później. Religijni fanatycy, pierwsi Safawidzi, atakowali chrześcijan, a także osoby pochodzenia tureckiego. Prowadzili także długą i ostatecznie daremną serię wojen z rywalizującym z nim sunnickim muzułmańskim Imperium Osmańskim. O ile sunnici utrzymywali, że każdy prawdziwy muzułmanin może rządzić społeczeństwem jako szyit, Safawidzi uważali, że władcami społeczeństw muzułmańskich powinni być potomkowie Alego, zięcia proroka Mahometa, oraz jego synów, w szczególności męczennika Husajna. Te sprzeczne poglądy na temat legalności rządów skierowały oba imperia na rywalizujący kurs, który trwał ponad sto lat. Pierwszy król Safawidów, Shah Isma' il, panował od 1501 do 1524 roku i ustanowił szyicki islam Twelver szyicki jako religię państwową. Jednak odsunął się od sufickich podstaw imperium. W przeciwieństwie do Osmanów, którzy generalnie zasymilowali nowe style kulturowe i pozwolili na dużą swobodę języków i praktyk na swoich terytoriach, Safawidzi narzucili odrębną tożsamość perskiej kultury i języka. W serii bitew z Ozbegami i Turkami Shah Isma' il skonsolidował Iran jako zjednoczone państwo. Jego następcą Shah Tahmasp (panujący w latach 1524–1576) prowadził wojnę z rywalizującym Imperium Osmańskim o kontrolę nad północnym Iranem i Irakiem, a także próbował rozszerzyć kontrolę Safawidów wokół Morza Kaspijskiego i na Gruzję. Imperium Safawidów osiągnęło swój apogeum pod rządami Szacha Abbasa Wielkiego z Persji (panującego w latach 1588–1629), który rządził żelazną pięścią. Abbasowi udało się zniszczyć rywalizujące ze sobą tureckie plemiona Gazilbaszów, zreformować armię i stworzyć prosperującą gospodarkę opartą na handlu towarami luksusowymi, zwłaszcza jedwabnymi brokatami. Niestety nie pozostawił zdolnego następcy i po jego śmierci imperium wkroczyło w długi okres upadku. Społeczeństwo Safawidów składało się głównie z mieszkańców wsi, a także koczowniczych pasterzy i elity miejskiej. Duchowieństwo szyickie lub mułowie również posiadali znaczną władzę, szczególnie nad przeważnie niepiśmiennym chłopstwem, które zwracało się do duchowieństwa ze względu na kwestie religijne i religijne.

Wskazówki polityczne.

Wielu mułłów było dużymi właścicielami ziemskimi i dochody ze swoich majątków przeznaczało na niezależne finansowanie szkół i fundacji religijnych. Tak więc, gdy władza centralna w Persji była słaba, mułowie często stawali się samodzielną siłą polityczną. Władcy Safawidów byli zależni od podatków i dochodów z rozległych gruntów koronnych lub państwowych i często wykorzystywali ziemię, aby

nagradzać lojalnych oficerów i urzędników biurokratycznych. Za Abbasa I Korona miała także państwowy monopol na sprzedaż jedwabiu i zachęcała do ożywionego handlu z mocarstwami zachodnioeuropejskimi, a także z Rosją. Władcy Safawidów, podobnie jak Turcy, byli zagorzałymi mecenasami sztuki i literatury. Ilustrowana Shahnameh, księga królów, zawierająca setki misternych miniaturowych obrazów, była jednym z najszlachetniejszych dzieł nadwornych artystów. Safawidzi utrzymywali wystawny kort w swojej stolicy w Isfahanie i lubili grać w polo i szachy. Zagraniczni wysłannicy często komentowali wystawny strój elity Safawidów i wystawny styl życia dworu. Jednak co siedem lat palono zużyte ubrania członków rodziny królewskiej, a złote i srebrne nici zachowywano do ponownego wykorzystania w nowych tekstyliach. Chociaż szachowie po Abbasie I nie byli tak zdolni i dynamiczni, imperium przetrwało cały XVII wiek głównie dzięki temu, że nie stawiało czoła większym zagrożeniom zewnętrznym. Na początku XVIII wieku Safawidziom groziło kilka sił zewnętrznych. W 1722 r. plemiona z sąsiedniego Afganistanu zajęły Isfahan, ale po kontrataku Szacha Tahmaspa II (panował w latach 1722–32) na krótki okres przywrócił miasto pod kontrolę Safawidów. W międzyczasie siły osmańskie wykorzystały słabość Safawidów, aby rozszerzyć swoją władzę na północną Persję. Dalsze ataki afgańskie skutecznie zniszczyły prawdziwą władzę Safawidów do 1726 r. Pozostałości dynastii nadal utwierdzały swoją władzę jako szach, ale śmierć Nadira Szacha w 1747 r. w wyniku zamachu oznaczała formalny upadek niegdyś wielkiego imperium Safawidów. Pod koniec XVIII wieku nowa dynastia Qajar wyłoniła się jako nowi szachowie nad Persją.

Imperium Songhai

Imperium Songhai było największym imperium w historii zachodniego Sudanu. Wyrósł z małego stanu Gao, które powstało pomiędzy 500 a 700 rokiem n.e. Jednak imperium nie stało się główną siłą w historii budowania imperium i ekspansji terytorialnej aż do 1464 roku, kiedy królem został sunnicki Ali, znany również jako Ali Sunnicki. W latach 1469 i 1470 jego kampanie wojskowe doprowadziły do przyłączenia Timbaktu i Azawadu, położonych odpowiednio na północy i północnym wschodzie. W 1473 zaatakował Jenne, wielki ośrodek islamski położony na południu, a w 1483 udało mu się wypędzić Mossich z Walata-Baghana. W ciągu 28 lat swojej dominacji sunnicki Ali przekształcił małe państwo Gao we wsspaniałe imperium rozciągające się od Nigru na wschodzie po Jenne na zachodzie i od Timbaktu na północy po Hombori na południu. Mówiono o nim, że jest władcą bezwzględny, maltretującym wszystkich sprzeciwiających się jego administracji i robiącym wszystko, co w jego mocy, aby utrzymać państwa wasalne pod ścisłą kontrolą administracyjną poprzez mianowanie gubernatorów, którzy wykonywali jego rozkazy. Płacenie danin w postaci towarów i wkładu siły roboczej na rzecz dalszej ekspansji terytorialnej zapewniło imperium potężną podstawę gospodarczą i polityczną. Po śmierci sunnickiego Alego w 1492 r. nastąpiło 40-miesięczne panowanie jego syna Sunnita Baru, który został obalony w 1493 r. przez Askia Muhammada Touré. Askia Muhammad Touré, znany w historii jako Mahomet Wielki, zakończył proces budowania narodu i podboju zapoczątkowany przez sunnickiego Alego poprzez rozszerzenie terytoriów imperium Songhai do Baghany i Taghazy, znaczących szlaków karawan i obszarów produkcji soli. Podczas gdy panowanie sunnickiego Alego charakteryzowało się bezwzględnością i zaburzeniem handlu, rządy Askii Muhammada Wielkiego służyły pacyfikacji podbitego ludu oraz promocji handlu, nauki islamskiej i ogólnego spokoju. Jego pielgrzymka do świętego miasta Mekki w 1496 r. miała daleko idące konsekwencje dla promocji islamu, ponieważ przyciągnęła do imperium muzułmańskich duchownych i handlu. Religia islamska rozkwitła w wielkich ośrodkach islamskich, takich jak Timbaktu i Sankore. Uniwersytet w Sankore wydał takich autorów, jak Mahmoud Kati i Abdulrahman As Sadi, których książki są cenionymi źródłami rekonstrukcji historii Songhai i ogólnie zachodniego Sudanu. Askia Muhammad Wielki, zarządzając imperium, polegał na radach duchownych muzułmańskich i uczynił prawo islamskie instrumentem machiny politycznej i administracyjnej w zachodnich częściach. Na wschodnich terytoriach Gao i Kikiya pozwolił na istnienie tradycyjnej religii, przyznając niemuzułmanom w regionie swobodę niezbędną do

praktykowania swojej religii. Podobnie jak jego poprzednik, Askia Muhammad podzielił całe królestwo na prowincje administrowane przez gubernatorów, czyli kio. Administracja centralna składała się z rady ministrów, głównie z jego najbliższej i dalszej rodziny. Podczas gdy Jenne kontrolowała handel wewnętrzny, Gao i Timbuktu służyły jako połączenie z innymi ośrodkami gospodarczymi, odpowiednio na wschodzie i północnym wschodzie oraz na zachodzie i północnym zachodzie.

Krótkotrwały dobrobyt

Rozkwit imperium był jednak krótkotrwały. Począwszy od połowy XVI wieku problemy wewnętrzne utrudniały funkcjonowanie rządu i stworzyły warunki sprzyjające inwazji i zniszczeniu przez Marokańczyków w 1651 r. Na szczycie listy czynników wewnętrznych, które doprowadziły do upadku imperium Songhai, znajdowała się: spór o sukcesję między synami Askii Muhammada Wielkiego. Oprócz umożliwienia dotychczas podbitym państwom ugruntowania swojej niepodległości, rozwój ten zahamował dobrobyt gospodarczy i dalszą ekspansję terytorialną. Wojna domowa z 1588 r. miała swój początek w słabej kontroli wewnętrznej, czego przykładem był spór o sukcesję między Ishaqiem i Sadiqiem, dwoma synami Askii Dauda, a także kryzysy między zachodnią częścią kraju, znajdującą się pod silnym wpływem islamu, a wschodem, pod rządami firmy kontrolę nad niemuzułmanami. Ostatnią kroplą była inwazja marokańska z 1591 r. Klęskę Marokańczyków można docenić jedynie na tle faktu, że imperium w przededniu najazdu pogrążało się w wewnętrznych konwulsjach. Al-Mansur, sułtan Maroka, który poniósł porażkę w dwóch pierwszych wyprawach, nie tracił czasu na inwazję na imperium w jego najbardziej burzliwym okresie. W 1591 roku zaatakował Songhai z 4000 żołnierzami zawodowymi i kolejnymi 2000 uzbrojonymi w arkebuzy, broń o trzech nogach. Askia Ishaq II zebrał armię składającą się z 18 000 kawalerii i 9 700 piechoty, aby przeciwstawić się inwazji Imperium Songhai na armię marokańską. Przytłaczająca liczebność armii Songhai nie była w stanie pokonać swoich marokańskich odpowiedników w bitwie, znanej w historii jako bitwa pod Tondibi; armia marokańska była bardziej profesjonalna, zdyscyplinowana i wyposażona w wyrafinowaną broń. Inwazja marokańska doprowadziła do upadku Songhai, największego imperium, jakie powstało w zachodnim Sudanie. Wojna partyzancka wszczęta po 1591 r. nie była na tyle groźna, aby przywrócić wolność polityczną. Inwazja doprowadziła do ofiar śmiertelnych i mienia oraz rozszerzenia hegemonii politycznej Maroka nad Songhai. Islamscy uczeni i duchowni uciekli do innych części zachodniego Sudanu, a wielkie ośrodki islamskie Timbuktu i Sankore utraciły swoją dotychczasową pierwszorzędną pozycję.

Imperium Brytyjskie w Afryce Południowej

Pierwsze brytyjskie zaangażowanie w Republice Południowej Afryki było efektem ruchu morskiego wokół Przylądka Dobrej Nadziei do Indii. W XVII wieku Brytyjska Kompania Wschodnioindyjska założyła stacje handlowe w Madrasie, Bombaju i Kalkucie. W XVIII wieku kwitnący handel doprowadził Brytyjską Kompanię Wschodnioindyjską do posiadania własnej floty do przewozu towarów i personelu tam i z powrotem z Anglii do Indii. W 1652 roku Holenderska Kompania Wschodnioindyjska założyła stację handlową w pobliżu dzisiejszego Kapsztadu i była zajęta próbami rozszerzenia swojej osady w głąb kraju, w obliczu sprzeciwu rdzennych plemion afrykańskich. Wojny rewolucji francuskiej rozpoczęły się w 1792 r., a Holandia została podbita i okupowana przez Francuzów. Dla Brytyjczyków, posiadających niezrównaną Królewską Marynarkę Wojenną i potrzebujących stacji przesiadkowej do Indii, holenderska kolonia w Kapsztadzie była kuszącym celem. W 1806 roku Brytyjczycy zdobyli Kapsztad i utrzymali go nawet po ostatecznej klęsce Napoleona I w 1815 roku.

BRYTYJSKA EKSPANSJA

W miarę upływu lat Brytyjczycy postanowili uczynić kolonię bardziej brytyjską; Angielski zastąpił niderlandzki jako język urzędowy kolonii i jej rządu. Misjonarze anglikańscy przybyli, aby nawrócić

Burów, potomków osadników holenderskich, na anglikanizm. (Burowie byli zagorzałymi kalwinistami z Holenderskiego Kościoła Reformowanego). Misjonarze opowiadali się także za zniesieniem niewolnictwa. Rzeczywiście, pod wpływem Londyńskiego Towarzystwa Misyjnego, niewolnictwo zostało praktycznie zniesione w Republice Południowej Afryki, zanim jeszcze w 1833 r. pojawiło się w całym imperium. W obliczu wojen z rdzennymi plemionami i ciągłej walki o europejskie osady na tym obszarze, Brytyjczycy nie chcą podejmować żadnych nowych imperialnych obowiązków w Republice Południowej Afryki. Wojny Kaffir toczone pomiędzy Europejczykami a rdzenną ludnością Xhosa były szczególnie długie i brutalne. W rezultacie między 1852 a 1854 rokiem rząd brytyjski uznał dwie republiki burskie, Wolne Państwo Orańskie, nazwane na cześć rzeki Orange, i Republikę Transwalu, po przeciwnej stronie rzeki Vaal. W 1853 r. Konwencja w Bloemfontein sformalizowała, przynajmniej na razie, stosunki Wielkiej Brytanii z Burami. Rzeczywiście, cały rząd Republiki Południowej Afryki został zreorganizowany, gdy w 1853 roku Zakon Rady królowej Wiktorii ustanowił w pełni reprezentatywny rząd w Kolonii Przylądkowej, z parlamentem utworzonym w Kapsztadzie. W 1877 imperialistyczny premier Benjamin Disraeli rozszerzył Kolonię Przylądkową poprzez aneksję Republiki Burskiej Transwalu. Wysłał nowego gubernatora Kolonii Przylądkowej, aby nadzorował proces w kolonii: Sir Henry'ego Edwarda Bartle Frere, który przybył do Kapsztadu w kwietniu 1877 r. Dziewiąta i ostatnia wojna kaffirska wybuchła w październiku 1877 r. i chociaż zakończyła się klęską Afrykanów, Frere nadal był zaniepokojony. Zdaniem Frere'a najpilniejszym problemem są stosunki z Królestwem Zulu, obecnie pod rządami króla Cetewayo. Frere uważał, że z obecnością Królestwa Zulu z jego 50-tysięczną armią należy uporać się siłą. 11 stycznia 1879 roku południowoafrykańskie siły polowe brytyjskiego dowódcy Chelmsforda przekroczyły granicę z Zululandem. Wczesnym rankiem 22 stycznia Chelmsford wyruszył w pogoń za pułkami Zulusów. Zostawił siły, aby utrzymać Isandhlwanę, których główną siłą był 1. batalion 24. pułku. Zulusowie, liczący około 20 000 żołnierzy, zaatakowali siły pozostawione pod Isandhlwana; ani jeden brytyjski żołnierz nie pozostał przy życiu. Stamtąd Zulu ruszyli do garnizonu składającego się głównie z 2. batalionu. Po 12 godzinach walk Zulusi wycofali się. 28 marca 1879 roku Brytyjczycy walczący z Zulusami pod Hlobane o włos uniknęli kolejnej katastrofy, takiej jak Isandhlwana. Niemal natychmiast planowano ponowne wejście do Zululandu; wizerunek zwycięskiego Cetewayo był czymś więcej, niż rząd londyński mógł tolerować. 31 maja Chelmsford ponownie wkroczył do Zululandu, zdeterminowany, aby dokonać ostatecznego podboju i odkupić się za fatalny błąd w obliczeniach pod Isandhlwana. 4 lipca Chelmsford zaatakował królewski kraal Cetewayo w Ulundi i zmiażdżył pułki Zulusów. Cetewayo został schwytany 28 sierpnia 1879 r., ale królowa Wiktorja interweniowała, aby go uwolnić w 1883 r. 8 lutego 1884 r. Cetewayo zmarł wśród plotek, że został otruty.

AGITACJA O WOLNOŚĆ

Jak na ironię, usunięcie zagrożenia ze strony Zulusów nie oznaczało pokoju dla brytyjskiej Republiki Południowej Afryki. Po wojnie Burowie z Transwalu ponownie rozpoczęli agitację na rzecz wolności, odebranej im przez aneksję Shepstone'a w 1877 r. 12 grudnia 1880 r. zjednoczyli się w walce o niepodległość. Siły brytyjskie nie były przygotowane na doskonałą celność, nowoczesną broń i taktykę partyzancką stosowaną przez żołnierzy komandosów burskich. Premier William Gladstone, sprzeciwiający się imperialistycznej filozofii swojego rywala Benjamina Disraeli, zawarł pokój z Burami. 8 sierpnia 1881 roku Burowie ponownie rządili w stolicy Transwalu, Pretorii. W 1871 roku w Kolonii Przylądkowej odkryto diamenty. Jednym z tych, którzy uciekli w gorączkę diamentów, był Cecil Rhodes. W 1881 roku założył firmę De Beers Diamond Company. Napierając na północ, w głąb rodzimego kraju Afryki (z dala od silniejszego oporu Burów), Rhodes odegrał kluczową rolę w aneksji Betswany, dzisiejszej Botswany, w 1885 r. Jego prymat wśród mieszkańców Kolonii Przylądkowej został uznany w 1890 r., kiedy został premierem Przylądka Kolonia. Pożądając potencjalnego skarbu diamentów w Transwalu, Rhodes wysłał Leandera Starra Jamesona, swojego asystenta z poprzednich wojen, z

nalotem na Republikę Transwalu w dniu 29 grudnia 1895 r. Jameson i jego ludzie zostali szybko aresztowani i przekazani Brytyjczykom na proces i skazanie. Dla Rhodesa kara była bardziej zawstydzająca; w 1896 roku został zmuszony do rezygnacji ze stanowiska premiera Kolonii Przylądkowej. Najazd Jamesona wydawał się Burom kolejną brytyjską próbą podbicia ich i raz na zawsze położenia kresu ich niepodległości. W 1897 roku Joseph Chamberlain, sekretarz kolonialny, czyli sekretarz stanu ds. kolonii, mianował zagorzałego imperialistę Alfreda Milnera na stanowisko wysokiego komisarza Republiki Południowej Afryki. Jego poglądy na temat imperium były bardzo podobne do poglądów Frere'a. Zamiast Zulusów Milner postrzegał Burów jako główne zagrożenie dla brytyjskich rządów w Republice Południowej Afryki. Brytyjski premier Robert Cecil, lord Salisbury, był zagorzałym budowniczym imperium. Podczas gdy sporadyczne negocjacje trwały nadal, obie strony przygotowywały się do wojny, a Chamberlain wysłał posiłki z Anglii. Paul Kruger, przywódca ruchu oporu burskiego, był zdecydowany uderzyć, zanim nadejdą posiłki. Postawił ultimatum, które wygasło 11 października 1899 r. To oszczędziło Brytyjczykom trudu – i winy – samodzielnego wypowiedzenia wojny. Kruger zastosował się do swojego ultimatum i błyskawicznie zaatakował swoimi komandosami zarówno do Kolonii Przylądkowej, jak i do prowincji Natal. Kruger miał 88 000 ludzi i wiedział, że Brytyjczycy mają tylko 20 000. Jednak Kruger nie docenił ogromnych sił, którymi dysponowało Imperium Brytyjskie. Według niektórych szacunków pod koniec wojny Imperium Brytyjskie wysłało do walki z Burami oszałamiającą liczbę 450 000 ludzi. Siłami brytyjskimi w Republice Południowej Afryki dowodził generał Sir Redvers Buller, który okazał się rozczarującym dowódcą. Raz za razem on i jego żołnierze ponosili klęskę. 10 stycznia 1900 roku generał Frederick Sleigh Roberts przybył do Republiki Południowej Afryki, aby zastąpić oszołomionego Bullera. Roberts natychmiast przystąpił do ofensywy przeciwko Burom. Roberts poprowadził Brytyjczyków do zwycięstwa 27 i 28 lutego oraz 13 marca, a 27 maja 1900 roku wkroczył do Transwalu, zdeterminowany, aby zakończyć wojnę. 2 czerwca Kruger wycofał się ze stolicy Pretorii, do której Roberts wkroczył triumfalnie trzy dni później. Klęska armii burskich została przypieczętowana, gdy 12 czerwca Buller przybył do Transwalu z Natalu. Między 21 a 27 sierpnia miała miejsce ostatnia większa bitwa tej wojny, kiedy Roberts i Buller pokonali burskiego generała Louisa Bothę pod Bergendal. W grudniu 1900 roku, po zakończeniu formalnych działań wojennych, Roberts wrócił do Wielkiej Brytanii i został naczelnym dowódcą armii. Zastępca Roberts, Kitchener, miał nadzorować to, co wkrótce przerodziło się w konflikt partyzancki. Przyjął drakońską politykę powstrzymywania komandosów, nakazując swoim ludziom spalić domy burskie, zniszczyć ich plony oraz ukraść lub zabić ich bydło. Kitchener wprowadził obozy koncentracyjne, w których przetrzymywano wywłaszczone rodziny burskie komandosów. Warunki w obozach były okropne, a choroby miały charakter endemiczny. Według niektórych szacunków w 46 obozach zginęło 28 000 Burów, a od 14 000 do 20 000 Afrykańczyków. W tym samym czasie ruch komandosów burskich był utrudniony przez szereg pancernych bunkrów. 28 stycznia 1901 roku Kitchener rozpoczął serię oficerskich ofensyw, których celem było zniszczenie komandosów w bitwie na wyczerpanie. 31 maja 1902 roku w Vereeniging zawarto porozumienie pokojowe kończące wojnę. Burowie zostali pokonani na polu bitwy, ale zachowali ducha niezależności. Zaledwie dwa miesiące wcześniej, 26 marca 1902 roku, Rhodes zmarł i został pochowany w swojej ukochanej Rodezji. Wraz z nadejściem nowego stulecia rozpoczęła się nowa i nieznana przyszłość dla Brytyjczyków w Republice Południowej Afryki.

Imperium Omanu

Imperium Omanu w Afryce Wschodniej, które dominowało na wybrzeżu Afryki Wschodniej między Somalią a północnym Mozambikiem, weszło w nową fazę po roku 1800. Stało przed nowymi wyzwaniem, gdy Wielka Brytania, Stany Zjednoczone, Francja i Niemcy zniosły handel niewolnikami w XIX wieku. Jednak w XIX wieku centrum imperium Omanu znajdowało się na Zanzibarze i było znane jako Zanzibar, ponieważ stanowiło centrum rozległego, bogatego imperium opierającego się na handlu przyprawami i niewolnikami. Suzereni imperium zajmowali się handlem przez wiele stuleci i

wykorzystywali Zanzibar jako swój główny port, pierwotnie obsługujący niewolników i kość słoniową. Jednak w 1812 roku odkryto, że goździki rosną bardzo dobrze na południu Zanzibaru i sąsiedniej wyspie Pemba. Popyt na goździki i inne przyprawy był duży. Sułtan Seyyid Said z Omanu dostrzegł w nim możliwości tego handlu i zaczął inwestować w plantacje goździków od 1820 roku. Aby zmaksymalizować produkcję goździków, wykorzystywał niewolników z dużej części Afryki Wschodniej i Środkowej. Ostatecznie większość Afryki pomiędzy wybrzeżem Afryki Wschodniej a dorzeczem rzeki Kongo, czyli obszar o powierzchni ponad 1 miliona mil kwadratowych, została dotknięta handlem niewolnikami, który trwał do lat 90. XIX wieku. Aby zdobyć tanią siłę roboczą, Arabowie z Omanu, poczynając od Seyyida Saida, zachęcali plemiona afrykańskie do zwracania się przeciwko sobie, aby dostarczać niewolników poprzez jeńców wojennych. W latach dwudziestych XIX wieku na Zanzibar i Pembę sprowadzano 8000 niewolników rocznie. Było to dogodne, ponieważ rynek niewolników wysychał pod presją Europy. (Do 1873 r., zanim Brytyjczycy wymusili położenie kresu handlu niewolnikami, wysyłając eskadrę marynarki wojennej, liczba niewolników przywożonych na Zanzibar/Pembę do pracy na plantacjach osiągnęła 30 000 rocznie). Niewolnictwo zostało zniesione dopiero, gdy Brytyjczycy uczynili Zanzibar protektorem w 1890 r. Sułtan wielokrotnie obiecywał położenie kresu niewolnictwu i handlowi niewolnikami, ale nigdy nie dotrzymał słowa. Używał także niewolniczej siły roboczej do transportu kości słoniowej. Umocnił swoją pozycję, pozbywając się swoich jedynych rywali, rodziny Mazrui z Mombasy w Kenii, w 1837 roku. Ponadto podpisał ogromne traktaty handlowe z Ameryką, Wielką Brytanią, i Francją. Utrzymał swoją pozycję, grając przeciwko sobie Amerykę, Wielką Brytanię i Francję. Egzekwował swoją władzę poprzez hurtowe zakupy europejskiej i amerykańskiej broni, flotę składającą się z 15 statków i siły liczącej 6500 żołnierzy. Sułtan Seyyid Said przeniósł swoją siedzibę z Maskatu w Omanie do Zanzibaru w latach 1832–1841. W tym ostatnim roku Zanzibar stał się stolicą imperium Omanu zarówno w Afryce, jak i Arabii. Zyski z inwestycji w goździki uczyniły sułtana i jego świtę bardzo bogatymi. Goździki stały się tak dominujące, że wiele innych upraw na Zanzibarze zostało wyciętych, aby je uprawiać. W latach czterdziestych XIX wieku sułtan zdecydował, że na każdą palmę kokosową należy sadzić trzy goździki. Jeżeli właściciel gruntu tego nie zrobi, jego majątek zostanie skonfiskowany. W 1841 roku sułtan mianował swojego starszego syna na rządu w Omanie, podczas gdy on skupiał się na Zanzibarze. Do 1850 roku Zanzibar/Pemba odpowiadał za 80 procent światowej produkcji goździków. W 1856 roku sułtan zmarł na czerwonkę. Po jego śmierci jego młodszy syn został ogłoszony sułtanem nowym władcą Zanzibaru i wybrzeża Afryki Wschodniej, podczas gdy starszy brat rządził Omanem. Imperium Omanu dobiegło końca, ale dynastia Omanu przetrwała do 1890 roku, kiedy Wielka Brytania przejęła Zanzibar jako protektorat. Dziedzictwem imperium Omanu w Afryce Wschodniej w pierwszej połowie XIX wieku była wyludniona Afryka Wschodnia i Środkowo-Wschodnia. Wraz z nadejściem niepodległości w 1964 r. obalono oligarchię, która wzbogaciła się w okresie rozkwitu handlu goździkami.

imigracja, Ameryka Północna

Imigracja z Ameryki Północnej doprowadziła do stopniowego rozwoju osadnictwa na całym kontynencie. Hiszpania osiedliła St. Augustine na Florydzie w 1565 r. i Nowy Meksyk w 1598 r. Francja osiedliła Acadię w 1604 r., a Québec w 1608 r. Początki Nowego Orleanu sięgają 1718 r. Nowa Hiszpania i Nowa Francja rozwijały się powoli, jeśli w ogóle, podobnie jak Nowa Szwecja, Nowa Holandia i inne wysiłki europejskie. Od 1607 roku tylko Anglii udało się przyciągnąć do kraju wystarczająco dużą liczbę imigrantów aby przejąć kontrolę nad kontynentem. W 1688 roku całkowita populacja kolonii angielskich wynosiła 200 000, głównie Brytyjczyków. W następnym stuleciu populacja podwajała się mniej więcej co 25 lat. W latach 1700–1770 z Europy do brytyjskiej Ameryki Północnej przybyło z Europy do brytyjskiej Ameryki Północnej 260 000 Afrykanów, 50 000 białych skazańców i 210 000 białych dobrowolnych imigrantów, podobnie jak około 80 000 Szkotów i Irlandczyków i około 70 000 Niemców. Brytyjczycy wpuszcili do swoich kolonii każdego, kto chciał imigrować. Do brytyjskiej Ameryki

Północnej migrowali głównie Anglicy, ale od początku byli tam przedstawiciele praktycznie wszystkich krajów Europy Zachodniej. Europejczycy przybyli w poszukiwaniu przygód i ucieczki od trudnych warunków w kraju – wojny, zarazy i głodu. Afrykanie przybyli jako niewolnicy. Część Szkotów-Irlandczyków opuściła Irlandię Północną z powodu negatywnych skutków gospodarczych Aktów Nawigacyjnych z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XVII wieku. Dotarcie do Ameryki Północnej było trudne ze względu na charakter transportu, ale system kontraktów emigrował z tych, których w innym przypadku nie byłoby na to stać. Po tym, jak Thomas Malthus w eseju na temat zasad populacji argumentował, że populacja Wielkiej Brytanii rośnie szybciej niż produkcja żywności i że duża liczba Brytyjczyków nieuchronnie umrze z głodu, rząd przeprowadził spis ludności, w którym obliczył ponad 10 milionów ludzi i oszacował, że jest to dwukrotnie więcej populacja w 1750 r. Przejście brytyjskiego rolnictwa na rolnictwo naukowe sprawiło, że wielu robotników rolnych stało się niepotrzebnych. Aby przetrwać, wielu brytyjskich rolników przeniosło się do miast, gdzie stali się nadwyżkami mieszkańców miast. Następnie wyemigrowali do Australii, Nowej Zelandii, Republiki Południowej Afryki i Ameryki Północnej. W czasie rewolucji amerykańskiej w koloniach żyło 2,5 miliona ludzi, z czego 22 procent stanowili niewolnicy. Kolejne ćwierć miliona stanowili Szkoci-Irlandczycy, a 200 000 – Niemcy. W przeważającej mierze protestanckiej populacji było około 25 000 rzymskokatolików i 1000 Żydów. W latach dziewięćdziesiątych XVIII wieku do Stanów Zjednoczonych przybyło kilka tysięcy francuskich przeciwników ich rewolucji. W latach tuż przed rewolucją i po niej w Ameryce Północnej osiedliło się 15 000 Szkotów. Ograniczenia imigracji rozpoczęły się już w latach dziewięćdziesiątych XVIII wieku wraz z uchwaleniem ustawy z 1790 r. wymagającej dwuletniego pobytu w celu uzyskania obywatelstwa oraz zwiększenia w 1795 r. wymogu pobytu do pięciu lat. Ustawy o cudzoziemcach i buntach z 1798 r. obejmowały ustawę o naturalizacji, która zmieniła okres oczekiwania na 14 lat, oraz ustawę o cudzoziemcach, która upoważniała prezydenta do deportacji każdego cudzoziemca, którego uzna za zagrożenie dla amerykańskich interesów. Ustawa o cudzoziemcach wygasła w 1800 r., a ustawa o naturalizacji została uchylona w 1802 r. W latach 1812–1920 do Stanów Zjednoczonych przybyło około 30 milionów Europejczyków. Kolejne 700 000 pochodziło z Azji i około 900 000 z Ameryki Łacińskiej. W 1820 r. 9,6-milionową populację Stanów Zjednoczonych stanowili głównie Anglicy i protestanci, a około 2 miliony zniewolonych Afroamerykanów. Do lat trzydziestych XIX wieku do Stanów Zjednoczonych przybyło kolejnych 150 000 imigrantów z Irlandii Północnej i Anglii. Migracja z Anglii znacznie wzrosła po 1830 r., gdy dotknął kryzys rolniczy. Wysiedleni rolnicy udali się do Liverpoolu, który w latach trzydziestych XIX wieku stał się najważniejszym europejskim punktem rozładunku. W 1830 r. z Liverpoolu wyjechało około 15 000 ludzi; w 1842 r. liczba ta wynosiła 200 000, co stanowiło połowę europejskiej populacji emigrantów. Całkowita liczba imigrantów od lat czterdziestych XIX wieku do lat dwudziestych XX wieku obejmowała 6 milionów Niemców, 4,5 miliona Irlandczyków, 4,75 miliona Włochów, 4,2 miliona Brytyjczyków (angielski, szkocki, walijski), 4,2 miliona Austro-Węgrów, 2,3 miliona Skandynawów oraz 3,3 miliona Rosjan i Bałtów. W następstwie wojny meksykańsko-amerykańskiej 75 000–100 000 Meksykanów przybyło do Stanów Zjednoczonych w Kalifornii, Teksasie, Nowym Meksyku i Arizonie. Imigranci przybywali po darmową lub taną ziemię. Po zamknięciu granicy w 1890 r. przybywali do pracy w amerykańskim sektorze przemysłowym, która zapewniała wyższe płace niż w kraju. Przybyli ze względu na dostępność tanich biletów – na przykład w XVII-wiecznym systemie służebności kontraktowej i XVIII-wiecznym systemie biletów kredytowych. Pod koniec XIX wieku przejście z żagli na parowce umożliwiło szybsze podróże większymi statkami, zmniejszając koszty i trudności przepływu. Imigranci przybyli po obietnice i nadzieje – po wojnie secesyjnej stany i linie kolejowe zaczęły wysyłać agentów do Europy, aby przyciągnąć osadników na ich puste terytoria. A osoby zajmujące się rekrutacją do pracy, a także imigranci, opowiadali ludziom w ojczyźnie o amerykańskiej krainie mlekiem i miodem płynącej. W latach czterdziestych i siedemdziesiątych XIX wieku dominowali Niemcy i Irlandczycy, a między 1854 a 1892 rokiem Niemcy byli numerem jeden

każdego roku, z wyjątkiem trzech, kiedy dominowali Irlandczycy. W latach 1810–1855 przybyło około 2,5 miliona Irlandczyków, a w latach 1820–1880 wyemigrowało ponad 3 miliony Niemców.

IRLANDIA

Irlandzka migracja trwała przez XVIII i XIX wiek, ale nabrała tempa, gdy zaraza ziemniaczana w 1845 r. zniszczyła około 75 procent irlandzkich zbiorów ziemniaków. Utrata ziemniaków oznaczała trudne czasy dla 4 milionów Irlandczyków, dla których głównym źródłem pożywienia były ziemniaki. Zaraza powróciła w 1846 r. i tego roku z głodu i tyfusu zmarło 350 000 ludzi. Chociaż zbiory przez następne cztery lata były dobre, śmierć nadal zbierała żniwo wśród Irlandczyków. Irlandzki głód zabił 1 milion ludzi. Obwiniając za to rząd brytyjski i nieobecnych właścicieli nieruchomości, Irlandczycy zaczęli migrować. W roku 1846 do Stanów Zjednoczonych przybyło 92 000 osób. Liczba ta wzrosła do 196 000 w 1847 r., 174 000 w 1848 r., 204 000 w 1849 r. i 206 000 w 1850 r. Do 1854 r. około jedna czwarta irlandzkiej populacji – 2 miliony ludzi – przybyła do Stanów Zjednoczonych w ciągu 10 lat. Spis powszechny z 1850 r. wykazał, że 961 719 Amerykanów urodzonych w Irlandii mieszka w Nowym Jorku, Pensylwanii, Massachusetts, Illinois, Ohio i New Jersey. Pomimo wysiłków Irlandzkiego Towarzystwa Emigrantów większości irlandzkich imigrantów brakowało pieniędzy na transport, ziemię lub narzędzia w głębi kraju, więc większość Irlandczyków pozostawała blisko portów przybycia. Irlandzcy Amerykanie wykorzystali machinę polityczną, aby zdominować wiele miast na wschodzie i środkowym zachodzie. Ze środka ochrony społeczności etnicznej maszyny stały się mechanizmem amerykańskiej imigracji. W Chicago, Bostonie, San Francisco i Nowym Jorku Irlandczycy stanowili aż do 30 procent pracowników miejskich i byli nadreprezentowani w budownictwie, zwłaszcza w wykwalifikowanym rzemiośle związkowym. Tylko 10 procent Irlandczyków wróciło do Irlandii.

NIEMCY I EUROPA WSCHODNIA

Podczas gdy Irlandczycy napływali masowo w latach czterdziestych XIX wieku, zawirowania polityczne w Niemczech doprowadziły do znacznego napływu z tego kraju. Niemcy przebywali w Ameryce Północnej od czasów kolonialnych, ale nieudane rewolucje 1848 r. doprowadziły do poważnej migracji ponad 1 miliona ludzi w ciągu dekady. Wśród migrantów znaleźli się przywódcy rewolucji, ale większość emigrantów to zwykli ludzie, opuszczający kraj pogrążony w chaosie gospodarczym i politycznym. Do 1860 roku w Nowym Jorku mieszkało ponad 100 000 niemieckich imigrantów. Mieli 20 kościołów, 50 szkół, 10 księgarń i dwie gazety niemieckojęzyczne. Chicago liczyło około 130 000 Niemców i lubiło niemieckie zespoły, orkiestry i niemieckojęzyczny teatr. Milwaukee, St. Louis i Cincinnati również miały dużą liczbę Niemców. Niemieccy Żydzi zaczęli przybywać w latach pięćdziesiątych XIX wieku. Odnoszą sukcesy zarówno jako duzi, jak i mali przedsiębiorcy. W 1890 roku około połowa niemieckich Żydów zatrudnionych w Stanach Zjednoczonych była biznesmenami. Migracja francuska została wznowiona w XIX wieku. Podobnie jak Niemcy, wielu uciekło przed nieudaną rewolucją 1848 roku. W 1851 r. napływ Francuzów przekroczył 20 000 i w Nowym Jorku otwarto francuskojęzyczną gazetę. Inne artykuły francuskojęzyczne ukazały się w Charleston i Filadelfii. Wojna francusko-pruska kosztowała Francję Alzację i Lotaryngię i zwiększyła migrację Francuzów, szczególnie do miast Nowego Jorku, Chicago i Nowego Orleanu, ale także na Bliski Zachód. Pomiędzy gorączką złota w 1848 r. a chińską ustawą o wykluczeniu z 1882 r. do Stanów Zjednoczonych przybyło około 300 000 Chińczyków. Chińskie czynniki wypychające obejmowały podwyższone podatki, dyslokację społeczną, restrykcyjną gospodarkę i ubóstwo. Europejczycy z południa i wschodu zaczęli dominować w 1896 r. Rosyjska imigracja rozpoczęła się po pogromach południowych Żydów w 1881 r., po zabójstwie cara Aleksandra II. Sporadyczne pogromy trwały do końca stulecia. Imigranci, którzy wierzyli, że droga do sukcesu wymaga ciężkiej pracy i lojalności, mieli tendencję do akulturacji. Wzorując się na amerykańskich przedsiębiorcach, znaleźliby akceptację. Ci, którzy zamierzali pozostać przez długi czas, budowali zbiorowe instytucje – społeczności w ramach większej społeczności amerykańskiej. Kładli nacisk na

silne rodziny i budowali kościoły, loże, związki, przedsiębiorstwa, organizacje polityczne i inne instytucje. Imigrantami byli katolicy, protestanci, buddyści i osoby bez żadnej konkretnej wiary. Kościoły imigrantów zachowały swoją tożsamość etniczną, a każda grupa miała własną, w której oddawała cześć w swoim własnym języku i zwyczajach. Kościół rzymskokatolicki uwzględnił pragnienie mieszkańców Europy Wschodniej i Środkowej, aby parafie odzwierciedlały ich języki i praktyki narodowe – w tym świątyn, szkół, szpitali i festiwali – a nie tych zdominowanych przez Irlandię Kościoła amerykańskiego. Luteranie z Europy Środkowej i Skandynawii budowali własne kościoły, szkoły i szpitale. Opierali się amerykańskizacji, ekumenizmowi i odrodzeniu inspirowanemu Ameryką. Na przełomie XIX i XX wieku zaczęli przybywać ortodoksi z Grecji, Rosji i Bałkanów. Chociaż rosyjska misja prawosławna na Alasce datowana była na rok 1794, migracje końca XIX wieku nadały kościołowi znaczenie w większości dużych amerykańskich miast, gdyż przyciągał szczególnie Ukraińców, którym brakowało własnych kościołów.

WŁOCHY

Podczas gdy niektórzy imigranci asymilowali się, inni zachowali swoje pochodzenie etniczne. Włoska imigracja rozpoczęła się po 1870 r. Niskie płace, wysokie podatki i przeludnienie zmusiły do migracji Włochów wiejskich z niewielkim wykształceniem. Między 1890 a 1900 przybyło 655 888 osób, dwie trzecie mężczyzn, z których większość zamierzała pracować, dopóki nie będzie ich stać na powrót do Włoch. Ponieważ zamierzali wrócić do domu, ich motywacją było zachowanie rodzimej kultury, a nie amerykańskizacja. Inni przybysze to Chińczycy i Japończycy — ponad połowa Chińczyków w Kalifornii i Japończyków na Hawajach przed 1930 rokiem wróciła do domu. Wskaźnik powrotów Włoch wyniósł 60 procent. Nie wszystkie grupy uzyskały dostęp do systemu politycznego, ale wszystkie znalazły role gospodarcze. Odmawiając dostępu politycznego, Chińczycy znaleźli swoją niszę w sektorach usług; Japończycy zajmowali się plantacją owoców i warzyw, a Żydzi dominowali w przemyśle odzieżowym. Podobnie jak za czasów kolonialnych, Kanada pozostawała uboga pod względem ludności, zarówno we francuskich, jak i angielskich prowincjach. Kanada zaczęła wreszcie przyciągać znaczną liczbę imigrantów w latach 90. XIX wieku – jednocześnie z eksplozją demograficzną w Europie i zamknięciem granicy z wolną lub taną ziemią w Stanach Zjednoczonych. Silne przywództwo Wilfreda Lauriera i Clifforda Siftona w latach 90. XIX wieku doprowadziło do agresywnej kampanii promującej zachodnią Kanadę w Europie, Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych, wzorowanej na reklamie kolei i stanów Stanów Zjednoczonych, które pomogły zaludnić Środkowy Zachód i Wielką Brytanię Obszary równin. Sifton zmusił także koleje do zrzeczenia się nudań gruntów, których odmówiły udostępnienia do osadnictwa. Program zaczął być skuteczny na przełomie wieków, kiedy w latach 1900–1914 ze Stanów Zjednoczonych przybyło ponad 750 000 imigrantów, zarówno przybyszów, jak i osiadłych obywateli. Kanadyjczycy zaczęli się niepokoić dominacją Stanów Zjednoczonych w kulturze, gospodarce i polityce zachodniej Kanady. Szacuje się, że podziemną koleją do Kanady przybyło około 30 000 zbiegłych niewolników. Chociaż w Kanadzie nie było niewolnictwa, wielu uciekinierów spotkało się z dyskryminacją podobną do tej, jaka panuje w miastach Ameryki Północnej. Wielu osiedliło się w południowym Ontario, tworząc wiele społeczności afrykańsko-kanadyjskich. Władze kanadyjskie ogólnie znalazły powód, aby odrzucić czarnych kandydatów z końca XIX i początku XX wieku, których było niewiele, ponieważ czarni Amerykanie byli zbyt biedni, aby wyemigrować, w przeciwieństwie do białych osadników z Wielkich Równin, którzy przybyli do Kanady doświadczeni i dobrze -finansowane.

Iqbal, Mahomet

(1877–1938) Indyjski przywódca muzułmański

Mohammed Iqbal urodził się 9 listopada 1877 roku w Sialkot w regionie Pendżab w Indiach Brytyjskich. Jego ojciec, Shaikh Nur Muhammad, był wyznawcą islamskiej szkoły mistycyzmu sufickiego. Iqbal

skorzystał z brytyjskiej polityki edukacyjnej i uczęszczał do Scotch Mission College w Sialkot, a następnie do Oriental College w Lahore. Zanim uzyskał tytuł magistra filozofii, opanował angielski, arabski i perski (farsi), który przed angielskim podbojem Indii był językiem urzędowym imperium Mogołów. Znał także wspólny język używany w regionie północno-zachodniej granicy Indii. Iqbal zaczął pisać wiersze i eseje w stylu odzwierciedlającym jego liczne dziedzictwo kulturowe. Od początku Iqbal poświęcił swoją pracę zrozumieniu i wyrażeniu miejsca muzułmanów w szerszym społeczeństwie Indii i świata jako całości. W 1905 roku Iqbal wyjechał do Cambridge, gdzie zainteresował się filozofią. Ponieważ Niemcy były europejskim ośrodkiem studiów filozoficznych, udał się na Uniwersytet w Monachium, gdzie uzyskał stopień doktora w filozofii o rosyjskiej metafizyce. To pokazało wpływ sufizmu, którego nauczył się w domu od ojca. Znaczenie rozprawy zostało zrealizowane w Anglii i zostało przetłumaczone na język angielski. W 1908 Iqbal uzyskał dyplom prawnika w Anglii i wrócił do Indii. Po powrocie do domu Iqbal miał tendencję do unikania areny politycznej. Był to czas politycznego fermentu zarówno wśród muzułmanów, jak i hinduistów, który ostatecznie doprowadził do powstania odrębnych państw dla każdej grupy. Stopniowo Iqbal sprzymierzył się ideologicznie z Ogólnoindyjską Ligą Muzułmańską i jej przywódcą, Mohamadem Alim Jinnahem. W 1926 Iqbal został wybrany do Rady Legislacyjnej Pendżabu. Jednak w oparciu o przekonanie, które zostałoby zdecydowanie potępione przez islamskich ekstremistów, pogląd Iqbala na życie w przyszłości społeczność muzułmańska pozostała zdecydowanie liberalna. Aby znaleźć podstawę do istnienia i rozkwitu islamu we współczesnym świecie, Iqbal wierzył, że dla muzułmanów niezbędny jest duchowy powrót do czasów proroka Mahometa, kiedy islam kwitł w najczystszej formie, przed bardziej światowym okresem kalifatów. Wszechstronna wizja filozofii Iqbala została zawarta w jego pracy *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*, opublikowanej w 1930 r. Drugie wydanie zostało opublikowane przez Oxford University Press w Wielkiej Brytanii w 1934 r. Iqbal, znakomity poeta i uczyony, czerpał z bogatego dziedzictwa języka perskiego i poezję urdu, aby wyrazić swoją wiarę w zdolność myśli zachodniej i muzułmańskiej nie tylko do współistnienia, ale także do wzajemnego wzbogacania się. W 1930 roku, gdy jego zaangażowanie na rzecz państwa muzułmańskiego pogłębiło się, Iqbal przyjął przewodnictwo Ogólnoindyjskiej Ligi Muzułmańskiej. Jednak nadal istnieje spór, czy wyobrażał sobie całkowicie niezależne państwo muzułmańskie, jakim stał się Pakistan pod rządami Jinnaha, czy też państwo w ramach większej indyjskiej jednostki politycznej. W tym samym roku udał się do Anglii, aby wziąć udział w dyskusji Imperialnego Okrągłego Stołu na temat politycznej przyszłości Indii oraz ich ludności hinduskiej i muzułmańskiej. Został uznany za przywódcę współczesnego islamskiego życia intelektualnego, a podczas pobytu w Europie powitały go uniwersytety w Cambridge, Rzymie i Madrycie. W latach trzydziestych choroba zmusiła go do wycofania się z życia publicznego i skupienia się na zainteresowaniach intelektualnych.

Irlandzki głód (1846–1851)

Brytyjczycy nazywali to Wielkim Głodem. Przed klęską głodu irlandzcy rolnicy uprawiali jęczmień i zboże. Hodowali bydło i jedli wołowinę, produkty mleczne i ziemniaki. Wzrost liczby ludności i podział gruntów rolnych w drodze dziedziczenia, a także utrata ziemi w wyniku wyższych czynszów dzierżawnych, powoli zmniejszały przeciętne gospodarstwo. Piętnaście akrów to minimum, aby wyprodukować nadwyżkę plonów. Dwie trzecie Irlandczyków miało mniej niż 15 akrów. Nacisk ludnościowy po 1815 r. spowodował, że gospodarstwa stały się coraz mniejsze i wzrosła konkurencja o ziemię. W 1841 r. populacja liczyła 8 milionów, a dwie trzecie zajmowało się rolnictwem. Osiem milionów Irlandczyków to było za dużo. Powszechnie stały się działki półakrowe. Tylko ziemniaki mogły wyżywić rodzinę na pół akrze ziemi. Średnie spożycie wynosiło od 7 do 15 funtów ziemniaków dziennie. Bydło ustąpiło miejsca trzody chlewnej, a pola uprawne owsa ustąpiły miejsca dzierżawionym

działkom, na których uprawiano ziemniaki. Ziemniak, wprowadzony pod koniec XVI wieku, dobrze radził sobie w wilgotnym klimacie Irlandii. Zapewniało najwięcej żywności na akr, co stawało się coraz ważniejsze wraz z eksplozją populacji pod koniec XVIII wieku. Ponieważ conacre, podział ziemi między wszystkich synów, drastycznie zmniejszył wielkość gospodarstwa, ci, którzy mieszkali w gospodarstwach, potrzebowali najbardziej płodnego ziemniaka, Arana Bannera. Jednak Aran Banner był najbardziej podatny na zarazę. Zaraza ziemniaczana nawiedziła Irlandię już wcześniej. Głód w 1741 r. zabił 250 000 ludzi. Ponadto między 1816 a 1842 rokiem w Irlandii doszło do 14 klęsk głodu, częściowych i całkowitych. W latach 1845–1848 zbiory były słabe, a lata mokre. Wilgoć sprzyjała rozprzestrzenianiu się zarazy. Irlandzcy chłopcy, już wyczerpani, nie byli w stanie wytrzymać czterech kolejnych niepowodzeń. Zaraza 1845 r. skłoniła ludzi do sadzenia większej liczby ziemniaków niż kiedykolwiek, aby to zrekompensować. Nie spodziewali się drugiej porażki, ale ta z 1846 roku była gorsza; jeszcze gorszy był ten z 1847 roku. Irlandia była w okresie przedindustrialnym i ci, którym nie udało się w rolnictwie, nie mieli dokąd pójść. Głód zalewał miasta i miasta, przynosząc tyfus, cholera i czerwonkę. choroba zabiła więcej ludzi niż z głodu. Ceny żywności wzrosły, a bezrolni i bez środków do życia robotnicy zbuntowali się, tworzyli tajne stowarzyszenia, zaangażowani w przestępczość i bezprawie. Rząd brytyjski cenił prawo właścicieli do pobierania czynszów i plonów ponad potrzeby ludzi w zakresie żywności i schronienia. Ustawa o przymusie wprowadziła stan wojenny i godzinę policyjną, a żołnierze i policjanci zabezpieczyli dostawy eksportowanej żywności. Brytyjczycy narzucili swoje kiepskie prawa i oczekiwali, że Irlandczycy zapłacą za pomoc. Brytyjczycy przeprowadzili naukowe badania przyczyn niepowodzenia. To, czego nie zrobili, to zorganizowanie pomocy humanitarnej i robót publicznych – przynajmniej na początku. W końcu prywatne organizacje charytatywne i rząd zaczęły zapewniać kuchnie dla ubogich; do 1847 r. połowa populacji jadła na koszt państwa. Osoby posiadające ćwierć akra ziemi lub więcej nie kwalifikowały się. Krytycy oskarżali rząd o ludobójstwo. Co najmniej 1 milion Irlandczyków zmarło z głodu lub chorób. Ponad 1 milion ludzi opuściło Irlandię do Ameryki i Liverpoolu. Głód zmniejszył udział protestantów w populacji i przyspieszył zastąpienie gaelickiego, języka rodzimej biedoty, językiem angielskim. W 1851 roku populacja Irlandii liczyła 6,5 miliona.

Ismail, Kedyw (Ismail Pasza)

(1830–1895) władca Egiptu

Khedive Ismail był następcą tronu Muhammada Alego i został chedywem (wicekrólem) w 1863 roku. Ismail, zapalony modernizator, miał wspaniałe plany modernizacji Kairu na wzór francuskiej architektury, a także westernizacji Egiptu. Ismail był przeciwny handlowi niewolnikami i rozszerzył egipską kontrolę w Sudanie. Za jego panowania Kanał Sueski został otwarty z wielkimi fanfarami, ale i ogromnymi wydatkami dla reżimu. Ismail zainicjował także liczne projekty irygacyjne oraz zbudował wystawne i kosztowne pałace. Zwiększone zyski ze sprzedaży bawełny, głównej uprawy dochodowej Egiptu, wykorzystał do sfinansowania swoich planów. Ceny bawełny poszybowały w górę, gdy bawełna ze Stanów Zjednoczonych stała się niedostępna na rynkach światowych w wyniku wojny secesyjnej. Kedyw pokrywał przekroczenia kosztów, zaciągając duże pożyczki w bankach zagranicznych, zwłaszcza francuskich. Kiedy Stany Zjednoczone ponownie weszły na rynek, ceny bawełny gwałtownie spadły, a Ismail zastał swój naród pogrążony w długach. Został zmuszony do sprzedaży swoich udziałów w Kanale Sueskim (44 procent ogółu akcji) po okazjnych cenach Wielkiej Brytanii, dając w ten sposób Wielkiej Brytanii pakiet kontrolny w Kanale. Ponieważ długi rosły, Francja i Wielka Brytania założyły w 1876 r. Caisse de la Dette, aby zapewnić spłatę. Ismail został zmuszony do abdykacji na rzecz swojego syna Tawfika, słabego i podatnego na wpływy władcy, w 1879 r. Kontrola nad spłatą egipskiego długu umożliwiła obu mocarstwom cesarskim stopniowe przejmowanie egipskich finansów i doprowadziła do przejścia kraju przez Brytyjczyków w 1882 r. .

Iturbide, Agustín de

(1783–1824) cesarz Meksyku

Zajmując miejsce w meksykańskiej pamięci narodowej jako arogancki, egoistyczny oportunistą i nieudaczny, Agustín de Iturbide (EE-toor-BE-day) odegrał kluczową rolę w zapewnieniu niepodległości Meksyku od Hiszpanii, po czym został pierwszym (i tylko urodzony w Meksyku) cesarzem, który został obalony po krótkim i nieskutecznym panowaniu. Jego rządy trwały około 16 miesięcy: od 28 września 1821 r., kiedy jego tak zwana Armia Trzech Gwarancji wkroczyła do Meksyku, aż do jego obalenia w połowie lutego 1823 r. przez koalicję rebeliantów pod wodzą José Antonio Lópeza de Santa Anny. Jego panowanie jako cesarza było jeszcze krótsze — osiem miesięcy od koronacji 21 lipca 1822 r. do przymusowej abdykacji 19 marca 1823 r. Nieświadomy tego, że nowy kongres uznał go za zdrajcę i zabronił mu ponownego wjazdu do Meksyku, Iturbide wrócił z na wygnaniu w Europie, został schwytany, osądzony i 19 lipca 1824 roku w Padilla w stanie Tamalpais i rozstrzelany. Urodzony w Valladolid (dzisiejsze Morelia, Michoacán) w Meksyku, Iturbide odmówił przyjęcia stanowiska w powstaniu Miguela Hidalgo w 1810 roku, zamiast tego dołączył do hiszpańskich sił rojalistycznych i pomógł pokonać rebelię dowodzoną przez księcia-renegata. Jego rojalistyczna kariera wojskowa nie wyróżniała się aż do 1820 r., kiedy w odpowiedzi na liberalną rewoltę Riego w Hiszpanii przeszedł na stronę, sprzymierzył się z przywódcą liberalnego powstańca Vicente Guerrero, wydał Plan de Iguala, utworzył Armię Trzech Gwarancji i wkroczył do Meksyku i zdobył miasto bez sprzeciwu. Jego politykę można scharakteryzować jako arcykonserwatywną, a jego główną troską jest utrzymanie status quo oraz gloryfikowanie swojej osoby i rządów. Jego panowanie miało charakter niemal surrealistyczny. Ignorując niezliczone problemy stojące przed nowym narodem, którego gospodarka została zdewastowana przez ponad dekadę rewolucji i wojen, Iturbide skupił się zamiast tego na szczegółach protokołu swojej koronacji, zatrudniając francuskich krawców, aby zaprojektowali odpowiednio królewskie stroje, zlecając rzemieślnikom wykonanie odpowiednio wspaniałych królewskich sztandarów i emblematy za jego panowania, ustanowienie świąt narodowych dla uczczenia urodzin jego i jego dzieci, uczynienie jego rządów dziedzicznymi oraz stłumienie wszelkich sprzeciwów i krytyki wobec jego coraz bardziej autokratycznych rządów. Uczeń na ogół uznają przenikliwość Iturbide w zrozumieniu ogólnego znaczenia scentralizowanych rządów oraz nacjonalistycznych oznak i symboli w geograficznie ekspansywnym, niedawno niezależnym państwie narodowym, targanym podziałami i konfliktami. Zgadza się jednak również, że nietolerancja Iturbide wobec krytyki i samochwalącej się symboliki miała niewielkie znaczenie w przypadku braku budowania koalicji lub prawdziwego zaangażowania w palące problemy dnia. Iturbide dokonał jednego znaczącego zamachu stanu w grudniu 1822 r., kiedy Kongres Stanów Zjednoczonych uznał jego reżim. W tym samym miesiącu José Antonio López de Santa Anna rozpoczął bunt przeciwko reżimowi w swoim rodzinnym stanie Veracruz. Ostatni znaczący krok Iturbide jako cesarza miał miejsce w styczniu 1823 roku, kiedy podpisał dekret zezwalający na zasiedlenie części terytorium Teksasu przez angloamerykańską kolonię Stephena F. Austina. W 1838 r., 14 lat po egzekucji, szczątki Iturbide'a zostały pochowane w Katedrze Narodowej w Meksyku. Do dziś trudno byłoby znaleźć w Meksyku jakiegokolwiek publiczny pomnik ku czci jego rządów lub osoby, będący świadectwem haniebnej pozycji, jaką w meksykańskiej pamięci narodowej zajmuje pierwszy i jedyny rodzimy cesarz Meksyku.

Indochiny Francuskie

Francuzi byli zainteresowani terenami, które miały stać się Indochinami już w 1787 r., kiedy podpisano traktat wersalski pomiędzy Nguyenem Anh, pretendentem do wietnamskiego tronu, a Francją. Pozwoliło to Pigneau de Behaine, francuskiemu biskupowi Adran, wesprzeć Nguyena Anha, który próbował przejąć Wietnam, w zamian za obietnicę Nguyena Anha, że w przypadku dojścia do władzy zapewni Francuzom uprzywilejowany status handlowy. Nadał także Francuzom prawa handlowe i

misyjne, a także kontrolę nad centralnym wietnamskim miastem Danang i wyspą Poulo Condore u południowych wybrzeży Wietnamu. Wraz z wybuchem rewolucji francuskiej w 1789 r. Francuzi nie byli w stanie wywiązać się ze swoich zobowiązań. Jednak w 1802 roku siły Nguyen Anh zdobyły kontrolę nad Wietnamem i scentralizowały władzę wokół cesarskiego miasta Hue w środkowym Wietnamie. Pięć lat po zwycięstwie Nguyen Anh Wietnamczycy rozszerzyli swoje ziemie, ustanawiając protektorat nad Kambodżą. Jednak królowi Kambodży Ang Duongowi zależało na uniezależnieniu się Kambodży od dwóch potężniejszych sąsiadów, Tajlandii na zachodzie i Wietnamu na wschodzie, i zwrócił się o pomoc do Brytyjczyków w Singapurze. Kiedy to się nie udało, zwrócił się o pomoc do Francuzów. W 1863 roku Francuzi ustanowili protektorat nad Kambodżą. Francuzi byli także aktywni w południowym Wietnamie, a po bitwie pod Ky Hoa w pobliżu Sajgonu (dzisiejsze miasto Ho Chi Minh) traktat sajgoński z 1862 r. spowodował, że Wietnamczycy scedowali na rzecz Francji trzy prowincje w południowym Wietnamie. Pozostałe prowincje południowego Wietnamu zostały podbite przez Francuzów w 1867 r. Pod koniec Drugiego Cesarstwa Francuskiego w 1870 r. Francuzi kontrolowali południowy Wietnam i całą Kambodżę. Traktat filasterski z 1874 r. potwierdził zwierzchnictwo Francji nad całymi Chinami Cochinchina. Francuzi postanowili następnie rozszerzyć swoją kontrolę nad resztą Wietnamu. W 1882 roku kapitan armii francuskiej Henri Rivière zdecydował się zaatakować Hanoi. Udało mu się szturmować cytadelę w Hanoi, ale zginął w następnym roku. Nie powstrzymało to jednak francuskiego postępu i traktat z Harmand z 1883 r. ustanowił francuski protektorat zarówno nad północnym Wietnamem, znanym jako Tonkin, jak i środkowym Wietnamem, znanym jako Annam. Zostało to potwierdzone w Traktacie Patenôtre z 1884 r. Trzy lata później, w 1887 r., utworzono Unię Indochińską nad Wietnamem i Kambodżą, do której dołączył Laos w 1893 r. Od 16 listopada 1887 r., kiedy powstała Unia Indochińska, Francuzi rządili za pośrednictwem generalnego gubernatora z siedzibą w Sajgonie, stolicy Cochinchina w Chinach. Byli mieszkańcy Laosu i Kambodży, przełożony-rezydent w Annam i przełożony-rezydent w Tonkin, którzy rządili przy wsparciu regenta i przyjmowali instrukcje od przełożonego-rezydenta w Annam. Wietnamska rodzina cesarska nadal mieszkała w pałacu cesarskim w Hue, jednak szybko została pozbawiona jakiegokolwiek władzy. W lipcu 1885 roku Francuzi zażądali rezygnacji lub obalenia cesarza Ton That Thuyeta, a gdy cesarz nie zgodził się na to, Francuzi w pokazie siły otoczyli pałac cesarski ponad 1000 żołnierzy, a francuski dowódca, generał Roussel de Curcy, zażądał audiencji u cesarza. Ton That Thuyet przecenił własne siły i wysłał żołnierzy, aby zaatakowali Francuzów. Można je było łatwo odeprzeć, a Francuzi najechali pałac cesarski, który splądrowali. Oprócz jej splądrowania Francuzi zniszczyli także bibliotekę cesarską, w której spalono zwoje i dokumenty pochodzące z czasów średniowiecznych.

Uratuj cesarza

W lipcu 1885 roku nowy cesarz Ham Nghi wydał apel zatytułowany Can Vuong („Ocal cesarza”), w którym wzywał bogatych, aby oddali swoje pieniądze, silnych – swoją siłę, a biednych – swoje ciała, aby bronili Wietnamu przed Francuzami. Trzy dni później cesarz uciekł z Hue wraz z Tonem That Thuyetem i kilkoma bliskimi doradcami. Ze swojej twierdzy w dżungli na terenie dzisiejszego Laosu zwolennicy Ham Nghi utworzyli ruch Can Vuong. Francuzi odpowiedzieli we wrześniu 1885 roku, detronizując cesarza i zastępując go jego bratem Dong Khanhem. Ham Nghi został ostatecznie schwytany w listopadzie 1888 roku po zdradzie przez alpinistów z Hmong, a Ton That Thuyet uciekł do Chin. Francuzi dokonali egzekucji na wszystkich członkach ruchu Can Vuong, których schwytali, z wyjątkiem Hama Nghi, który został zesłany na wygnanie do francuskiej Algierii, gdzie przebywał aż do swojej śmierci w Algierze 4 stycznia 1943 r. W Kambodży król Norodom I, który zaakceptował Francuzów, ale potem zdenerwował się, że dał im zbyt dużą władzę, zmarł w 1904 r. i został zastąpiony przez swojego brata, króla Sisowatha, który był bardziej profrancuski. W Laosie obecność Francji była symboliczna, a francuscy mieszkańcy-przełożony pracowali u boku króla Sakkarina, a po jego śmierci w 1904 r., króla Sisavanga Vonga. Rządy francuskie ledwo wpłynęły na wielu chłopów na wsi w całych

Indochinach, których głównymi interakcjami z Francuzami były podatki. Stopniowo jednak zachęcano wielu chłopów do pracy na plantacjach, które Francuzi zakładali w całym Wietnamie i we wschodniej Kambodży. Koncentrowały się one na przemyśle gumowym i innych uprawach dochodowych. Życie na plantacjach było trudne, ale obiecywano, przynajmniej początkowo, gwarantowane dostawy żywności, co było szczególnie ważne, ponieważ Wietnam doświadczył szeregu klęsk głodu. Stopniowo te plantacje i firmy wydobywcze zdominowały gospodarkę eksportową Indochin wraz z pojawieniem się przedsiębiorstw takich jak *Companie du Cambodge*. Największy wpływ Francuzów był w miastach, zwłaszcza w Sajgonie. Przed ustanowieniem panowania francuskiego Sajgon był małym portem. Pod rządami Francuzów stało się ważnym węzłem handlowym, łącząc się z pobliskim chińskim obszarem Cholon, tworząc coś, co miało stać się Sajgonem-Cholon. Francuzi zbudowali części dzisiejszego centralnego miasta Ho Chi Minh, przy czym centrum francuskiego społeczeństwa znajdowało się przy *rue Catinat*, gdzie francuscy plantatorzy kuczuku i ich rodziny spotykali się z urzędnikami kolonialnymi, biznesmenami oraz bogatymi chińskimi i wietnamskimi przedsiębiorcami i pośrednikami. W Hue północny brzeg miasta został zdominowany przez pałac cesarski, dlatego Francuzi założyli swoje miasto po przeciwnej stronie Rzeki Perłowej. W Hanoi Francuzi powiększyli miasto, dodając swoją dzielnicę na południe od cytadeli i starego miasta. Podobnie w Phnom Penh w Kambodży oraz w Wientianie i Luang Prabang w Laosie Francuzi dodali własne kwatery.

EDUKACJA KOLONIALNA

Jeśli chodzi o edukację, francuska oferta edukacji w Cochin w Chinach była odpowiednia, przynajmniej w porównaniu z innymi potęgami kolonialnymi, ale poza instytutem medycyny tropikalnej w Hanoi jej wkład w edukację ludności Indochin był żałosny. Do 1945 r. w całej Kambodży istniały tylko dwie szkoły średnie; w Laosie nie istniała edukacja w stylu europejskim. Wielu chłopców z elit Kambodży i Laosu uczęszczało do *Lycée Chasseloup-Laubat* w Sajgonie. We Francji studiowało kilku zamożnych Wietnamczyków i stypendystów, a także garstka Kambodżan. Opieka medyczna w stylu zachodnim była dostępna tylko w dużych miastach i w dużej mierze ograniczona do małej populacji europejskiej i lokalnej zamożnej elity. Były protesty przeciwko francuskim rządom kolonialnym. Początkowo były to głównie bunt ludzi lojalnych wobec władców, jak na przykład bunt Ham Nghi w 1885 r. czy powstania Poukombo i Si Votha w Kambodży, z których pierwsze przewodził mnich podający się za członka rodziny królewskiej Kambodży, a drugie prowadzony przez brata króla Kambodży. Wraz z wcześniejszym buntem innego mnicha, Assoi, który również rościł sobie prawo do królewskiego dziedzictwa, ukazują one wyraźny motyw rebeliantów mających członków rodziny królewskiej lub podających się za nich, przy czym niektórzy chłopci chętnie podążali za nimi jako pretendenci do królestwa, postrzegając ich jako jedyny sposób, w jaki mogli sobie wyobrazić koniec francuskich rządów. Żaden z tych buntów nie zakończył się sukcesem. W Cochin w Chinach panowały ograniczone wolności polityczne, a w pierwszej połowie XX wieku istniało wiele legalnych partii politycznych. Większość współczesnych idei nacjonalistycznych w Wietnamie wywodzi się od intelektualisty Phan Boi Chau, który założył Wietnamskie Towarzystwo Odnowy w 1912 roku. Oprócz zawirowań politycznych zdarzały się okazje do fars, jak na przykład francuska poszukiwaczka przygód Marie Mayréna ogłosiła się królem Marii I z Sedang, wydając medale i znaczki pocztowe na poparcie swoich roszczeń do królestwa na wyżynach Wietnamu. Ostatecznie osiadł na malajskiej wyspie Tioman, gdzie wkrótce potem zmarł. Z pewnością zwrócił także uwagę świata na Indochiny Francuskie w latach osiemdziesiątych i wczesnych dziewięćdziesiątych XIX wieku.

Internowania Japończyków

Po japońskim ataku na Pearl Harbor w grudniu 1941 r. wśród białych z Zachodniego Wybrzeża narostała presja na kontrolę nad Japończykami i Amerykanami pochodzenia japońskiego wśród nich. Rolnicy konkurujący z Amerykanami pochodzenia japońskiego, politycy niechętni przeciwstawienia się

nastrojom antyjapońskim i zwykli obywatele podekscytowani atakiem na Pearl Harbor – wszyscy połączeni przeciwko Japończykom, z których ponad dwie trzecie było obywatelami USA. Lokalne uprzedzenia wspierało przekonanie wielu wysokich rangą oficerów armii amerykańskiej, że Japończycy mogą dokonać inwazji na Zachodnie Wybrzeże. Po niespodziewanym ataku 7 grudnia 1941 r. wojsko nadal było niezrównoważone. Urzędnicy amerykańscy również obawiali się, że Amerykanie pochodzenia japońskiego mogą szpiegować dla Japończyków. Zlekceważyli obywatelstwo amerykańskie większości Amerykanów pochodzenia japońskiego oraz fakt, że ponad połowę stanowiły dzieci. Zlekceważyli także fakt, że nie było wcześniej żadnych przypadków nielojalności japońsko-amerykańskiej wobec Stanów Zjednoczonych. 19 lutego 1942 roku prezydent Franklin D. Roosevelt podpisał dekret wykonawczy nr 9066, który nakazał ewakuację wszystkich Japończyków z zachodniego wybrzeża. Rozkaz upoważniał „odpowiedniego dowódcę wojskowego” do decydowania, kto stanowi zagrożenie militarne i do wykluczenia tak zdefiniowanych osób ze „stref działań wojennych na granicy Pacyfiku”, które obejmowały całą Kalifornię, połowę Oregonu i Waszyngtonu oraz trzecią z Arizony. W klimacie tamtych czasów tak definiowane były wszystkie osoby pochodzenia japońskiego. Stany Zjednoczone przeniosły 120 000 swoich obywateli do 10 obozów dla internowanych, oficjalnie nazywanych ośrodkami dla internowanych, w Kalifornii, Idaho, Utah, Arizonie, Wyoming, Kolorado i Arkansas. Choć obozy zwykle przyjmowały internowanych w zależności od położenia geograficznego, niektóre rodziny zostały podzielone na różne obozy. Obozy obejmowały Amache (Granada) w Kolorado; Manzanar, Kalifornia; Minidoka, Idaho; Poston w Arizonie; Rohwer, Arkansas; Topaz, Utah; Jezioro Tule w Kalifornii; Rzeka Gila w Arizonie; Góra Serca, Wyoming; i Jerome, Arkansas. W czerwcu 1944 r. japońscy jeńcy z Jerome zostali przesiedleni do Rohwer, a Jerome przetrzymywał niemieckich jeńców wojennych. Rzeka Gila została podzielona na dwa obozy, a do wojska zgłosiło się około 1100 więźniów z obu. W Gila River znajdowały się także akredytowane szkoły i gospodarstwo o powierzchni 8000 akrów. Internowanych można podzielić na dwie kategorie. Przebywało tam około 11 000 cudzoziemców pochodzenia japońskiego, których sklasyfikowano jako cudzoziemców wroga i internowano w obozach Departamentu Sprawiedliwości, ponieważ uznano ich za zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego. Ich rodziny mogły przebywać u nich na zasadzie dobrowolności. Byli kolokowani z włoskimi i niemieckimi wrogimi obcymi oraz ich rodzinami, amerykańskimi i innymi. Pozostałe 114 000 internowanych to cudzoziemcy i obywatele, ewakuowani z obszarów obronnych Zachodniego Wybrzeża z powodu wątpliwości co do ich lojalności. Technicznie rzecz biorąc, osoby te zostały ewakuowane i tymczasowo przeniesione, a nie internowane, ale z praktycznego punktu widzenia rozróżnienie to nie miało żadnego znaczenia. Kanada ewakuowała 23 000 Japończyków do obozów w Kolumbii Brytyjskiej (BC). Mężczyźni pracowali przy projektach związanych z burakami cukrowymi lub w obozach drogowych. Kobiety i dzieci przeniosły się do sześciu miast oddalonych od wybrzeża. Amerykańskie obozy administrowane przez War Relocation Authority (WRA) były zazwyczaj przeludnione. Warunki życia były kiepskie. Internowani mieli krótki czas – 48 godzin – na ewakuację i mogli zabrać ze sobą tylko kilka rzeczy. Musieli sprzedać swój dobytek łowcom fortuny po cenach wyprzedaży którzy polowali na nich w ciągu 48 godzin. Obozy były ogrodzone drutem kolczastym i strzeżone przez uzbrojonych żołnierzy. Przywództwo obozu było otwarte tylko dla urodzonego w USA Starsi urodzeni w Japonii, zgodnie z polityką Stanów Zjednoczonych podlegali rządowi swojego potomstwa. WRA podała w 1943 r., że mieszkania składały się z baraków szkieletowych pokrytych papą, pozbawionych urządzeń hydraulicznych i kuchennych. Węgla brakowało, więc internowani spali pod tyle koców, ile tylko mogli znaleźć. Koszt żywności utrzymywano na poziomie 48 centów dziennie na internowanego. Posiłki spożywano w stołówkach mieszczących od 250 do 300 osób. Niedostateczna opieka medyczna i wysoki poziom stresu emocjonalnego okazały się śmiertelne dla niektórych internowanych. Jezioro Tule było obozem awanturników. Stało się także domem dla tych, którzy w 1943 roku odmówili złożenia przysięgi wierności. Stało się domem dla 18 000 Japończyków, z których połowa była obywatelami USA. Test lojalności został poddany wszystkim internowanym w wieku

powyżej 17 lat. Zawierał on dwa pytania: Czy chcesz walczyć w siłach zbrojnych USA (kobiety pytano, czy zgłosiłyby się na ochotnika do Korpusu Armii Kobiet lub Korpusu Pielęgniarek) oraz przysięgać bez zastrzeżeń wierność Stanom Zjednoczonym, bronić ich przed wszelkimi atakami i wyrzekać się wierności japońskiemu cesarzowi lub jakemukolwiek innemu rządowi lub podmiotowi? Kiedy Stany Zjednoczone zaferowały możliwość opuszczenia obozów tym, którzy wstąpili do armii, zaciągnęło się 1200 internowanych. Z jeziora Tule napłynęło 13 000 wniosków o zrzeczenie się obywatelstwa amerykańskiego. Kiedy wszystko zostało zrobione, 5766 Japończyków ostatecznie zrzekło się obywatelstwa amerykańskiego. Wszystkie 10 osób skazanych za szpiegostwo na rzecz Japonii podczas wojny było rasy białej. Po dwóch i pół roku, w grudniu 1944 r. na mocy proklamacji publicznej nr 21, Roosevelt uchylił dekret wykonawczy nr 9066, obowiązujący w styczniu 1945 r. Wszystkie obozy zamknięto do końca 1945 r., a internowani wrócili do domu, przeniesieni do Stanów Zjednoczonych lub opuścili kraj. Nie wszyscy internowani podeszli do przeniesienia biernie. Niektórzy uważali obozy za obozy koncentracyjne, a internowanie za naruszenie prawa do habeas corpus. Najważniejszymi wyzwaniami były sprawy Hirabayashi przeciwko Stanom Zjednoczonym (1943) i Korematsu przeciwko Stanom Zjednoczonym (1944). Fred Korematsu zapytał, czy rząd ma prawo wysiedlać obywateli i internować ich wyłącznie ze względu na rasę. Pierwszą próbą odpokutowania była ustawa o rozszczeniach ewakuacyjnych z 1948 r., na mocy której wypłacono ponad 26 000 roszczeń, przeważnie na niewielkie kwoty. W latach sześćdziesiątych XX wieku wznowiono agitację na rzecz pokuty, a do roku 1980 Kongres przeprowadził przesłuchania, w wyniku których w 1983 roku opublikowano raport „Odmowa osobistej sprawiedliwości”, w którym potępiono internowanie i stwierdzono, że Korematsu, nadal obowiązujące w tym kraju prawo, zostało uchylone przez sąd historyczny. W 1988 roku Kongres przyjął ustawę przyznającą 20 000 dolarów każdemu z 60 000 ocalałych internowanych. Rząd Kanady w 1968 r. przeprosił Kanadyjczyków pochodzenia japońskiego i zapłacił każdemu ocalałemu 21 000 dolarów kanadyjskich.

Igrzyska Olimpijskie

Pierwotne igrzyska olimpijskie odbywały się w Olimpii w Grecji od VIII lub IX wieku p.n.e. do 393 n.e. Ponowne zainteresowanie renesansu rzeczami klasycznymi zainspirowało okazjonalne, wielowydaniowe festiwale sportowe na małą skalę w różnych miastach europejskich w XVII, XVIII i XIX wieku, ale prawdziwe odrodzenie samych igrzysk olimpijskich rozpoczęło się, gdy w 1829 r. odkopano teren Olimpii. Kiedy Francuzi przegrali wojnę francusko-pruską w 1871 r., historyk baron Pierre de Coubertin zaproponował, że wznowienie igrzysk, prawdziwie międzynarodowych zawodów, nie tylko zachęci do międzynarodowego koleżeństwa, ale odnowi zainteresowanie atletyzmem wśród francuskiej młodzieży, przywracając sprawność fizyczną pokoleniu. Coubertin i Demetrius Vikelas, grecki biznesmen, założyli Międzynarodowy Komitet Olimpijski (MKOI) w celu zorganizowania nowoczesnych igrzysk olimpijskich. W przeciwieństwie do starożytnych igrzysk, współczesne igrzyska olimpijskie odbywały się co cztery lata w innym miejscu, począwszy od Aten w 1896 r. Ateny były miejscem wielu lokalnych igrzysk organizowanych na cześć starożytnych igrzysk olimpijskich i obecnie toczy się spór na ich temat czy twórcę tych igrzysk, Evangelisa Zappasa, należy uważać za twórcę nowożytnych igrzysk olimpijskich. Jednak dopiero w igrzyskach MKOI uczestnictwo stało się międzynarodowe i powszechne; 14 krajów rywalizowało w 43 wydarzeniach w ciągu 10 dni, co stanowi największą różnorodność uczestniczących sportowców ze wszystkich wydarzeń sportowych. Większość wydarzeń wygrała Grecja i Stany Zjednoczone. Igrzyska z trudem przyjęły się, utrudniała je konkurencyjna popularność Wystaw Światowych i trudności, jakie stwarzały podróże transatlantyckie. Podczas igrzysk w Londynie w 1908 roku współczesną długość maratonu ustalono na 26 mil i 385 jardów; Najważniejszym wydarzeniem igrzysk w Sztokholmie w 1912 r. był udział Jima Thorpe'a, słynnego wszechstronnego sportowca. W 1924 roku odbyły się pierwsze zimowe igrzyska olimpijskie, wydarzenie odrębne od letnich igrzysk, chociaż wydarzenie z 1924 r. zostało wyznaczone jako takie

dopiero po fakcie. Pierwszymi ogłoszonymi jako takimi zimowymi igrzyskami były igrzyska z 1928 roku w St. Moritz, podczas których w 14 konkurencjach rywalizowało 25 krajów. Letnie igrzyska w 1936 r. są prawdopodobnie najsłynniejszymi igrzyskami olimpijskimi; odbywały się one w Berlinie u szczytu popularności nazizmu przed inwazją na Polskę i II wojną światową. Reżyserka i nazistowska propagandystka Leni Riefenstahl wykorzystwała zaawansowane technicznie techniki do sfilmowania Olimpij, swojej kroniki igrzysk, zamówionej przez Adolfa Hitlera. Film, który miał pokazać sportową wyższość Aryjczyków nad nie-Aryjczykami, zamiast tego odnotował znaczną liczbę zwycięstw niearyjczyków, w tym Afroamerykanina Jessego Owensa, który zdobył złoty medal w biegu na 100 i 200 metrów biegu i skoku w dal oraz w sztafecie 4 x 100 metrów. Pomimo nazistowskiego stanowiska w sprawie jego rasy, Owens był traktowany w Berlinie jak bohater i celebryta tak samo jak w każdym innym mieście, co być może demonstrowało rozdźwięk między panującą ideologią a uczuciami ludzi.

Igrzyska Olimpijskie (1950 – obecnie)

Jednym z celów barona Pierre'a de Coubertina – twórcy współczesnych igrzysk olimpijskich i organizatora pierwszych nowożytnych igrzysk w 1896 r. – było wspieranie międzynarodowego porozumienia poprzez sport i pomoc w tworzeniu bardziej pokojowego świata. Jednak po 50 latach i dwóch wojnach światowych – najkrwawszych i najbardziej brutalnych wojnach, jakie świat widział w swojej historii – olimpijskie marzenie de Coubertina wydawało się rzeczywiście bardzo odległe. Zbyt często rywalizacja między narodami przyćmiewała rywalizację sportowców, a czasami nawet sami sportowcy byliby w centrum kontrowersji. W rzeczywistości igrzyska olimpijskie w 1948 r. znalazły się w centrum geopolityki zimnej wojny. Świat znalazł się na krawędzi konfrontacji nuklearnej między Stanami Zjednoczonymi a ZSRR i wydawało się, że świat bardziej niż kiedykolwiek potrzebuje igrzysk olimpijskich i wizji pokoju de Coubertina. Często jednak igrzyska były po prostu kolejnym zastępstwem w ideologicznej walce pomiędzy liberalną demokracją a komunizmem. Jednym z najsłynniejszych wydarzeń Igrzysk w Melbourne w 1956 r. był mecz piłki wodnej pomiędzy Związkiem Radzieckim a Węgrami. Mecz ten nastąpił po stłumieniu przez Sowietów powstania węgierskiego; z powodu napięć politycznych między krajami mecz toczył się z taką intensywnością, że na basenie widać było krew. Ale oprócz teatru politycznego igrzyska dostarczyły także wielu momentów prawdziwego ludzkiego dramatu, podczas których sportowcy, po latach poświęceń i treningów, pod ogromną presją starali się pokonać innych. Podczas Letnich Igrzysk Olimpijskich 1960, które odbyły się w Rzymie, były one transmitowane na żywo w telewizji w całej Europie. Najważniejszymi wydarzeniami z igrzysk był złoty medal Cassiusa Claya (Muhammad Ali) w boksie oraz złoty medal Abebe Bikili w maratonie, który zdobył boso. Zimowe Igrzyska Olimpijskie 1968 odbyły się w Grenoble we Francji, a wiele wydarzeń rozsianych było po całym regionie. Francuski narciarz Jean-Claude Killy, lat 24, zdobył wszystkie trzy złote medale w narciarstwie alpejskim. Letnie Igrzyska 1968 odbyły się w Meksyku; Duża wysokość sprawiła, że sportowcy aklimatyzowali się aż o miesiąc wcześniej. Bob Beamon pobił na igrzyskach rekord świata w skoku w dal; jego rekord utrzymywał się do 1991 r. Letnie Igrzyska Olimpijskie 1972 odbyły się w Monachium w Niemczech, gdzie amerykański pływak Mark Spitz zdobył siedem złotych medali, a radziecka gimnastyczka Olga Korbut zdobyła trzy złote medale. Podczas tych meczów przytaczano także kontrowersyjne wyniki męskiej koszykówki, w których amerykańska reprezentacja była przekonana, że została oszukana ze złotego medalu. Igrzyska najbardziej zapadają jednak w pamięć po ataku palestyńskich terrorystów na izraelską drużynę, w wyniku którego zginęło 17 osób. Na Igrzyskach Olimpijskich w Montrealu w Kanadzie w 1976 r. wprowadzono dodatkowe zabezpieczenia. Igrzyska te obejmowały bojkot ze strony narodów afrykańskich, które protestowały przeciwko obecności Nowej Zelandii. Przyczyną był mecz drużyny rugby Nowej Zelandii z drużyną z Republiki Południowej Afryki. Było to naruszenie bojkotu Republiki Południowej Afryki przez Wspólnotę Narodów. Głównymi historiami igrzysk były: ponowne zwycięstwo Lase Viren na 5000 m i 10 000 m oraz rumuńska gimnastyczka Nadia Comaneci, lat 14, która zdobyła złote medale, uzyskując

pierwszy w historii doskonały wynik w olimpijskich zawodach gimnastycznych. Na Zimowych Igrzyskach Olimpijskich w Lake Placid w 1980 r. użyto sztucznego śniegu, a amerykański łyżwiarz szybki Eric Heiden zdobył pięć złotych medali. Oznaczało to także obecność pierwszej chińskiej drużyny olimpijskiej od 1948 roku (przed przejęciem władzy przez komunistów). Stany Zjednoczone zapamiętają te mecze na zawsze ze względu na „Cud na lodzie”, czyli zwycięstwo amerykańskiej drużyny hokejowej nad lepszą drużyną radziecką; dla wielu zwycięstwo Ameryki było postrzegane jako zwycięstwo nad komunizmem. Rok 1980 „Letnie igrzyska” odbyły się w Moskwie w ZSRR, a ceremonia otwarcia zgromadziła 100 000 osób. Jednak Stany Zjednoczone przewodziły bojkotowi inwazji Związku Radzieckiego na Afganistan w zeszłym roku. Igrzyska najbardziej zapadły w pamięć dzięki rywalizacji brytyjskich biegaczy Sebastiana Coe i Steve'a Ovetta; każdy zdobył jeden złoty medal. Letnie Igrzyska Olimpijskie 1984 odbyły się w Los Angeles. Związek Radziecki i jego bliscy sojusznicy zorganizowali bojkot w odwecie za bojkot pod przewodnictwem USA cztery lata wcześniej. Do najlepiej zapamiętanych wydarzeń z tych igrzysk należy rekord na 200 m ustanowiony przez amerykańskiego biegacza Carla Lewisa, który wygrał także bieg na 100 m, skok w dal i sztafetę sprinterską, dorównując wyczynom Jessego Owensa w 1936 r.; a także inna amerykańska biegaczka Mary Decker, która przewróciła się w biegu na 3000 m kobiet i obwiniła brytyjsko-południowoafrykańską biegaczkę Zolę Budd. Igrzyska Olimpijskie w Los Angeles były także pierwszymi letnimi igrzyskami od 1948 r., na które Chiny wysłały drużynę. Pojawiły się również międzynarodowe obawy związane z wysokim poziomem reklam i poparcia komercyjnego podczas igrzysk. Podczas Letnich Igrzysk Olimpijskich 1988, które odbyły się w Seulu w Korei Południowej, nie doszło do większych bojkotów ani problemów związanych z bezpieczeństwem pomimo obaw związanych z wrogością Korei Północnej wobec igrzysk. W zawodach lekkoatletycznych Florence Griffith-Joyner zdobyła trzy złote medale w sprincie, a Kristin Otto z Niemiec Wschodnich zdobyła sześć złotych medali. Podczas Igrzysk Olimpijskich w Seulu kanadyjski sprinter Ben Johnson wygrał bieg na 100 m w rekordowym czasie, a trzy dni później został pozbawiony złotego medalu po nieudanych badaniach antydopingowych. Na Letnich Igrzyskach Olimpijskich w 1992 r., które odbyły się w Barcelonie w Hiszpanii, sportowcy z byłego Związku Radzieckiego po raz ostatni rywalizowali w jednej drużynie, po powrocie Republiki Południowej Afryki, a także jako drużyna wysłana przez zjednoczone Niemcy. W 1994 r. odbyły się Zimowe Igrzyska Olimpijskie, tym razem w Lillehammer w Norwegii, rozpoczynając inny harmonogram Zimowych Igrzysk Olimpijskich. Podczas Letnich Igrzysk Olimpijskich w Atlancie w 1996 r., z okazji stulecia igrzysk, dwie osoby zabiły bomby w Centennial Olympic Park, ale obawy przed międzynarodowymi terrorystami okazały się bezpodstawne, ponieważ w związku z zamachem aresztowano miejscowego mężczyznę. Na Zimowych Igrzyskach Olimpijskich w Nagano w 1998 roku curling, hokej na lodzie kobiet i snowboarding zostały wprowadzone jako nowe dyscypliny olimpijskie. Podczas Igrzysk Olimpijskich w Sydney w 2000 r. letnie igrzyska powróciły na półkulę południową po raz pierwszy od 1956 r. Wśród nowych wprowadzonych dyscyplin znalazły się triathlon i taekwondo. Publiczność dopingowała obecność drużyny z Timoru Wschodniego na ceremonii otwarcia, a także sportowców z Korei Północnej i Korei Południowej, którzy maszerowali razem. Najważniejszym wydarzeniem było zwycięstwo australijskiej biegaczki Cathy Freeman na 100 m kobiet przed własną publicznością. Dzięki temu drużyna USA zdobyła 40 złotych medali, 24 srebrne i 33 brązowe medale; Reprezentacja Australii zdobyła 16 złotych, 25 srebrnych i 17 brązowych medali. Zimowe Igrzyska Olimpijskie 2002 odbyły się w Salt Lake City w stanie Utah. Wybór Salt Lake City wywołał oskarżenia o korupcję i przekupstwo, które po raz pierwszy pojawiły się po przyznaniu Atlancie tytułu Igrzysk Olimpijskich w 1989 r. Wielu członków Międzynarodowego Komitetu Olimpijskiego. Stwierdzono, że Komitet (MKOI) otrzymywał łapówki w zamian za swoje głosy, a akta przechowywane w Salt Lake City ujawniają, że żądania i oczekiwania dotyczące łapówek ze strony delegatów MKOI zostały upublicznione. W podobnej historii podczas zawodów w łyżwiarstwie figurowym w parach sędzia został oskarżony o zмовę w sprawie przyznania złotego medalu parze rosyjskiej zamiast łyżwiarzy kanadyjskich; sytuacja została rozwiązana, gdy obie pary łyżwiarzy figurowych otrzymały złoto. W 2004

r. Letnie Igrzyska Olimpijskie odbyły się w Atenach w Grecji, miejscu pierwszych współczesnych igrzysk olimpijskich, które odbyły się w 1896 r. Podczas tych igrzysk doszło do kilku skandali, z których większość dotyczyła leków zwiększających wydajność. Odnotowano co najmniej 20 naruszeń, najwięcej ze wszystkich igrzysk olimpijskich. Problem zażywania przez sportowców narkotyków w celu uzyskania przewagi nad rywalami stał się jednym z dominujących problemów igrzysk XXI wieku. Ponadto Międzynarodowy Komitet Olimpijski musi także zająć się kwestią dopuszczenia zawodowych sportowców do zawodów, które pierwotnie były przeznaczone wyłącznie dla amatorów. Niektórzy krytycy twierdzą, że zezwolenie zawodowym sportowcom zapewni krajom rozwiniętym nieuczciwą przewagę nad krajami słabo rozwiniętymi, podczas gdy inni twierdzą, że rekordy ustanowione na igrzyskach olimpijskich nie będą miały większego znaczenia, jeśli najlepsi sportowcy nie zostaną dopuszczeni do rywalizacji. Pomimo tych wyzwania – i wszechobecnego strachu przed atakami terrorystycznymi – w Igrzyskach w Atenach wzięła udział rekordowa liczba 202 krajów, w których wzięło udział ponad 11 000 sportowców. Igrzyska olimpijskie okazały się dla narodów kuszącą drogą do wyrażenia politycznego punktu widzenia lub, w bardziej drastyczny sposób, do stosowania przemocy w tej czy innej sprawie. Pomimo wtargnięcia polityki jest to być może świadectwo marzenia de Coubertina, że sportowcy na całym świecie nadal współpracują ze sobą w pokojowej rywalizacji, kierując się ideałami wyrażonymi w motcie olimpijskim: Citius, Altius, Fortius (Szybciej, Wyżej, Silniej).

Incydent w Xi'an (Sian) (1936)

Długi Marsz (1934–1935) poważnie zaszkodził chińskim komunistom, którzy kontynuowali walkę w swojej nowej bazie w północnej prowincji Sha'anxi (Shensi) w północno-zachodnich Chinach. Realizując swoją politykę „najpierw pacyfikacji wewnętrznej, a następnie stawiania oporu Japonii”, Czang Kaiszek, przywódca rządu nacjonalistycznego, wyznaczył Zhanga Xuelianga (Chang Hsueh-liang), wypartego wodza Mandżurii, i jego jednostki armii mandżurskiej do wykonania zadania wykończenia od komunistów. Jednak rosnące nastroje społeczne przekonały Zhanga i jego żołnierzy, że wszyscy Chińczycy powinni zjednoczyć się przeciwko Japonii, i kampania została zatrzymana. W grudniu 1936 roku Czang zwołał konferencję wojskową w Xi'an, mieście w północnych Chinach, gdzie planował zwolnić Zhanga i wysłać nowe wojska chętne do walki. W obawie, że jego plan utworzenia zjednoczonego frontu antyjapońskiego zostanie pokrzyżowany, Zhang, niedawno wyzdrowiały narkoman, pojął Czanga i jego współpracowników w nocy 12 grudnia. To właśnie incydent w Xi'an zszokował Chiny i świat. Zhang przedstawił Czangowi osiem żądań, które obejmowały natychmiastowe zaprzestanie kampanii antykomunistycznej i zreformowanie rządu nacjonalistycznego w celu utworzenia zjednoczonego frontu przeciwko Japonii. Czang odmówił posłuszeństwa, wybierając w razie potrzeby śmierć. Pozwolił także Zhangowi przeczytać swój dziennik, w którym ujawniono jego plany stawiania oporu Japonii. Zhang zupełnie nie wiedział, co dalej robić. W całych Chinach poparcie społeczne zgromadziło się wokół Czanga jako jedyne przywódcy zdolnego poprowadzić naród przeciwko Japonii. W swojej siedzibie w Yan'an (Yenan) jedna frakcja przywódców komunistycznych opowiadała się za zabiciem wroga Czanga. Inny, dowodzony przez Zhou Enlai (Chou En-lai), nalegał na pokojowe rozwiązanie. Związek Radziecki również doszedł do wniosku, że Czang był jedynym chińskim przywódcą zdolnym zjednoczyć Chiny przeciwko Japonii. Pod naciskiem nazistowskich Niemiec w Europie Józef Stalin wspierał chińskiego przywódcę zdolnego stawić opór Japonii. Zhou poleciał do Xi'an, podobnie jak Madame Chiang i kilku przywódców z Nanjing (Nanking), a strony negocjowały i osiągnęły niepisane porozumienie. 25 grudnia Chiang i jego partia zostali zwolnieni i triumfalnie wrócili do Nanjing w towarzystwie Zhanga. Chiang złożył rezygnację, która została odrzucona. Zhang był sądzony przez sąd wojskowy za bunt, otrzymał 10 lat więzienia, został ułaskawiony, ale umieszczono go w areszcie domowym; jego armia mandżurska została zreorganizowana. Co ważne, na sesji

kierownictwa Partii Nacjonalistycznej zwołanej wiosną 1937 r. uzgodniono zaprzestanie kampanii antykomunistycznej, zreformowanie i reorganizację rządu oraz negocjacje z Komunistyczną Partią Chin w celu utworzenia zjednoczonego frontu przeciwko Japonii. Zhou Enlai przybył do Nanjing, aby prowadzić rozmowy w imieniu Komunistycznej Partii Chin. Chińskie ruchy w kierunku jedności skłoniły japońskich militarystów do przyspieszenia planu agresji, co doprowadziło do incydentu na moście Marco Polo 7 lipca 1937 r. Atak ten przerodził się w wojnę totalną, która zmusiła obie strony w Chinach do zawarcia drugiego Zjednoczonego Front przeciwko wspólnemu wrogowi. Tym samym incydent w Xi'an zmienił bieg historii Chin

Ibn Saud, Abd al-Aziz

(1880–1953) monarcha Arabii Saudyjskiej

Abd al-Aziz Ibn Saud był pierwszym monarchą Arabii Saudyjskiej. Urodził się w Rijadzie jako syn Abd al-Rahmana bin Faisala bin Turki al-Sauda i Sary bint Ahmada al-Kabir al-Sudairi. W 1890 roku on i jego rodzina zostali zesłani do Kuwejtu po podboju ich ziem przez plemię Rashidi. Po śmierci ojca w 1901 r. 22-letni Ibn Saud objął stanowisko przywódcy dynastii Saudów i przyjął tytuł sułtana Nejd. Ibn Saud wyruszył, aby odzyskać ziemie swoich przodków z rąk Rashidów. W 1902 roku Ibn Saud zamordował Ibn Rashida i odbił Rijad. Do 1912 roku umocnił swoją kontrolę nad Nejdem, a następnie założył Ikhwan, bojową grupę religijną, która pomagała mu w przyszłości w podbojach. W tym czasie wskrzesił także tradycyjny sojusz al-Sauda z wahabizmem, purytańskim ruchem islamskim wywodzącym się z XVIII wieku. W 1915 roku, podczas I wojny światowej, Brytyjczycy podpisali traktat z Ibn Saudem, na mocy którego ziemie dynastii Saudów stały się brytyjskim protektoratem. Wielka Brytania poprosiła Ibn Sauda o wsparcie w walce z Ibn Raszidem, który wspierał Imperium Osmańskie, które podczas wojny sprzymierzyło się z mocarstwami centralnymi. W konsekwencji tego sojuszu Ibn Saud otrzymał wsparcie finansowe od Brytyjczyków. Do 1922 roku Ibn Saud pokonał Raszidów i podwoił swoje posiadłości terytorialne. W 1926 roku pokonał innego rywala, szeryfa Husajna z dynastii Haszymidzkiej i zdobył święte muzułmańskie miasta Mekkę i Medynę. Szerif Husajn został zmuszony do wygnania, a Ibn Saud faktycznie został władcą Arabii. Brytyjczycy formalnie uznali władzę dynastii Saudów w traktacie z Dżuddy, podpisanym w 1927 r. Na mocy tego traktatu tytuł Ibn Sauda został zmieniony z sułtana na króla. Ibn Saud umocnił kontrolę rodziny Saudów nad Półwyspem Arabskim w latach 1927–1932, kiedy zmienił nazwę podbitych terytoriów na Arabię Saudyjską i ogłosił się królem nowego narodu. Odkrycie ropy naftowej w 1938 r. stopniowo przynosiło ogromne dochody zubożałemu wcześniej krajowi. Ibn Saud wykorzystał te pieniądze do wzbogacenia swojej rodziny i kraju, zachęcając swoich koczowniczych poddanych do osiedlania się w stałych miastach i wsiach. Wkład Arabii Saudyjskiej w II wojnę światową był w większości symboliczny, ale choć Saudyjczycy byli oficjalnie neutralni, faktycznie zapewnili aliantom znaczne dostawy ropy. Arabia Saudyjska pozostawała w dobrych stosunkach z aliantami, głównie dzięki osobistej przyjaźni króla Abd al-Aziza z prezydentem Franklinem D. Rooseveltem. Ibn Saud spłodził od 50 do 200 dzieci, a do XXI wieku wszyscy królowie saudyjscy byli jego synami. Saudyjska ustawa zasadnicza z 1992 r. stanowiła, że król Arabii Saudyjskiej musi być synem lub wnukiem Ibn Sauda. Zmarł w Taif w 1953 roku i jest upamiętniany jako założyciel nowoczesnej Arabii Saudyjskiej.

Indyjski Kongres Narodowy (1885–1947)

Indyjski Kongres Narodowy (INC) był przywódcą indyjskiego ruchu wolnościowego przeciwko brytyjskim rządów kolonialnym. Kongres, będący jednym z sukcesów walki nacjonalistycznej w Azji, powstał w 1885 roku. W drugiej połowie XIX wieku wśród indyjskiej inteligencji narodziła się świadomość polityczna i pojawili się różni ludzie, którzy podnosili głos przeciwko obcym rządów. Szczere wysiłki Allana Oktawiana Hume'a (1829–1912) w połączeniu z wysiłkami przywódców

indyjskich doprowadziły do powstania INC 25 grudnia 1885. Od pierwszego spotkania, które odbyło się w Bombaju (obecnie Mumbai), INC niestrudzenie pracowała nad położeniem kresu rządów obcych w Indiach. W początkowej fazie INC była bardzo skromna w swoich żądaniach, takich jak rozbudowa rad legislacyjnych i zwiększenie dotacji rządowych dla rodzimego przemysłu. Przysięgała nawet lojalność wobec Imperium Brytyjskiego. Zwiększyło poczucie jedności narodowej i wzniosło się ponad podziały religijne, kastowe i regionalne. Dadabhai Naoroji (1825–1917), prezes INC na drugiej i dziewiątej sesji, argumentował, że rząd brytyjski jest odpowiedzialny za biedę w Indiach. Prawdziwy charakter Imperium Brytyjskiego został ujawniony przez różne żądania Kongresu. Stworzono także bazę dla Partii Kongresowej, z której późniejsi przywódcy mogli działać na rzecz niepodległości Indii. Jednak wobec umiarkowanego przywództwa narastało stopniowe rozczarowanie. Nastąpił rozłam i w historii INC rozpoczęła się faza radykalna, czyli ekstremistyczna (1905–1919). Nowe pokolenie wywodziło się z niższej klasy średniej zamieszkującej obszary miejskie. Miało ono bardziej radykalny charakter i czasami odwoływało się do hinduskich symboli religijnych, takich jak Festiwal Ganapati, który pod kierunkiem Bala Gangadhara Tilaka stał się masowy. Ruch terrorystyczny w Bengalu przywoływał imię bogini Kali. Ekstremistyczny rodzaj polityki miał charakter agresywny, był rodzimy i nie przywiązywał się do zachodnich ideałów. Celem ekstremistów był swaraj (samorządność), a ich wysiłki przepojone były nastrojami swadeshi (rdzennej ludności) skierowanymi przeciwko zagranicznym towarom, strojowi i edukacji. Wicekról lord George'a Nathaniela Curzon (1859–1925) podjął decyzję o podziale prowincji Bengal w październiku 1905 r., co doprowadziło do powstania ruchu antypodziałowego, który ogarnął większą część kraju. Bojkotowano towary z brytyjskich fabryk i zalecano używanie swadeshi. Na sesji Surat w 1907 r. nastąpił rozłam między umiarkowanymi i ekstremistami, a umiarkowany przywódca Gopal Krishna Gokhale (1866–1915) nie poparł Tilaka jako prezydenta na sesji w 1908 r. Rozłam zaszkodził INC i ruchowi nacjonalistycznemu. Nastąpił także wzrost komunalizmu w polityce indyjskiej, a spora część muzułmanów nie wyznawała ideologii kongresu. Ogólnoindyjska Liga Muzułmańska (AIML) została utworzona 30 grudnia 1906 roku. INC i AIML wytyczyły odrębne kursy, co doprowadziło do wiwisekcji kraju 41 lat później. Kongres został wznowiony na sesji w Lucknow w 1916 r., podczas której zarówno ekstremiści, jak i umiarkowani zdali sobie sprawę, że rozłam nie służył sprawie ruchu nacjonalistycznego. W tym samym roku między kongresem a ligą podpisano Pakt Lucknow, który na razie przyniósł zbliżenie hindusko-muzułmańskie. W międzyczasie wybuchła I wojna światowa i 4 sierpnia 1914 roku Wielka Brytania wypowiedziała wojnę Niemcom. INC wspierała brytyjskie wysiłki wojenne w nadziei, że Indie zostaną odpowiednio wynagrodzone na ich drodze do samorządu. Ale ta nadzieja została rozwiana. Ideały samostanowienia zaprezentowane przez prezydenta USA Woodrowa Wilsona na Konferencji Pokojowej w Paryżu nie miały zastosowania do kolonii w Azji. Mohandas K. Gandhi (1869–1948) wyrósł na przywódcę mas w Indiach i nadał nowy kierunek indyjskiemu ruchowi wolnościowemu pod rządami INC.

STRAJK GENERALNY

Gandhi wezwał do strajku generalnego w kwietniu 1919 r., po wejściu w życie drakońskiej ustawy Rowlatta, która upoważniała władze do aresztowań i przetrzymywania bez procesu. W działalności INC zaczęła brać udział duża liczba muzułmanów. INC stała się organizacją parasolową, cieszącą się poparciem wszystkich warstw społeczeństwa. W niepodległych Indiach utrzymano reorganizację wewnętrznej organizacji kongresu, z pewnymi modyfikacjami. Komitet Kongresu Pradesh (Prowincji) (PCC) został utworzony na poziomie stanowym i liczył od 10 do 15 członków należących do komitetów roboczych. Na szczycie znajdował się Ogólnoindyjski Komitet Kongresowy (AICC), złożony z przywódców stanowych z PCC. Ważne decyzje podejmował Komitet Roboczy Kongresu, składający się z wyższych rangą przywódców partii. Prezes INC był przywódcą krajowym i przewodniczył corocznym sesjom odbywającym się zwykle w grudniu. Na sesjach tych omówiono programy partii i omówiono środki, jakie należy podjąć w ramach trwającej walki z rządami brytyjskimi. Nacisk Gandhiego na

ahimsę (niestosowanie przemocy) i satyagraha (protest bez użycia przemocy) skutecznie wstrząsnął fundamentami Imperium Brytyjskiego. INC wkroczył w nową fazę swojej walki z brytyjskim rajem w latach 1919–1922. Rozpoczął się ruch odmowy współpracy ze swoją techniką walki bez przemocy. Na specjalnej sesji AICC, która odbyła się w Kalkucie we wrześniu 1920 r., zdecydowano o zainicjowaniu braku współpracy z rządem brytyjskim poprzez bojkot instytucji edukacyjnych, sądów i organów ustawodawczych. Podkreślono wykorzystanie ręcznego przędzenia do produkcji khadi (tkaniny). Gwałtowny tłum po strzelaninie policji w dniu 5 lutego 1922 r. w Chauri Chaura zaatakował komisariat policji, w wyniku czego zginęło 22 funkcjonariuszy policji. Gandhi był zdumiony tą brutalną ścieżką, a posiedzenie Komitetu Roboczego Kongresu w Bardoli zawiesiło ruch odmowy współpracy siedem dni później. Chociaż przywódcy Kongresu, tacy jak Subhas Chandra Bose i Jawaharlal Nehru (1889–1964), a także duża część społeczeństwa byli oszołomieni uchwałą Komitetu Roboczego, zastosowali się do tej decyzji. Gandhi został aresztowany w marcu 1922 roku i skazany na sześć lat więzienia za zdradę stanu. INC sprzeciwiała się utworzeniu Komisji Simona w latach 1927–28, która miała zbadać reformy konstytucyjne i powołała komisję pod przewodnictwem Motilala Nehru w celu przygotowania konstytucji dla wolnych Indii. Głównym tematem Raportu Nehru był status Dominium Indii. Konferencja Ogólnopartyjna, zwołana w Kalkucie w grudniu 1928 r., nie zgodziła się z raportem. Mohammad Ali Jinnah (1876–1948), przywódca AIML, również był przeciwny raportowi, ponieważ jego żądania nie zostały spełnione. Racjonalne skrzydło kongresu, na którego czele stoi syn Motilala, Jawaharlal, również sprzeciwiło się raportowi. Zdecydowano o rozpoczęciu obywatelskiego nieposłuszeństwa w imię purna swaraj (całkowitej niepodległości). Kongres przyjął uchwałę o całkowitej niepodległości na historycznej sesji w Lahore w 1929 r. W następnym roku rozpoczął się ruch obywatelskiego nieposłuszeństwa, gdy Gandhi zainaugurował solną satyagraha swoim słynnym Marszem Dandi w marcu 1930 r. Gandhi został aresztowany w maju, a łącznie 90 000 osób zostało aresztowanych wsadzić za kratki. Brytyjczycy zdali sobie sprawę z potrzeby udziału w Kongresie i rozpoczęli dialog. W rezultacie Lord Irwin (1881–1959), wicekról, podpisał w marcu 1931 r. pakt z Gandhim, na mocy którego zawieszono ruch obywatelskiego nieposłuszeństwa, a kongres zgodził się na przyłączenie się do Konferencji Okrągłego Stołu. Na sesji INC w Karaczi zatwierdzono rozmowy z Brytyjczykami. Sesja była ważna, ponieważ kongres przyjął uchwały dotyczące podstawowych praw podstawowych i uruchomił kluczowe programy gospodarcze. Brytyjczycy nie zgodzili się z żądaniem Kongresu całkowitej niepodległości i Gandhi został aresztowany w styczniu 1932 r., po powrocie do Indii. Kongres wziął udział w wyborach 1937 r. przepisów ustawy o rządzie Indii z 1935 r. i uzyskał bardzo dobre wyniki w okręgach powszechnych. W czasie II wojny światowej współczuł ofiarom nazizmu i faszyzmu. Blitzkrieg przeprowadzony przez Japonię w Azji Południowo-Wschodniej sprowadził wojnę u progu Indii. AICC przyjęła 8 sierpnia 1942 roku słynną uchwałę „Opuścić Indie”, a Nehru powiedział, że była to „walka do końca”. Kierując się mottem „zrób lub zgiń”, rozpoczął się ruch Quit India, który został stłumiony z największą siłą. Scenę powojenną naznaczyły niszczycielskie skutki gospodarcze wojny, szerzenie się komunalizmu i zamieszek społecznych, niezłomne dążenie Jinnaha do kontroli nad Pakistanem oraz pragnienie kongresu dotyczącego kompromisu. Wielka Brytania ostatecznie zdecydowała się opuścić Indie, których nie mogła utrzymać przy ograniczonych zasobach, i zarządziła wybory do legislatur centralnych i prowincjonalnych. Kongres zdobył wszystkie mandaty generalne w centrum i uzyskał większość we wszystkich prowincjach z wyjątkiem Sind, Pendżabu i Bengalów. W latach 1945-1947 doszło do poważnych buntów chłopów i robotników. Liga była zdeterminowana w swoich żądaniach za podziałem kraju. We wrześniu 1946 roku Kongres utworzył rząd tymczasowy. Brytyjski premier Clement Attlee (1883–1967) zadeklarował, że Brytyjczycy opuszczają Indie. Formułę kompromisową ostatecznie wypracował wicekról Lord (Louis) Mountbatten (1900–1979) w rozmowach z przywódcami kongresu i ligi. W czerwcu 1947 roku ogłoszono, że Indie i Pakistan uniezależnią się od brytyjskich rządów kolonialnych 15 sierpnia 1947 roku.

Indiańska ustawa o reorganizacji, USA

To ustawodawstwo z 1934 r., znane również jako ustawa Wheelera-Howarda, było programem Nowego Ładu, który znacząco przekształcił, przeważnie w pozytywny sposób, politykę federalną dotyczącą ludności rdzennych Amerykanów. Indyjska ustawa o reorganizacji (IRA), na czele której stał reformator John Collier, wzmocniła władzę przywódców plemiennych, uznała legitymację indiańskich zwyczajów i kultury oraz zachowała indiańskie prawa do ziemi. Nie była to jednak ostateczna „poprawka” w umęczonej czterowiecznej historii interakcji białych i rdzennych mieszkańców. Do roku 1900, 10 lat po ostatniej bitwie pomiędzy wojskami federalnymi a Indianami Siuksami pod Wounded Knee w Dakocie Południowej, populacja rdzennych mieszkańców Stanów Zjednoczonych spadła do 237 000. Do 1934 r. posiadłości ziemskie rdzennych mieszkańców zmniejszyły się o dwie trzecie, do 7500 mil kwadratowych. Chociaż w 1924 roku wszyscy tubylcy otrzymali obywatelstwo amerykańskie, federalne Biuro do Spraw Indian (BIA) w dalszym ciągu nadzorowało każdy aspekt życia tubylców, podczas gdy stany o dużej populacji tubylców regularnie nakładały na nich specjalne ograniczenia. Wysiłki mające na celu oddzielenie i „ucywilizowanie” indiańskich dzieci były kontynuowane w szkołach indiańskich w takich miejscach jak Carlisle w Pensylwanii i Albuquerque w Nowym Meksyku. Sympatyczni biali, poczynając od Helen Hunt Jackson w 1881 r. i Charlesa Lummissa w latach 90. XIX wieku, zajmowali się sprawą Indian w książkach i artykułach, które wywołały sensację, ale miały minimalny wpływ na rzeczywistych tubylców, z wyjątkiem często romantyzowania ich historii i trudnej sytuacji. Lummisowi udało się zainteresować pewnymi kwestiami indiańskimi swojego kolegę z Harvardu, Theodore'a Roosevelta. John Collier, również urodzony w bogactwie, kształcił się na Uniwersytecie Columbia i w Paryżu. W 1919 roku po raz pierwszy zetknął się z „problemem indiańskim” podczas wizyty u artystki i dziedziczki Mabel Dodge Luhan w Nowym Meksyku. (Wyszła za Tony'ego Luhana, Indianina z Pueblo). Collier wkrótce sprzeciwił się programom przymusowej amerykańskiej i zaatakował kompetencje i uczciwość urzędników BIA. Za namową Colliera i jego Indiańskiego Stowarzyszenia Obrony w 1928 r. opublikowano dwuletnie badanie zwane Raportem Meriama. Ujawniło ono ogromne niepowodzenia poprzednich programów federalnych, zwłaszcza asymilacyjnej ustawy Dawesa z 1887 r. Mianowany przez Franklina D. Roosevelta w 1933 r. komisarzem do spraw Indian John Collier stworzył specjalny program robót publicznych dla tubylców — Indiański Cywilny Korpus Ochrony Środowiska. Pełniąc funkcję szefa BIA do 1945 r., Collier poszukiwał dla swojej agencji większej liczby indyjskich pracowników. BIA ustanowiła nowe programy zdrowotne i zachęcała do praktyk rdzennych mieszkańców, w tym do wspólnego życia i praktyk rolniczych, które ustawa Dawesa próbowała wykorzystać. Mniej skuteczne okazały się wysiłki mające na celu przekształcenie przywódców plemiennych w formalne, konstytucyjne organy zarządzające. Szacuje się, że 60 procent jednostek plemiennych zdecydowało się nie tworzyć rządów sankcjonowanych przez IRA. Podejrzliwość powstrzymywała niektóre plemiona przed efektywną współpracą ze swoimi członkami lub z krewnymi mieszanej krwi, którzy nie byli już powiązani z plemieniem. Tradycyjni Indianie nie zawsze doceniali zaangażowanie „postępowych” członków plemion, którzy często mieszkali w miastach lub później walczyli podczas II wojny światowej. Pomimo zastrzyków pomocy podczas Wielkiego Kryzysu tubylcy, będący już jedną z najbiedniejszych grup w Stanach Zjednoczonych, nie odnotowali znaczącej poprawy warunków życia. Czasami inne programy Nowego Ładu ignorowały lub szkodziły grupom plemiennym. Jeden z tak masowych projektów instalacji tam na rzece Columbia w północno-zachodniej części kraju spowodował zalanie plemiennych terenów łowieckich i rybackich. Do roku 1950 IRA, choć nadal uważana za ogromny postęp w porównaniu z poprzednimi stosunkami między białymi a rdzenną ludnością, najwyraźniej osiągnęła granice swoich możliwości rzeczywistej poprawy życia i autonomii pierwotnych mieszkańców Ameryki.

izolacjonizm, USA

Izolacjonizm odegrał dominującą rolę w polityce zagranicznej USA w pierwszej połowie XX wieku. Szczególnie w latach trzydziestych Stany Zjednoczone starały się wycofać za swoje granice oceaniczne i zmniejszyć, jeśli nie wyeliminować, swoje zobowiązania międzynarodowe. Po drugiej wojnie światowej izolacjonizm był coraz bardziej dyskredytowany i został zastąpiony przez internacjonalizm zimnej wojny jako dominujące przekonanie w polityce zagranicznej USA. Pomimo rosnącego uzależnienia od handlu zagranicznego jako filaru amerykańskiej gospodarki, Stany Zjednoczone starały się ograniczyć swoje globalne obowiązki po I wojnie światowej. Odrzucenie przez Senat Traktatu Wersalskiego oznaczało, że Stany Zjednoczone nie przystąpią do Ligi Narodów mimo że była to przede wszystkim twórczość prezydenta Woodrowa Wilsona. Zamiast tego Stany Zjednoczone prowadziły w latach dwudziestych XX wieku politykę niezależnego internacjonalizmu, promując rozbrojenie morskie na konferencji waszyngtońskiej w latach 1921–22; ustanowienie „trójkąta reparatornego”, który ustalił relację pomiędzy wypłatami niemieckich reparacji na rzecz aliantów a spłatą długów wojennych aliantów wobec Stanów Zjednoczonych w ramach planów Dawesa i Younga (odpowiednio 1924 i 1929); i interweniował w Ameryce Środkowej i na Karaibach przez całą dekadę. Nadejście Wielkiego Kryzysu zaczęło odwracać ten internacjonalizm. Na późniejszych etapach administracji Hoovera i przez większą część pierwszych dwóch kadencji administracji Franklina D. Roosevelta w Kongresie i w całym kraju nasiliły się nastroje izolacjonistyczne. Pragnienie ograniczenia zaangażowania w narastające konflikty występujące w Europie i Azji w połowie lat trzydziestych XX wieku stało się polityką publiczną poprzez utworzenie Ustaw o neutralności z lat 1935, 1936 i 1937. Ustawa o neutralności z 1935 r. zabraniała sprzedaży broni stronom wojującym podczas wojny uznany stan wojenny. Ustawa o neutralności z 1936 r. odnowiła przepis z 1935 r. i dodała zobowiązanie do trzymania się z daleka od trwającej hiszpańskiej wojny domowej, zabraniając jednocześnie udzielania pożyczek przez banki stronom wojującym. Ustawa o neutralności z 1937 r. dodała do pierwszych dwóch przepisów, które zabraniały obywatelom podróżowania statkami stronom wojujących i ograniczały handel towarami niemilitarnymi z stronami wojującymi do zasady „gotówka i przenoszenie”, co oznacza, że strony wojujące mogły kupować przedmioty niemilitarne ze Stanów Zjednoczonych wyłącznie za gotówkę i musieliby odbierać towary ze Stanów Zjednoczonych własnymi statkami. Te trzy ustawy ograniczyły kontrolę prezydenta nad polityką zagraniczną, eliminując wszelkie rozróżnienie między agresorami i ofiarami konfliktu, eliminując kluczowy element moralny z polityki USA. To, że te czyny miały bardzo niewielki związek z rzeczywistymi wydarzeniami w Europie i Azji, wcale nie niepokoiło izolacjonistów. Ich celem było trzymanie Stanów Zjednoczonych z dala od narastających konfliktów w reszcie świata. Zgoda administracji Roosevelta na stworzenie tych aktów odzwierciedlała nacisk, jaki prezydent kładł na radzenie sobie z Wielkim Kryzysem. Główni autorzy Ustaw o neutralności zwykle popierali Nowy Ład. Gdy wydarzenia w Europie i Azji ponownie pchnęły świat w kierunku wojny, Roosevelt zaczął podejmować wstępne kroki w kierunku rzucenia wyzwania dominacji izolacjonistów. 5 października 1937 roku przemawiał do ogólnokrajowej publiczności z izolacjonistycznej twierdzy Chicago. W przemówieniu wezwał do poddania narodów agresorów kwarantannie przez miłujące pokój narody świata. Kiedy jednak Brytyjczycy zwrócili się o wyjaśnienie, co Roosevelt zamierza zrobić, aby przeprowadzić tę kwarantannę, prezydent odpowiedział, że zarówno amerykańska opinia publiczna, jak i ustawy o neutralności wykluczają jakiegokolwiek faktyczne działania wyprzedzające prezydenta. Roosevelt prawie odrzucił to przemówienie w ciągu następnych kilku tygodni. Jedną z głównych konsekwencji izolacjonizmu Stanów Zjednoczonych było zwiększone zaangażowanie Wielkiej Brytanii i Francji w politykę ustępstw. Brytyjczycy i Francuzi, którzy nie mogli liczyć na pożyczki, broń ani pomoc Stanów Zjednoczonych, nie wierzyli, że mogliby wiarygodnie stawić opór Niemcom militarnie. Dlatego byli gotowi zamienić ziemię za pokój, godząc się na Anschluss (zjednoczenie) Niemiec i Austrii w marcu 1938 r. Po letnim kryzysie wywołanym żądaniem Adolfa Hitlera dotyczącym autonomii dla etnicznych Niemców mieszkających w Sudetach w Czechosłowacji, Brytyjczycy i Francuzi naciskali na czeski rząd, aby spełnił żądanie. Kiedy Hitler odpowiedział zmianą żądania aneksji terytorium przez Niemcy,

Brytyjczycy i Francuzi początkowo niechętnie zmobilizowali swoje siły zbrojne, ale następnie zgodzili się spotkać z Hitlerem i włoskim dyktatorem Benito Mussolinim w Monachium, gdzie Czesi zostali zmuszeni do oddania terytorium na rzecz Niemcy. W międzyczasie Roosevelt powoli i niepewnie zaczął kwestionować dominację izolacjonistów, w swoim przesłaniu o stanie Unii z 4 stycznia 1939 r., w szczególności żądając liberalizacji ograniczeń sprzedaży broni wynikających z Ustawy o neutralności. Opierając się na anty-niemieckim oburzeniu z powodu ataków Nocy Kryształowej na niemieckich Żydów 10 listopada 1938 r. Roosevelt zaczął zasypywać swoje dyskusje z przywódcami Kongresu i prasą wzmiankami o rosnącym niebezpieczeństwie Niemiec, które zostało potwierdzone przez zajęcie przez nie pozostałej części Czechosłowacji w marcu 15 grudnia 1939. Agresja ta zakończyła politykę ustępstw Wielkiej Brytanii i Francji i wydawała się wzmocnić rękę Roosevelta w żądaniu rewizji ustawy o neutralności. Kiedy wojna rozpoczęła się niemiecką inwazją na Polskę 1 września 1939 r., a dwa dni później Francja i Wielka Brytania wypowiedziały wojnę, Roosevelt skorzystał z okazji, by działać. Po wydaniu proklamacji neutralności, w której wyraźnie nie nawoływał do przyjęcia całkowicie neutralnej postawy wobec stron wojujących w Europie, Roosevelt zwołał Kongres z powrotem na sesję, aby ponownie zająć się kwestią rewizji Ustaw o neutralności. Pomimo zacieklego oporu izolacjonistów zniesiono embargo na broń. Jednak izolacjoniści wmusili do ustawy zapis dotyczący sprzedaży broni i amunicji w formie gotówki. Przez cały rok 1940, a zwłaszcza po upadku Francji w czerwcu, izolacjoniści nawoływali do sprzedaży broni Brytyjczykom, wzywając, aby zamiast tego używano jej do obrony Stanów Zjednoczonych. Izolacjoniści pod przewodnictwem organizacji America First przewidzieli porażkę Wielkiej Brytanii i skrytykowali Roosevelta za marnowanie zasobów USA na przegraną sprawę. Najpotężniejszym rzecznikiem America First był bohater lotnictwa Charles Lindbergh, który argumentował, że Niemcy znacznie przewyższają Brytyjczyków siłą powietrzną i że nieuchronnie doprowadzi to do porażki Wielkiej Brytanii. Niemniej jednak Roosevelt nie tylko w dalszym ciągu sprzedawał Brytyjczykom coraz większe ilości broni, ale także zezwolił na handel 50 amerykańskimi niszczycielami z Wielką Brytanią w zamian za prawo do dzierżawy dziewięciu brytyjskich baz na półkuli zachodniej. Niszczyciele pomogłyby brytyjskim konwojom towarów przez Atlantyk i posłużyłyby jako podnoszący morale dowód na potencjał USA do udzielenia pomocy. Jak na ironię, podczas gdy izolacjoniści potępiali zachowanie Roosevelta na Atlantyku jako mające na celu spowodowanie przystąpienia USA do wojny, to wydarzenia w Azji faktycznie położyłyby kres neutralności i izolacjonizmowi. Sankcje gospodarcze USA nałożone na Japonię w związku z zajęciem francuskich Indochin, w szczególności embargo na sprzedaż ropy, doprowadziły do napiętych negocjacji między obiema stronami. Ostatecznie negocjacje zakończyły się niepowodzeniem z powodu niezgodnych celów; Stany Zjednoczone zażądały wycofania się Japonii z Indochin i Chin w zamian za normalizację handlu, podczas gdy Japończycy zażądali, aby Stany Zjednoczone uznały nowe ustalenia terytorialne w Azji i wznowiły normalny handel. Po zerwaniu rozmów rząd japoński wdrożył plan admirała Isoroku Yamamoto zakładający niespodziewany atak na amerykańską Flotę Pacyfiku stojącą na kotwicy w Pearl Harbor na Hawajach. Atakując w ten sposób Stany Zjednoczone, Japończycy osiągnęli coś, czego Rooseveltowi nie udało się dokonać przez poprzednie dwa lata: zjednoczył naród Stanów Zjednoczonych popierający interwencję w wojnę, śmiertelnie raniąc jednocześnie izolacjonizm w Stanach Zjednoczonych. 8 grudnia 1941 r. Kongres zatwierdził wypowiedzenie wojny Japonii przy sprzeciwie tylko jednego członka. Izolacjonizm został zdyskredytowany, a Stany Zjednoczone zjednoczyły się w wysiłkach wojennych.

Interwencje USA w Ameryce Łacińskiej

20 września 2006 roku prezydent Wenezueli Hugo Chávez przemawiał do Zgromadzenia Ogólnego ONZ i mówił o „hegemonicznych pretensjach imperium amerykańskiego”. W przemówieniu, w którym również nazwano prezydenta Stanów Zjednoczonych diabłem, Chavez dał wyraz temu, co wielu mieszkańców Ameryki Łacińskiej mogło czuć w takim czy innym momencie w ciągu prawie 200 lat

stosunków amerykańsko-latynoamerykańskich. Stosunki te charakteryzowała dynamika znacznie silniejszego narodu narzucającego swoją wolę zbiorowi państw, które w większości przypadków nie miały innego wyjścia, jak tylko się zgodzić. Komplikując sytuację, interwencja amerykańska, choć częsta i wykorzystywana do uzyskania korzyści politycznych, militarnych i gospodarczych, często była również mieszana ze szczerym pragnieniem poprawy życia mieszkańców Ameryki Łacińskiej. Ameryka Łacińska, w tym Ameryka Południowa i Karaiby, których językami ojczystymi są hiszpański, portugalski i francuski, uzyskała niepodległość od Europy pokolenie po Stanach Zjednoczonych. XIX wieku większość tych narodów była niepodległa, ale sytuacja była zagrożona, gdy grupa mocarstw europejskich podających się za Święte Przymierze rozpoczęła program osłabiania wpływów Stanów Zjednoczonych i wyzysku nowo niepodległych narodów Ameryki Łacińskiej. Amerykańska odpowiedź została wydana w 1823 r. w oświadczeniu amerykańskiego prezydenta w ramach tak zwanej doktryny Monroe'a. Doktryna Monroe, która stwierdzała, że mocarstwa europejskie nie powinny interweniować w sprawy półkuli zachodniej, była punktem, w którym Stany Zjednoczone zaczęły prowadzić czasami pośrednią, czasami interwencjonistyczną politykę sprawowania kontroli nad gospodarką i polityki Ameryki Łacińskiej. Na przestrzeni lat imperatyw stojący za działaniami Ameryki, a także następstwa lub interpretacje Doktryny Monroe zmieniły się, ale gotowość Stanów Zjednoczonych do interwencji w sprawę Ameryki Łacińskiej pozostaje niezmienna.

MEKSYK

Meksyk, „tak daleko od Boga, tak blisko Stanów Zjednoczonych”, był pierwszym krajem Ameryki Łacińskiej, który w pełni został dotknięty amerykańską dyplomacją i działaniami wojskowymi. Po uzyskaniu niepodległości od Hiszpanii Meksyk przejął dużą część południowo-zachodniej części Stanów Zjednoczonych. Aby zabezpieczyć swoją północną granicę przed Indianami, Meksyk w latach dwudziestych XIX wieku zaprosił amerykańskich osadników do przyjazdu do Teksasu. Skutki tej polityki doprowadziły ostatecznie w 1836 roku do utraty tej części Meksyku, kiedy Teksas odłączył się i stał się niepodległą republiką. Meksyk mógł tolerować, choć ledwo, tę niezależną jednostkę na swojej granicy, ale prawdopodobieństwo, że Teksas stanie się częścią Stanów Zjednoczonych, było nie do przyjęcia. Teksas rzeczywiście stał się stanem w 1845 r., a starcie graniczne między żołnierzami meksykańskimi i amerykańskimi wysłanymi do ochrony granicy w 1846 r. rozpoczęło wojnę meksykańsko-amerykańską. Armia amerykańska serią błyskotliwych kampanii wygrała ten konflikt i w rezultacie zajęła około jednej trzeciej terytorium Meksyku. Choć zwycięstwo było całkowite, nie obyło się bez trudności, a zwycięstwo Stanów Zjednoczonych nie było przesądzone. Wojna pokazała, że bardzo wysoka biegłość techniczna i taktyczna Amerykanów oraz ich zdolność do rzucania swoich sił na duże odległości uczyniły z nich najbardziej znaczącą siłę na półkuli zachodniej. W drugiej połowie XIX i na początku XX wieku Meksyk pozostawał w miarę stabilny aż do rewolucji w 1914 roku. Aby powstrzymać Europejczyków przed interwencją po stronie rządu Huerty, prezydent Woodrow Wilson wysłał siły zbrojne, aby zajęły miasto portowe Veracruz. Dokonano tego, a kiedy wojska amerykańskie opuściły, przekazały magazyny z bronią siłom Carranzisty, przeciwnym Huercie. W 1916 roku meksykański przywódca Pancho Villa zaatakował amerykańskie miasto Columbus w Nowym Meksyku. Atak ten spotkał się z reakcją amerykańskich sił ekspedycyjnych, które bezskutecznie próbowały zdobyć Villę. Siły ekspedycyjne pozostały do stycznia 1917 r. Tuż przed I wojną światową Niemcy zaoferowały Meksykowi możliwość odzyskania ziem utraconych w latach czterdziestych XIX wieku, jeśli pomogą Niemcom w walce ze Stanami Zjednoczonymi. Oferta ta, znana jako Telegram Zimmermanna, zraziła stosunki USA z Niemcami, przyczyniając się do przystąpienia Ameryki do wojny. W latach powojennych stosunki meksykańsko-amerykańskie były kruche, dopóki Meksykanie nie przetestowali Polityki dobrego sąsiedztwa Franklina Roosevelta z 1934 roku. W 1938 roku rząd meksykański przejął wszystkie udziały prywatnych firm naftowych. Franklin Roosevelt nie interweniował militarnie ani dyplomatycznie, aby odzyskać znacjonalizowane aktywa amerykańskie. Znaczenie tego działania, tak odmienne od

wcześniejszych działań amerykańskich, podniosło wiarygodność polityki Roosevelta w Ameryce Łacińskiej, a także poprawiło wizerunek Ameryki w regionie.

KUBA

Zainteresowanie Ameryki można datować co najmniej na lata pięćdziesiąte XIX wieku. Manifest z Ostendy, dokument sporządzony przez trzech amerykańskich dyplomatów w 1854 roku, zawierał plan albo zakupu Kuby, albo zabrania jej Hiszpanii. Plan nigdy nie doszedł do skutku, między innymi dlatego, że u podstaw jego aneksji leżało założenie, że stanie się państwem niewolniczym. Zainteresowanie Ameryki osłabło w kolejnych latach, ale w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XIX wieku odrodziło się. Odnotowano, że wielu członków Kongresu chciało rozpocząć wojnę z Hiszpanią, aby zająć Kubę. Ówczesny prezydent Grover Cleveland oświadczył, że jeśli Kongres wypowie wojnę, nic się nie stanie, ponieważ nie zmobilizuje wojsk w celu zdobycia Kuby, co jest interesującym i rzadkim przypadkiem celowego braku prób wywarcia wpływu na region Ameryki Łacińskiej. Jednak za administracji Williama McKinleya popularna opinia w Ameryce, wspierana przez prowojenną „Yellow Press”, opowiadała się za właśnie takim przedsięwzięciem. Wystarczył pretekst i kiedy amerykański pancernik Maine wybuchł w porcie w Hawanie, Amerykanie rozpoczęli wojnę. Ostatecznie Kuba uzyskała wolność, ale Stany Zjednoczone sprawowały znaczną kontrolę przez pierwszą trzecią część XX wieku. Pisemne oświadczenie znane jako poprawka Platta do kubańskiej konstytucji dawało Stanom Zjednoczonym kontrolę finansową, a także prawo do interweniowania w sprawy Kuby. W 1934 r. w ramach polityki dobrego sąsiedztwa Roosevelta poprawka Platta została unieważniona. Jednakże do tego czasu kontrola Stanów Zjednoczonych była wielokrotnie sprawowana, co obejmowało rozmieszczenie wojsk amerykańskich w latach 1906–1909 i ponownie w latach 1912 i 1917. Kuba funkcjonowała jako dyktatura przez lata dwudzieste i pięćdziesiąte XX wieku, ale pod koniec tego okresu zaczął pojawiać się poważny sprzeciw. Fidel Castro, kubański rewolucjonista, który był wcześniej więziony, a następnie wyjechał na wygnanie do Meksyku, wrócił na Kubę w 1956 roku i do 1 stycznia 1959 roku przejął kontrolę nad rządem.

HAITI I REPUBLIKA DOMINIKANY

Wyspa Hispaniola na Karaibach to miejsce zamieszkania dwóch narodów, które wielokrotnie były świadkami interwencji USA: Republiki Dominikany i Haiti. Haiti było pierwotnie francuską kolonią w zachodniej części wyspy, która uzyskała niepodległość od Francji w 1804 r. Republika Dominikany uzyskała niepodległość w 1844 r., w latach 60. XIX w. dobrowolnie wróciła pod panowanie hiszpańskie na dwa lata i odzyskała niepodległość w 1865 r. Obydwa narody mają charakter wysoce rolniczy i od XIX wieku cieszą się dużym zainteresowaniem Stanów Zjednoczonych. W latach siedemdziesiątych XIX wieku Stany Zjednoczone wykazały pewne zainteresowanie aneksją Republiki Dominikany, co jednak upadło w obliczu perspektywy integracji obszaru o kulturze hiszpańskiej z systemem politycznym Stanów Zjednoczonych. Stany Zjednoczone utrzymywały wysoki poziom interesów gospodarczych i wysyłały wojska, aby utrzymać porządek w latach 1904, 1905, 1912, 1914 i 1917–1924. W latach 1917–1922 armia amerykańska po raz pierwszy użyła samolotów do wsparcia operacji przeciw powstańcom. Stabilność została utrzymana wraz z dojściem do władzy Rafaela Trujillo, który rządził od 1931 r. aż do jego zabójstwa przez CIA w 1960 r. Wyzwoleniem Haiti kierował były niewolnik imieniem Toussaint Louverture. W XIX wieku rządy nie były stabilne, ale intensywność niepokojów była na tyle niska, że umożliwiły znaczne inwestycje zagraniczne. Połączenie chęci zabezpieczenia inwestycji i ograniczenia wpływów europejskich doprowadziło do interwencji Stanów Zjednoczonych w 1915 r. W tym samym roku prezydent Haiti został obalony i zabity. Woodrow Wilson wysłał zarówno statki, jak i wojska naziemne, aby utrzymać porządek. Przez rok 1918 piechota morską była bardzo zajęta operacjami stabilizacyjnymi i udało jej się narzucić pewien stopień stabilizacji, chociaż pozostali w tym kraju do

1934 roku. Wojska amerykańskie opuściły kraj, ale Stany Zjednoczone miały kontrolować finanse kraju do 1947 roku

PANAMA

To, co jest obecnie narodem Panamy, było pierwotnie częścią Kolumbii. Zainteresowanie Stanów Zjednoczonych tym regionem datuje się od czasów gorączki złota w Kalifornii, która rozpoczęła się w 1849 r. Wraz z zalewem Amerykanów podróżujących w poszukiwaniu złota, przeprawa przez Panamę (lub Nikaraguę) stała się jednym z głównych sposobów zdobycia złota na zachód. W 1855 roku Stany Zjednoczone podpisały 20-letnią umowę z Kolumbią, zezwalającą Amerykanom na przekraczanie granicy bez płacenia opłat. Wkrótce ze wschodniego wybrzeża Panamy uruchomiła się linia kolejowa, po której pasażerowie opuszczali statki, aby przekroczyć przesmyk, a następnie wsiadali na statki zacumowane na zachodnim wybrzeżu, aby kontynuować podróż. Nikaragua również była węzłem komunikacyjnym, ale to w Panamie podjęto pierwsze próby budowy kanału. Próba kopania kanału w Panamie pod koniec XIX wieku dodał do tego zainteresowania. W 1903 roku Stany Zjednoczone zachęcały do buntu i pomagały, wysyłając w ten obszar 10 okrętów wojennych. Efektem było powstrzymanie Kolumbijczyków od wysłania pomocy swojej armii walczącej z rebeliantami. Sam kanał był ograniczony z każdej strony lądem znajdującym się pod administracją USA i znany jako Strefa Kanału. W okolicy znajdowały się również forty, które miały chronić kanał przed atakiem wewnętrznym lub zewnętrznym oraz stanowiły bazę dla operacji przeciw powstańcom.

NIKARAGUA

Nikaragua, będąca przedmiotem tak dużej uwagi i interwencji Stanów Zjednoczonych w latach 80. XX wieku, była także obszarem amerykańskich zainteresowań politycznych i gospodarczych w XIX wieku. Podobnie jak Panama, przeprawa przez Nikaraguę była stosunkowo łatwa i służyła poszukiwaczom złota w drodze do Kalifornii jako sposób na dotarcie do pól złota bez konieczności odbywania długiej i niebezpiecznej podróży wokół Przylądka Horn. William Walker na krótko utworzył tam rząd i próbował uzyskać przyjęcie Nikaragui do unii. Nikaragua, choć nigdy nie weszła do unii, była traktowana jako obszar, na którym Amerykanie mogli robić, co chcieli. Pewnego razu w 1853 roku dowódca amerykańskiej kanonierki, po sporze z wioską na wybrzeżu, z własnej inicjatywy ostrzeliwał ją. Jego działanie zostało zatwierdzone przez ówczesnego prezydenta Stanów Zjednoczonych Franklina Pierce'a. Na początku XX wieku stabilność Nikaragui, zwłaszcza jako obszaru amerykańskich inwestycji i innej działalności gospodarczej (np. United Fruit Company), uzasadniała interwencję w umyśle Amerykanów. Wojska amerykańskie zostały wysłane do Nikaragui w latach 1909–10, 1912–25 i 1926–33. Podczas tej ostatniej interwencji Stany Zjednoczone pomogły rządowi Nikaragui w walce z przywódcą rebeliantów Augusto Sandino, który stał się imiennikiem nie tylko swoich współczesnych rebeliantów, ale także późniejszego pokolenia wrogów amerykańskiej polityki w latach 80. W latach trzydziestych rząd Stanów Zjednoczonych wspierał rodzinę Somoza (która dokonała egzekucji na Sandino w 1934 r.), która ostatecznie rządziła Nikaraguą od 1936 r. do końca lat 70. XX wieku.

WNIOSEK

Interesy gospodarcze i dyplomację dolarową zastąpiła po II wojnie światowej obawa, że Ameryka Łacińska może znaleźć się pod kontrolą Związku Radzieckiego. Od tego czasu ten imperatyw zimnej wojny został zdominowany przez obawy związane z terroryzmem, nielegalną imigracją i kartelami narkotykowymi. Na podstawie przeszłej historii można bezpiecznie założyć, że jakiegokolwiek stosunki między Stanami Zjednoczonymi a Ameryką Łacińską nie będą spotkaniem równych sobie stron.

Incydent mandżurski i Mandżukuo

Incydent mandzurski, czyli Mukden, miał miejsce 18 września 1931 roku. Był to japoński atak na Chiny, w wyniku którego powstało japońskie marionetkowe państwo Mandżukuo. Incydent ten był w rzeczywistości początkiem wysiłków Japonii na podbój Chin, których kulminacją była II wojna światowa w Azji. Japonia starała się kontrolować północno-wschodnie prowincje Chin (Mandżurię) od wojny chińsko-japońskiej toczącej się w latach 1894–1895. W wyniku zwycięstwa w tej wojnie Japonia ustanowiła strefę wpływów w południowej Mandżurii. Zbudowała kolej południowomandzurską (SMR), która łączyła Mukden (lub Shenyang), administracyjną stolicę regionu, z Port Arthur, portem wynajętym Japonii na południowym krańcu półwyspu Liaodong (Liaotung) w Mandżurii. Wykorzystując słabość Chin w okresie schyłku dynastii Qing (Ch'ing) i wczesnej republiki, Japonia uzyskała szerokie dodatkowe prawa do górnictwa i inne prawa w całej południowej Mandżurii. Po 1912 roku tym bogatym w zasoby regionem, większym niż Niemcy i Francja razem wzięte, rządził chiński bandyta, który stał się watażką Zhang Zholin (Chang Tso-lin) i jego sojusznicy, którzy przetrwali, spełniając żądania Japonii. W 1928 roku Zhang Zholin, znany jako Stary Marszałek, został zamordowany przez japońskich oficerów Armii Kwantung stacjonującej w Mandżurii, którzy mieli nadzieję przejąć prowincję w wyniku chaosu. Jednak sprytnie działania zwolenników Zhanga zapewniły płynne przekazanie władzy jego synowi Zhangowi Xueliangowi (Chang Hsueh-liangowi), zwanemu Młodym Marszałkiem. Młody marszałek sponsorował chińską imigrację na swoje słabo zaludnione ziemie (około 30 milionów mieszkańców w 1930 r.) i podjął projekty rozwoju gospodarczego. Połączył także swój los z nowo utworzonym rządem nacjonalistycznym w Nanjing (Nanking), na którego czele stał Czang Kaj-szek. W 1930 r. Zhang poprowadził około 200 000 swoich najlepszych żołnierzy, aby pomóc Czangowi pokonać rebeliantów watażków i pozostał w Pekinie (Peking), aby zapewnić stabilność w północnych Chinach. W międzyczasie kryzys gospodarczy zdyskredytował rządy cywilne w Japonii i skłonił wiele osób do poparcia dla rosnącego prawicowego, ultranacjonalistycznego ruchu skupionego wśród ambitnych młodszych oficerów wojskowych. Założyli Towarzystwo Wiśni, Towarzystwo Czarnego Smoka, Towarzystwo Fundacji Narodowej i inne, które opowiadały się za wojną i ekspansją jako odpowiedzią na problemy Japonii i postrzegały podbój Mandżurii jako pierwszy krok w kierunku ostatecznej kontroli nad wszystkimi Chinami i innymi azjatyckimi krajami. Ci japońscy imperialiści obawiali się rosnącego chińskiego nacjonalizmu oraz pojawienia się silnych i zjednoczonych Chin i starali się temu zapobiec. 18 września 1931 roku oficerowie terenowi Armii Kwantuńskiej zorganizowali niewielki incydent bombowy wzdłuż torów kolejowych linii SMR na obrzeżach Mukden. W dobrze skoordynowanym i zaplanowanym akcie armia Kwantuńska zaatakowała jednocześnie kilkanaście miast w Mandżurii. Wkrótce do akcji dołączyły inne jednostki z japońskiej kolonii w Korei. Zbyt słabe, aby stawić opór militarny, Chiny zwróciły się do Ligi Narodów i Stanów Zjednoczonych w ramach paktu Kellogga-Brianda. Nadzwyczajne sesje ligi wielokrotnie żądały od obu stron zaprzestania działań zbrojnych. Zarówno rząd chiński, jak i japoński zasygnalizowały podporządkowanie się, ale armia Kwantung zignorowała rozkazy i kontynuowała podbój, ciesząc się powszechnym uznaniem w Japonii, zmuszając do upadku gabinetu w grudniu 1931 r. Następnie Japonia utworzyła marionetkowy rząd w Mandżurii, nazywając go Mandżukuo, co oznacza „kraj Mandżurii” i namówił ostatniego cesarza Qing, Pu-i (P'u-yi), aby został jego dyrektorem naczelnym i cesarzem w 1934 r. Liga wysłała do Mandżurii misję śledczą pod dowództwem brytyjskiego dyplomaty Lorda Lyttona. Jej raport, przedłożony lidze we wrześniu 1932 r., obalił twierdzenia Japonii, że jej działania w Mandżurii były motywowane samoobroną, określił Mandżukuo jako marionetkowe państwo całkowicie kontrolowane przez japońskich przywódców wojskowych i cywilnych i zalecił jego przywrócenie Chinom. Raport został zatwierdzony przez zgromadzenie ligi przy jednym głosie sprzeciwu: Japonii. Następnie Japonia zrezygnowała z ligi, sygnalizując swoją porażkę jako skutecznego organu międzynarodowego. W 1933 roku siły japońskie dodały do swojego marionetkowego państwa kolejną chińską prowincję, Rehe (Jehol), która przylegała do Mandżurii. Stany Zjednoczone odmówiły uznania Mandżukuo, ale nie podjęły żadnych innych działań. Rząd Japonii rozwinął Mandżurię wraz z siecią nowoczesnych gałęzi

przemysłu zaprojektowanych w celu dostarczania surowców i gotowych produktów japońskiej gospodarce. Obejmowały one górnictwo węgla kamiennego, huty żelaza i stali oraz przemysł produkcyjny. Rozbudowano także drogi i linie kolejowe, aby poprawić infrastrukturę i ułatwić transport towarów i produktów do Japonii. Zachęcano do japońskiej imigracji, Japończykom przyznano uprzywilejowany status, podczas gdy Chińczycy byli ściśle i brutalnie kontrolowani. Mandżuria stała się arsenałem i spichlerzem Japonii. Wojna ze Stanami Zjednoczonymi po 1941 roku spowodowała ograniczenie przepływu sprzętu i finansów z Japonii do Mandżurii, powodując stopniowe zatrzymywanie produkcji fabrycznej na tym obszarze. Po klęsce japońscy władcy porzucili Pu-i i inne chińskie marionetki. Po zakończeniu II wojny światowej wojska radzieckie wkroczyły do Mandżurii, rozebrały sprzęt i obiekty o wartości ponad 1 miliarda dolarów z 1945 roku i wysłały je do Związku Radzieckiego. Japońska broń zdobyta przez Armię Czerwoną w Mandżurii została później przekazana chińskiej armii komunistycznej.

impeachment prezydenta, USA

Twórcy Konstytucji Stanów Zjednoczonych starali się sprawdzić władzę prezydenta, tworząc dla Kongresu procedurę usunięcia prezydenta z powodu „zdrady, przekupstwa lub poważnych przestępstw i wykroczeń”. Żaden prezydent nigdy nie został usunięty ze stanowiska w ten sposób, ale w drugiej połowie XX wieku wobec dwóch prezydentów wszczęto śledztwo w sprawie impeachmentu w oparciu o kongresową definicję „wysokich przestępstw i wykroczeń”: Richard Nixon, republikanin, i Bill Clinton, Demokrat. Procedura impeachmentu prezydenta jest opisana w Konstytucji, ale system komisji w Kongresie dodał do niej dodatkowy krok. Komisja Sądownictwa Izby Reprezentantów wnosi akt oskarżenia przeciwko prezydentowi, przedstawiając jeden lub więcej artykułów impeachmentu w celu zdefiniowania „największych przestępstw i wykroczeń” prezydenta. Artykuły podlegają następnie głosowaniu w całej Izbie Reprezentantów i wymagają zgody większości, aby postawić prezydenta w stan oskarżenia. Następnie Senat orzeka prezydenta pod przewodnictwem prezesa Sądu Najwyższego. Pod koniec procesu Senat głosuje; Do odwołania prezydenta potrzebna jest większość dwóch trzecich. Próba postawienia w stan oskarżenia Richarda Nixona skupiała się na nielegalnych działaniach członków jego administracji oraz próbie zatuszowania sprawy, w której brał udział. Podczas pierwszej kadencji swojej prezydentury Nixon zaangażował się w działania budzące wątpliwości prawne, takie jak zezwolenie FBI na podsłuchiwanie telefonów urzędników administracji i reporterów w celu zapobiegania wyciekom oraz zezwolenie na utworzenie wewnętrznej grupy dochodzeniowej, Hydraulików, aby zapobiec wyciekom i zawstydzić „wrogów”, takich jak Daniel Ellsberg i senator Edward Kennedy. Ta chęć obejścia prawa doprowadziła bezpośrednio do prób przez Komisję Ponownego Wyboru Prezydenta (CREEP) osłabiania potencjalnych kandydatów Demokratów i zasięgania informacji w siedzibie Komitetu Narodowego Demokratów w kompleksie biurowym Watergate. Kiedy 17 czerwca 1972 r. w Watergate zatrzymano mężczyzn zatrudnionych przez pracowników CREEP, G. Gordona Liddy'ego i E. Howarda Hunta, Nixon i jego najważniejsi współpracownicy odpowiedzieli, próbując ukryć zaangażowanie prezydenta w tę sprawę. Ponadpartyjna większość Komisji Sądownictwa Izby Reprezentantów zatwierdziła trzy artykuły impeachmentu wobec prezydenta Nixona, skupiające się na nadużyciu władzy, utrudnianiu działania wymiaru sprawiedliwości i sprzeciwianiu się wezwaniu Kongresu do wydania taśm z nagranyimi rozmowami. Aby uniknąć pewnego usunięcia, Nixon zrezygnował ze stanowiska 9 sierpnia 1974 r. Przynajmniej częściowo próba impeachmentu Billa Clintona zdawała się wynikać z chęci zemsty za próbę impeachmentu Nixona. Administracja Clintona była przedmiotem kilku dochodzeń prowadzonych przez niezależnych prawników, a po 1994 r. przez kontrolowany przez Republikanów Kongres, zarówno w związku z zachowaniem urzędników administracji podczas jego prezydentury, jak i pytaniami dotyczącymi transakcji finansowych prezydenta i jego żony Hillary Rodham Clinton. Chociaż Kongresowi i niezależnemu radcy prawnemu Kennethowi Starrowi nie udało się odkryć przestępczej

działalności prezydenta ani jego żony, ustalili, że prezydent Clinton kłamał w sprawie prowadzenia pozamałżeńskiego romansu ze stażystką Białego Domu. 19 grudnia 1998 r. Sądowictwo Izby Reprezentantów wniosło dwa artykuły impeachmentu przeciwko prezydentowi, skupiające się na okłamywaniu Kongresu i utrudnianiu działania wymiaru sprawiedliwości. Cała Izba głosowała za postawieniem prezydenta w stan oskarżenia w sprawie obu artykułów w głosowaniu zbliżonym do linii partyjnej. Po procesie przed Senatem prezydent Clinton został uniewinniony od obu artykułów impeachmentu w dniu 12 lutego 1999 r. Prezydent Clinton pełnił swoją kadencję. Ponieważ w obu przypadkach impeachmentu partia prezydenta nie kontrolowała Kongresu, proces impeachmentu był obciążony zarzutem, że głównym motywem działania była stronnictwość, a nie nadużycia prezydenta. Zarzut ten miał większy oddźwięk w kontekście impeachmentu prezydenta Clintona niż prezydenta Nixona z powodu czynów przestępczych popełnionych przez Nixona i jego współpracowników. Niemniej jednak proces impeachmentu pozostaje potencjalnym sprawdzianem władzy prezydenta.

Indie

Indie uzyskały niepodległość 15 sierpnia 1947 r., wraz z końcem brytyjskich rządów kolonialnych. Indie, liczące 1 095 351 995 mieszkańców (szacunki z lipca 2006 r.), są drugim po Chinach krajem pod względem liczby ludności. Jest siódmym co do wielkości krajem pod względem powierzchni na świecie, zajmującym powierzchnię 3 287 590 kilometrów kwadratowych. Graniczy z Bangladeszem, Bhutanem, Birmą, Chinami, Nepalem i Pakistanem. Charakteryzuje się znaczną różnorodnością etniczną, językową i religijną. Indie mają 18 oficjalnie uznanych języków i około 1600 dialektów. Hindusi stanowią 83,5 procent całej populacji. Po Indonezji Indie mają drugą co do wielkości liczbę muzułmanów, którzy stanowią 13 procent populacji. Podział Imperium Brytyjskiego na Indie i Pakistan stworzył problemy dla obu krajów, a dziedzictwo to trwa nadal. Indie stanęły w obliczu problemów, w tym połączenia państw książęcych, napływu uchodźców z Pakistanu, zamieszek społecznych, podziału majątku i wojny z Pakistanem. 562 niezależne stany książęce miały możliwość połączenia się z Indiami lub Pakistanem. Architektem połączenia tych państw był minister spraw wewnętrznych Vallabhbhai Patel (1875–1950). Hyderabad i Junagarh zostały zaanektowane, gdy ich władcy nie wybrali opcji połączenia z Indiami. Wybuchła wojna o stan Dżammu i Kaszmir, którego władca Maharadża Hari Singh (1895–1961) podpisał dokument przystąpienia z generalnym gubernatorem Indii, lordem Louisem Mountbattenem (1900–1979), 26 października 1947 r. Pomimo opozycji premier Jawaharlal Nehru (1889–1964) skierował sprawę do Organizacji Narodów Zjednoczonych, która 13 sierpnia 1948 r. wezwała do zawieszenia broni. Wzywała do przeprowadzenia plebiscytu w celu określenia pragnień obywateli państwa. Działania wojenne zakończyły się 31 grudnia 1948 r., a linia demarkacyjna stała się linią kontroli (LOC) między obydwoma krajami. Indie także przygotowywały się do przygotowania konstytucji, a na przewodniczącego Komisji Projektowej ds. Konstytucji został B. R. Ambedkar (1891–1956) 29 sierpnia 1947 r. 26 listopada 1949 r. Zgromadzenie Ustawodawcze uchwaliło konstytucję. Indie stały się suwerenną republiką demokratyczną 26 stycznia 1950 r., kiedy weszła w życie konstytucja. Rajendra Prasad (1884–1963) został pierwszym prezydentem Indii, które przyjęły parlamentarną formę rządów. W 1952 r. odbyły się pierwsze wybory powszechne i Indyjski Kongres Narodowy (INC) pod przewodnictwem Nehru utworzył rząd. Nehru pozostawił niezatarty ślad we współczesnej historii Indii swoją wiarą w parlamentarną formę demokracji, socjalistyczny model społeczeństwa, sekularyzm, równość wobec prawa i niezangażowanie. Wierzył, że Indie mogą odegrać znaczącą rolę w czasie zimnej wojny. Prześiąknięte dużą dozą idealizmu Indie prowadziły dynamiczną politykę w polityce międzynarodowej. Działając jako pośrednik, Indie przyczyniły się do złagodzenia napięć, organizując konferencje, takie jak Konferencja Stosunków Azjatyckich w 1947 r. i Konferencja w sprawie Indonezji w 1949 r. Konferencja w Bandung (1955) była punktem kulminacyjnym w indyjskiej dyplomacji. Indie stały się przewodniczącym maszyny pokojowej, Międzynarodowej Komisji Kontroli, po zakończeniu pierwszej wojny indochińskiej (1946–1954). Nehru

odegrał także kluczową rolę w utworzeniu Ruchu Państw Niezaangażowanych w 1961 r. Indie utrzymywały przyjazne stosunki z Chinami i podpisały traktat o przyjaźni w 1954 r. Jednak doszło do sporów granicznych z Chinami, które doprowadziły do wojny chińsko-indyjskiej w październiku 1962 r. Upokarzająca porażka Indii była dla Nehru wielkim szokiem, a indyjska polityka zagraniczna straciła dynamikę. W 1950 roku powołano komisję planowania, na której czele stał Nehru. Modernizacji uległy duże gałęzie gospodarki. Nowa polityka miała na celu wzrost produktywności rolnictwa i industrializację w ramach socjalistycznego modelu społeczeństwa. Rząd zaangażował się w działalność produkcyjną, kolejową, lotniczą, elektryczną, komunikacyjną i infrastrukturalną. Zgodnie z naukowym temperamentem Nehru powstały Indyjskie Instytuty Technologiczne, instytucje badawcze i edukacyjne. Podejmowano także próby zmiany sektora społecznego poprzez ustawodawstwo w parlamencie. Kolejnym premierem został Lal Bahadur Shastri (1904–66). Klęska Indii w wojnie chińsko-indyjskiej w 1962 r. i śmierć Nehru skłoniły Pakistan do rozpoczęcia kolejnej wojny. Armia indyjska przekroczyła granicę, sprowadzając Lahore pod ostrzał indyjskiej artylerii. 22 września 1965 r. Organizacja Narodów Zjednoczonych ogłosiła zawieszenie broni. 10 stycznia 1966 r. podpisano Porozumienie Taszkienckie linia zawieszenia broni (CFL) stała się de facto granicą między obydwooma krajami. Wraz z inicjacją Indiry Gandhi na stanowisko premiera rozpoczęła się kolejna ważna era we współczesnej historii Indii. Córnka Nehru, dwukrotnie była premierem Indii, w latach 1966–1977 i ponownie w latach 1980–1984. Rozpoczęła program Garibi Hatao (zniesienie ubóstwa), wspierała ludność Indochin w wojnie w Wietnamie i zbliżyła się do Związku Radzieckiego poprzez podpisanie 20-letniego traktatu w sierpniu 1971 r. Rozpoczęła się wojna wyzwolenicza we wschodnim Pakistanie, Indie stanęły w obliczu problemów wynikających z exodusu 10 milionów uchodźców do prowincji we wschodnich Indiach. Wojna stała się nieunikniona. 3 grudnia siły powietrzne Pakistanu rozpoczęły wyprzedzające naloty na osiem indyjskich lotnisk. Armia pakistańska poddała się 16 grudnia w Dhace. Porozumienia z Shimla zapobiegły wybuchowi jakiegokolwiek większego konfliktu między obydwooma krajami aż do 1999 roku. Rozwój nauki nastąpił z ogromną szybkością wraz z wystrzeleniem satelity w przestrzeń kosmiczną. W maju 1974 roku Indie pomyślnie przeprowadziły podziemną eksplozję nuklearną w Pokhran. Program Zielonej Rewolucji, wykorzystujący nowe rodzaje nasion, zaowocował większą produktywnością rolnictwa i samowystarczalnością w produkcji żywności. W proteście przeciwko inflacji i złemu standardowi życia odbyły się demonstracje i strajki. Indira Gandhi również została uznana winną naruszenia ordynacji wyborczej i 26 czerwca 1975 r. wprowadziła stan wyjątkowy. Zawieszono prawa podstawowe, na prasę nałożono cenzurę, a przywódców opozycji osadzono za kratkami. Kiedy dwa lata później Gandhi rozpisal wybory, Partia Kongresowa została dotkliwie rozbita, a do władzy doszła połączona opozycja, Partia Janata. Morarji Desai (1896–1995), pierwszy premier Indii spoza Kongresu, stał na czele koalicji, która trwała dwa lata. Wzajemne sprzeczki między partnerami koalicyjnymi i nierozwiązane problemy gospodarcze były świadkami powrotu Gandhi do władzy zdecydowaną większością głosów w styczniu 1980 r. Wzrost bojowości w Pendżabie został stłumiony przez indyjskie siły bezpieczeństwa, ale Gandhi zapłaciła za to utratą życia z rąk jej sikhijskich ochroniarzy 31 października 1984 roku. Przemoc, która wybuchła przeciwko Sikhom, stworzyła kolejny mroczny rozdział w historii Indii. Kolejnym premierem był Rajiv Gandhi (1944–91), syn Indiry Gandhi, który poprowadził kraj w kierunku reform gospodarczych i rozwoju sektora telekomunikacyjnego i technologii informatycznych (IT). Indie zaangażowały się w konflikt etniczny na Sri Lance. Porozumienia pokojowe między Indiami a Sri Lanką zostały podpisane w 1987 r., a na Sri Lankę wysłano Indyjskie Siły Pokojowe (IPKF). Rajiv Gandhi został oskarżony o korupcję, w wyniku czego Kongres przegrał wybory z listopada 1989 r. Został zamordowany przez zamachowca-samobójcę ze Sri Lanki w 1991 r. Historia Indii od ostatniej dekady XX wieku naznaczona była groźbą terroryzmu, głównie reformy gospodarcze, walka z ubóstwem, ogromny rozwój IT, rezerwa dla klas zacofanych i stanie się krajem nuklearnym. Służba Vishwanatha Pratapa Singha (1931-2008) w Partii Janata trwała krócej niż rok, ale reakcje na akcję afirmatywną jego rządu polegającą na rezerwowaniu stanowisk

pracy i miejsc w instytucjach edukacyjnych dla klas niższych podzieliły Indie według podziałów kastowych. Politycy tacy jak Singh i inni odrzucili nagrody oparte na zasługach na rzecz systemu kwotowego. Nawet po ponad pięciu dekadach zastrzeżeń różne rządy utrzymały ten system. Rząd Manmohana Singha (1932–1932) zarezerwował miejsca dla klas niższych w niektórych najważniejszych instytucjach w kraju. Indie przeszły od swojego dziesięcioletniego modelu scentralizowanego planowania do gospodarki rynkowej i dołączyły do głównego nurtu globalizacji na poziomie międzynarodowym za czasów ministerstwa P. V. Narasimhy Rao w Kongresie (1921–2004). Indyjscy pracownicy byli poszukiwani w branżach IT na całym świecie. Infrastruktura edukacyjna rozwinęła się tak, że powstało jedno z największych na świecie skupisk personelu technicznego. Po zburzeniu meczetu Babri w 1992 r. doszło do przemocy między hinduistami i muzułmanami w związku ze sprawą miejsca narodzin hinduskiego boga Ram w Ajodhji. Do przemocy ponownie doszło w 2002 r. po pożarze pociągu w Godhra w stanie Gujarat, który doprowadził do masakry zarówno Hindusów, jak i muzułmanów. Stosunki z Pakistanem pogorszyły się w sprawie Kaszmiru, który pozostaje jednym z głównych źródeł konfliktu między obydwojoma krajami. Konflikt przybrał niebezpieczne rozmiary wraz z widmem konfliktu nuklearnego po wojnie w Kargil w 1999 r. Premier Shri Vajpayee i premier Pakistanu Nawaz Sharif (1949–) podpisali w lutym 1999 r. Deklarację z Lahore mającą na celu rozwiązanie problemu Kaszmiru. Ale czwarta wojna między obydwojoma krajami rozpoczęła się 8 maja i trwała 73 dni. Pomimo przeciwności losu Indie zachowały system demokratyczny. Kraj utrzymuje stały wzrost gospodarczy i redukcję poziomu ubóstwa. Indie zabiegają także o stałe miejsce w Radzie Bezpieczeństwa ONZ.

Indonezyjska Partia Komunistyczna (PKI)

Ruch lewicowy w Indonezji rozpoczął się w ramach Sarekat Islam (Stowarzyszenie Islamskie), założonego w 1911 r. Henk Sneevliet założył Indische Sociaal Democratische Vereenigin (ISDV, Indies Socjaldemokratyczne Stowarzyszenie) w 1914 r. i pracował w ramach Sarekat Islam. Po rewolucji rosyjskiej 1917 r. ISDV powiększyło liczbę członków, a w maju 1920 r. zmieniło nazwę na Partai Kommunist Indonesia (PKI, Komunistyczna Partia Indonezji), która stała się pierwszą partią komunistyczną w Azji. Została wydalona przez islam Sarekat. PKI organizowała strajki, a zaniepokojone władze holenderskie wydal�y przywódców takich jak Sneevliet i Tan Malaka. Polityka represji rządu zapewniła popularność PKI, która w 1926 r. zorganizowała masowe strajki. W listopadzie proklamowano Republikę Indonezji. Po proklamowaniu Republiki Indonezji 17 sierpnia 1945 r. przez Ahmeda Sukarno (1901–70) PKI uważała, że jest ona sponsorowana przez Japonię i faszystowska. Republika skutecznie stłumiła dwa powstania komunistyczne w latach 1946 i 1948. Po 1950 r. pod przywództwem Dipy Nusantary Aidit nastąpiła zmiana w kierunku PKI. Miała program nacjonalistycznego zaangażowania i wspierała antykolonialną politykę Sukarno. W pierwszych wyborach powszechnych w 1955 r. PKI została sprzymierzona z Perserikatan Nasional Indonesia (PNI, Indonezyjska Unia Nacjonalistyczna), założoną przez Sukarno w czerwcu 1927 r. PKI uzyskała 16,4 proc. głosów, a w nowo wybranym parlamencie miała 39 mandatów. Dzięki zdolności manewrowej i oddanej kadrze partyjnej PKI stała się w kraju siłą polityczną, z którą należy się liczyć. W lipcu 1957 r. PKI poczyniła postępy w wyborach samorządowych. PKI głośno wypowiadało się na temat holenderskiej kontroli nad Zachodnią Nową Gwineą (Irian Jaya/Papua). W następstwie kampanii mającej na celu jej aneksję członkowie PKI i PNI przejęli kontrolę nad holenderskim przemysłem w grudniu 1957 r. Głos PKI przeciwko dominacji kapitału zagranicznego w Indonezji stopniowo doprowadził do nacjonalizacji głównych gałęzi przemysłu. Partie religijne, takie jak islamista Masyumi, opowiadały się za uznaniem PKI za nielegalną. Partia uznała Sukarno za sojusznika i wspierała jego Demokrację Kierowaną. Do głównych partii politycznych, którym pozwolono działać, należały PNI, PKI i Nahdatul Ulema. Po nieudanym zamachu stanu w lutym 1958 r. Sukarno wprowadził stan wojenny, przy wsparciu PKI. Do 1960 roku PKI mogła mieć wpływ na Sukarno w polityce wewnętrznej i

zagranicznej kraju. Sytuacja w Indonezji w latach sześćdziesiątych XX wieku dojrzała do powstania komunistycznego i PKI wykorzystała tę sytuację do maksimum. Nieurodzaje na środkowej Jawie w lutym 1964 r. spowodowały śmierć głodową 1 miliona mieszkańców. Zarówno Sukarno, jak i PKI rozpoczęły kampanię Crush Malaysia. Kadry PKI przekroczyły granicę i wzięły udział w walkach partyzanckich w Sarawaku i północnym Borneo. Stany Zjednoczone zakończyły pomoc wojskową we wrześniu 1963 roku. PKI rozpoczęła program dozbrajania ludności. Stała się trzecią co do wielkości partią komunistyczną na świecie, liczącą 3,5 miliona członków. Miał bezpośrednie wsparcie 20 milionów ludzi za pośrednictwem różnych organizacji. W nocy 30 września 1965 roku złapano sześciu czołowych generałów armii, zabrano ich do bazy sił powietrznych Halim i brutalnie zamordowano. Nieznana jest tożsamość sprawców przestępstwa, ale winę zrzucano na PKI. Gerakan 30 września spowodował brutalną zemstę na PKI. Doszło do rzezi pół miliona komunistów, w tym Chińczyków. PKI została zdelegalizowana w marcu 1966 r. Generał Haji Mohamed Suharto (1921-2008), który objął przywództwo w stłumieniu zamachu stanu, został pełniącym obowiązki prezydenta w marcu 1967 r. Sukarno przebywał w areszcie domowym aż do swojej śmierci 21 czerwca 1970 r. Suharto założył Kopkamtib (Dowództwo Operacyjne ds. Przywrócenia Bezpieczeństwa i Porządku) w celu rozbicia opozycji, nałożenia kagańca prasie i zapobieżenia ponownemu pojawieniu się PKI. W Pekinie doszło do otokrytyki (samokrytyki) ze strony członków PKI na wygnaniu. W 1999 r. mieszkaniec Abdurrahman Wahid poprosił przywódców PKI na wygnaniu o powrót w celu rozpoczęcia dialogu, ale propozycja ta nie spotkała się z uznaniem fundamentalistycznych grup islamskich.

Intifada (pierwsza)

Pierwsza intifada (Intifada, z arabskiego „otrząśnięcie się”) była powszechnym powstaniem wśród Palestyńczyków przeciwko izraelskiej okupacji wojskowej, konfiskacie ich ziemi i tłumieniu ich zbiorowej tożsamości. Powstanie rozpoczęło się 8 grudnia 1987 roku w palestyńskim obozie dla uchodźców Jabalya w Strefie Gazy i szybko rozprzestrzeniło się na resztę Gazy i Zachodni Brzeg, w tym na Wschodnią Jerozolimę, które znajdowały się pod izraelską okupacją od czasu wojny arabskiej w 1967 roku.

Wojna izraelska

Intifada była spontanicznym, popularnym zjawiskiem wywołanym wieloma wydarzeniami krajowymi i międzynarodowymi czynnikami. Najważniejszym z tych czynników było poczucie beznadziei, które przeniknęło terytoria okupowane oraz przekonanie Palestyńczyków, że ani wysiłki militarne państw arabskich, ani wysiłki dyplomatyczne Organizacji Wyzwolenia Palestyny (OWP) i państw arabskich nie zakończą okupacji. Według niektórych analityków ostateczny czynnik katalizujący pojawił się w listopadzie 1987 r., kiedy przywódcy arabscy na konferencji na szczycie w Ammanie w Jordanii – zaledwie 60 km od terytoriów okupowanych – umieścili wojnę iracko-irańską na pierwszym miejscu arabskiego programu politycznego i zepchnął kwestię palestyńską na koniec listy. Ponadto gospodarka palestyńska podupadła od wojny w 1967 r., a terytoria stały się rezerwuarem taniej siły roboczej dla Izraela i jego drugiego co do wielkości rynku eksportowego po Stanach Zjednoczonych. Średni dochód palestyńskiego robotnika spadł, a na te terytoria przybyła coraz większa liczba żydowskich osadników. Intifada stosowała głównie dyskretną przemoc i unikała użycia broni. Ograniczało się to w dużej mierze do demonstracji politycznych, strajków, odmowy płacenia podatków i rzucania kamieniami. Niemniej jednak władze izraelskie przystąpiły do stłumienia powstania; Minister obrony Icchak Rabin nakazał żołnierzom „połamać kości palestyńskim demonstrantom”. W związku z dużymi ofiarami wśród Palestyńczyków Rada Bezpieczeństwa ONZ ogłosiła, że ubolewa nad izraelskimi represjami, ale konfrontacja trwała nadal i w ciągu pierwszych 13 miesięcy intifady życie straciło ponad 300 Palestyńczyków i 12 Izraelczyków. Cena ekonomiczna Intifady była również wysoka. W latach 1987–1990 PNB w Gazie spadł o co najmniej 30 procent; sytuacja na Zachodnim Brzegu nie była dużo lepsza.

W połowie 1990 r. Intifada straciła wiele ze swojego wcześniejszego impetu, a frustracja społeczna doprowadziła do zabijania rzeczywistych lub podejrzanych współpracowników. Pomimo tych trudności i braku sukcesu, Intifada była postrzegana przez Palestyńczyków jako najważniejsze wydarzenie w ich najnowszej historii. Była to akcja masowa, obejmująca wszystkie warstwy i grupy społeczne. Komitety ludowe w miastach i wsiach mobilizowały ludność i opiekowały się rodzinami poległych i rannych. Intifada nie osiągnęła jednak długoterminowego celu, jakim było samostanowienie i zakończenie izraelskiej okupacji. W listopadzie 1988 roku Palestyńska Rada Narodowa w Algierze ogłosiła niepodległe państwo palestyńskie, ale Izrael uznał tę deklarację za nieważną. Choć OWP nie była inicjatorką Intifady, starała się odegrać wiodącą rolę w walce, w toku której OWP i Hamas stały się politycznymi rywalami. Ten wewnętrzny podział osłabił ruch ludowy. Intifada rzeczywiście odniosła sukces w zwróceniu uwagi międzynarodowej z powrotem na sprawę palestyńską i przyczyniła się do sponsorowania przez Stany Zjednoczone konferencji madryckiej w listopadzie 1991 r.

Intifada, Al-Aksa

Intifada (powstanie) Palestyńczyków al-Aksa wybuchła we wrześniu 2000 r. po prowokacyjnej wizycie Ariela Szarona i 400 izraelskich żołnierzy w Haram al-Sharif w Jerozolimie. Kompleks Haram al-Sharif obejmuje meczet al-Aksa, który jest postrzegany przez muzułmanów jako trzecie najświętsze miejsce w islamie. Wielu Żydów uważa, że w tym miejscu znajdowała się także starożytna świątynia Salomona i nazywa ją Wzgórzem Świątynnym. Niektórzy mają także nadzieję na odbudowę świątyni w tym miejscu w przyszłości. Ze względu na te sprzeczne twierdzenia religijne i historyczne miejsce to stało się punktem zapalnym konfrontacji między Palestyńczykami i Izraelczykami. Intifada Al-Aksa była także dowodem ciągłego palestyńskiego sprzeciwu wobec izraelskiej okupacji i niepowodzenia w osiągnięciu znaczącej niepodległości narodowej. Powstanie podsycało izraelskie obawy i determinację zwolenników izraelskiego prawa, by zachować kontrolę nad terytoriami. Od wojny arabsko-izraelskiej w 1967 r. izraelski rząd wojskowy kontrolował na mocy rozkazów wojskowych ponad 1,9 miliona Palestyńczyków; obejmowały one aresztowania, przetrzymywanie bez procesu, ograniczenia w przemieszczaniu się, kary zbiorowe i zawłaszczanie gruntów oraz zawłaszczanie zasobów wodnych. Pod podwójnym rządem izraelscy osadnicy na tych terytoriach – około 200 000 w 2006 r. – podlegali prawu izraelskiemu, ale Palestyńczycy pozostawali pod rządami wojskowymi. Na mocy porozumień z Oslo Izrael zgodził się na pokojową wymianę ziemi i stopniowo wycofywał się z niektórych terytoriów na Zachodnim Brzegu. Palestyńczycy mieli nadzieję, że Oslo będzie krokiem w kierunku utworzenia niepodległego państwa palestyńskiego. Rozczarowani i wściekli z powodu ciągłej izraelskiej okupacji oraz dostrzeganych niepowodzeń i korupcji Organizacji Wyzwolenia Palestyny (OWP), kierowanej przez Jasira Arafata i Fatahu, wielu młodych Palestyńczyków zwróciło się do bardziej radykalnego Hamasu i Islamskiego Dżihadu. Przyjęli nową taktykę wykorzystywania zamachowców-samobójców do atakowania nie tylko izraelskich żołnierzy i osadników na terytoriach okupowanych, ale także izraelskich cywilów przez tak zwaną zieloną linię w granicach Izraela sprzed 1967 roku. Ataki te podważyły poparcie dla procesu pokojowego w Izraelu i wzmocniły pozycję izraelskich twardogłowych, którzy sprzeciwiali się zwróceniu jakiegokolwiek terytorium. Dalsze izraelskie osiedla były nadal budowane nawet po Oslo w 1993 r. Ariel Sharon, znany ze swojej jastrzębiej postawy i wsparcia dla osadników, został wybrany izraelskim premierem w 2001 r. W 2002 r. siły izraelskie ponownie zajęły znaczną część terytorium Zachodniego Brzegu, które zostało wcześniej zniszczone przekazany Władzom Palestyny. W Jenin Izraelczycy spotkali się z uzbrojoną opozycją palestyńską. Siły izraelskie w odwecie zamieniły większość miasta w gruzy, a wielu zginęło lub straciło dach nad głową. Siły izraelskie rozpoczęły także oblężenie Betlejem, gdzie w Kościele Narodzenia Pańskiego schroniło się kilku poszukiwanych Palestyńczyków. Otoczono także posiadłość Arafata w Ramallah, a większość ostatnich dwóch lat swojego życia spędził on w praktycznie areszcie domowym. Izrael zamordował także szejka Ahmeda Yassina i Abdula Aziza al-Rantissiego, dwóch kluczowych przywódców Hamasu. Jednak

samobójcze ataki w Izraelu trwały nadal, w wyniku czego zginęło wielu cywilów. Do 2004 roku zginęło ponad 4000 Palestyńczyków i 900 Izraelczyków, więcej niż zginęło w ciągu sześciu lat pierwszej intifady. Izrael również zaczął budować mur oddzielający terytoria. Mając 360 kilometrów długości, z wieżami strażniczymi rozmieszczonymi co około 300 metrów, okopami i drutem kolczastym, mur był dwa razy dłuższy i trzykrotnie wyższy od Muru Berlińskiego. Zbudowany w całości na ziemi palestyńskiej okupowanej przez Izrael od wojny 1967 r., mur oddzielał Palestyńczyków od siebie, ograniczał dostęp do Jerozolimy i całkowicie izolował niektóre społeczności. Mur nie zapobiegł jednak dalszym atakom samobójczym. Po śmierci Arafata w 2004 r. nowym prezydentem Palestyny został Mahmoud Abbas, znany jako Abu Mazen. Jednak pomimo wspólnych wysiłków nie udało mu się ożywić procesu pokojowego ani powstrzymać zamachowców-samobójców. Hamas wygrał wolne i otwarte wybory w Palestynie w 2006 roku, a premierem został Ismail Haniyeh, popularny i charyzmatyczny przywódca Hamasu ze Strefy Gazy. Izrael i jego sojusznik Stany Zjednoczone odmówili współpracy z Hamasem, który Stany Zjednoczone uważały za organizację terrorystyczną. Wstrzymano lub ograniczono tak potrzebną pomoc zagraniczną, a sytuacja gospodarcza na terytoriach stawała się coraz bardziej tragiczna. Premier Szaron przyjął politykę kolejnych jednostronnych decyzji, w ramach której prowadził politykę dotyczącą terytoriów bez konsultacji z Palestyńczykami. W 2005 roku wycofał wojska izraelskie ze Strefy Gazy i zlikwidował kilka izraelskich osiedli, ale Izrael zachował kontrolę nad wejściami do Gazy na lądzie, w powietrzu i na morzu i okresowo atakował lub najeżdżał, często w odwecie za ataki Palestyńczyków. Po tym, jak Sharon została obezwładniona w wyniku serii udarów mózgu, w 2006 roku izraelskim premierem został Ehud Olmert – były burmistrz Jerozolimy. Zobowiązał się kontynuować politykę Sharon i w ramach nieudanej próby poparł masową izraelską inwazję na Liban latem 2006 roku. Wykorzenił ataki Hezbollahu. W związku z tym cykl przemocy i odwetu nadal się nasilał, a życie zarówno Izraelczyków, jak i Palestyńczyków stało się mniej bezpieczne.

Iran, współczesny

Islamska Republika Iranu powstała w kwietniu 1979 r. po rewolucji, która obaliła monarchię Szacha Mohammada Rezy Pahlaviego. Rewolucję, której przewodził wygnany duchowny szyicki ajatollah Ruhollah Chomeini, poprzedziły lata zawirowań. Chomeini był islamskim uczonym z konserwatywnego miasta Kom; za rządów szacha został zesłany do Iraku. Po wydaleniu z Iraku za namową szacha Chomeini przeniósł się do Francji, gdzie koordynował rewolucję, wykorzystując prasę, radio i kasety audio do podżegania Irańczyków do powstania przeciwko szachowi. Po ucieczce szacha z kraju Chomeini wrócił do Iranu w 1979 r. Ajatollah nawoływał obywateli Iranu (mężczyzn i kobiety) w wieku powyżej 16 lat do głosowania za utworzeniem Republiki Islamskiej. W wolnych i jawnych wyborach za republiką głosowało 98 proc. Obalenie monarchii – choć celebrowane przez większość Irańczyków zmęczonych szerzącą się korupcją, nadmiernymi wydatkami i państwem policyjnym stworzonym przez szacha – niemniej jednak zaniepokoiło wielu sekularystów, których zaniepokoił nowy rząd, który był kontrolowany przez mułłów, czyli duchownych szyickich. Zgodnie z nową konstytucją z 1979 r. najwyższy przywódca sprawował władzę nad teokracją; pod przewodnictwem najwyższego przywódcy 12-osobowy gabinet, czyli Rada Strażników, nadzorowała konstytucję i miała prawo weta w stosunku do ustawodawstwa uchwalanego przez Madżlis, czyli parlament. Chomeini był pierwszym najwyższym przywódcą aż do swojej śmierci w 1989 r. Chomeini dążył do ustanowienia rządu, który przestrzegałby rygorystycznego szyickiego kodeksu prawa i postępowania. Irańskie kobiety, które miały prawo do głosowania i pracy poza domem, miały jednak ograniczenia dotyczące ubioru i sposobu zachowania. Świeccy członkowie rządu, którzy walczyli z szachem, zostali zmarginalizowani przez nowe siły islamistyczne, a wielu uciekło z kraju do Europy i Stanów Zjednoczonych. Po obaleniu szacha pogorszyły się stosunki Iranu ze Stanami Zjednoczonymi, silnym sojusznikiem dynastii Pahlavi. Kiedy w 1979 r. szach przybył do Stanów Zjednoczonych na leczenie raka, w Teheranie wybuchły zamieszki, a wściekli studenci wtargnęli do ambasady USA i wzięli wielu zakładników. Chomeini zachęcał uczniów i nazwał

Stany Zjednoczone „wielkim szatanem”. Wielu Irańczyków obwinięło Stany Zjednoczone za wsparcie dla szacha i jego represyjnego reżimu. Studenci żądali wydania szacha nowemu reżimowi islamskiemu na proces w zamian za uwolnienie zakładników ambasady. Stany Zjednoczone odmówiły zwrotu szacha i zerwały stosunki dyplomatyczne z Republiką Islamską. Wynikający z tego kryzys ciągnął się ponad rok, zanim uwolniono zakładników, a stosunki dyplomatyczne między Stanami Zjednoczonymi a Iranem nie zostały jeszcze wznowione. Sąsiednie rządy arabskie również były zaniepokojone próbami Chomeiniego eksportowania rewolucji islamskiej do innych krajów muzułmańskich. Szczególnie zaniepokojony był sąsiedni Irak, z dużą populacją szyitów. Rząd iracki pod przywództwem Saddama Husajna, przy przynajmniej milczącym wsparciu innych państw arabskich i Stanów Zjednoczonych, zdecydował się uprzedzić rewolucję islamską, atakując Iran w 1980 r. Chociaż Irańczycy byli zaskoczeni, Husajn poważnie nie docenił narodowej determinacji Iranu i rozpoczęła się długa, ośmioletnia wojna na wyniszczenie. Wojna irańsko-iracka trwała od 1980 roku do 1988 r. i spowodowały ogromne straty i zniszczenia po obu stronach. Rządy zachodnie i arabskie dostarczyły broń i pomoc Irakowi, podczas gdy kilka krajów bloku komunistycznego, Libia i Syria zapewniły wsparcie Iranowi. W 1988 roku oba narody były wyczerpane i zgodziły się na rozejm wynegocjowany przez Organizację Narodów Zjednoczonych. Chomeini zmarł w następnym roku, a nowym najwyższym przywódcą został Ali al-Khameini. Ali Akbar Rafsanjani, mułła opowiadający się za wznowieniem stosunków z Zachodem, został wybrany na prezydenta i usunął ze swojego gabinetu wielu twardogłowych członków. Jednak reformistycznym rządom wybranym w latach 90. znaczną większością głosów we wdrażaniu reform i liberalizacji przeszkodziła twarda Rada Strażników, która zachowała ostatnie słowo w sprawie ustawodawstwa. Chociaż młoda ludność Iranu, z której wiele urodziło się po rewolucji, chciała liberalizacji mediów, życia społecznego i ubioru, konserwatywni mułłowie utrzymali się przy władzy. W latach 90. Iran również zaczął budować swój potencjał nuklearny. Przed rewolucją w 1979 r. Iran podpisał Układ o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej, który dał Iranowi prawo do wykorzystywania i prowadzenia badań nad energią jądrową do celów pokojowych. Jednak po wyborze w 2005 roku Mahmuda Ahmadineżada, konserwatywnego i kontrowersyjnego populisty, na prezydenta, wydawało się, że irańskie badania nuklearne nasiliły się. Stany Zjednoczone zagroziły sankcjami i podjęciem działań wojskowych, jeśli Iran będzie kontynuował swoje ambicje nuklearne, ale Ahmadineżad odwołał się do irańskiego nacjonalizmu i argumentował, że Iran ma prawo opracować broń nuklearną, tak jak zrobiły to inne kraje, takie jak Izrael, Pakistan i Indie. Po okupacji Iraku podczas drugiej wojny w Zatoce Perskiej Iran wyłonił się jako główna potęga regionalna. Nadal udzielała wsparcia finansowego i wojskowego społeczności szyickim w Iraku i Hezbollahowi w Libanie. Jego rezerwy ropy naftowej zapewniły Iranowi także znaczny wpływ gospodarczy, grożąc odejściem od sprzedaży ropy po cenach dolarowych i odejściem od złota lub euro; mogłoby to zdewastować dolara i osłabić gospodarkę USA. Pograżone w przedłużającym się konflikcie w Afganistanie i Iraku Stany Zjednoczone protestowały przeciwko polityce Iranu, ale miały niewiele możliwości, aby zmusić je do zaprzestania wsparcia dla ruchów islamistycznych lub programu nuklearnego.

Irlandzka Armia Republikańska (IRA)

Irlandzka Armia Republikańska (IRA) to tajna organizacja paramilitarna, która poświęciła się usunięciu obecności brytyjskiej z Irlandii Północnej i zakończeniu podziału wyspy. Choć działała od wojny angielsko-irlandzkiej (1920–1921), międzynarodowy rozgłos zyskała dopiero w ostatnich czterech dekadach XX wieku. Kampanię tę prowadzono przeciwko szeregowi (protestanckich) bojówek lojalistów, a także samej armii brytyjskiej. Cele grupy podzielała partia polityczna Sinn Féin, określana mianem „politycznego skrzydła” IRA, które jednak zawsze oficjalnie wypierało się jakichkolwiek takich powiązań. Chociaż obie grupy twierdziły, że wypowiadają się w imieniu całej Irlandii, żadna z nich nie cieszyła się poparciem większym niż mniejszość katolickiej populacji Irlandii Północnej. Korzenie IRA sięgają 1919 r. W tym samym roku przywódca nacjonalistyczny Michael Collins połączył różne bojówki

nacjonalistyczne, które brały udział w Powstaniu Wielkanocnym w 1916 r., w armię partyzancką, która miała uzupełniać manewry parlamentarne irlandzkiej zdominowanej przez Sinn Féin Daíl (parlament). Collins rozkazał IRA skierować najpierw przeciwko brytyjskiemu wywiadowi i siłom policyjnym w Irlandii, a następnie siłom pomocniczym „Czarnych podpalanych”, które zostały rozmieszczone przeciwko nim przez rząd brytyjski. Ostatecznie IRA udało się wymusić rozejm z Brytyjczykami, czego efektem były negocjacje w sprawie traktatu anglo-irlandzkiego w grudniu 1921 r. Niezadowolona z warunków tego traktatu mniejszość deputowanych pod przewodnictwem prezydenta Éamona de Valery poszła z Daíl i ślubowała kontynuować walkę o republikę. IRA również się podzieliła. Doprowadziło to do irlandzkiej wojny domowej (1922–1923), w której protraktatowe siły Wolnego Państwa pokonały antytraktatowych Republikanów. Po wojnie domowej siły Wolnego Państwa stały się regularną armią irlandzką; IRA została zepchnięta do podziemia. Sytuacja ta nie uległa poprawie, gdy de Valera i jego nowa partia polityczna Fianna Fáil weszli do Daíl w 1927 r. i zostali wybrani do władzy w 1932 r. Stosunki między de Valerą, obecnie republikaninem konstytucyjnym, a IRA pogorszyły się, aż ostatecznie w 1935 r. rząd de Valery uznał IRA za nielegalną organizację. Irlandzka konstytucja z 1938 r. osiągnęła wiele celów określonych przez de Valerę (i IRA). Nie zakończyło to jednak podziału i odtąd jedyna racja bytu IRA miała być skierowana w tym kierunku. Organizacja zaangażowała się w kampanię bombową na kontynencie brytyjskim pod koniec lat trzydziestych XX wieku i udzieliła materialnego wsparcia niemieckim agentom działającym zarówno w Wielkiej Brytanii, jak i w republice podczas II wojny światowej. Żadna z tych akcji nie okazała się skuteczna i w latach pięćdziesiątych XX wieku trudno było postrzegać IRA jedynie jako wyczerpaną siłę. IRA odrodziła się po kryzysie, który nękał Irlandię Północną w latach 2000-2013. Zainspirowani ruchem praw obywatelskich Stanów Zjednoczonych katolicy w Ulsterze zaczęli demonstrować na rzecz lepszego dostępu do mieszkań i sprawiedliwszych wynagrodzeń. W sierpniu 1969 r. demonstracje przerodziły się w zamieszki, represje policyjne i ostateczne rozmieszczenie armii brytyjskiej. Początkowo IRA została zaskoczona, o czym świadczy graffiti z Belfastu „IRA = I Run Away”. Głównie w wyniku tego zakłopotania IRA rozpadła się w 1970 roku. Grupa nazywająca siebie „Tymczasową IRA” (lub „Provos”) oderwała się i ponownie poświęciła się zjednoczonej Irlandii poprzez działalność terrorystyczną. W ciągu dwóch lat Provo znacznie przewyższyli urzędników pod względem poparcia społecznego i rozpoczęła się trwająca trzy dekady wojna, którą zaczęto nazywać eufemistycznie „Kłopotami”. W sierpniu 1971 r. rząd brytyjski wprowadził politykę internowania podejrzanych IRA bez postawienia zarzutów na okres do siedmiu dni. Kiedy do 1972 roku metody te nie odstraszyły IRA ani nie powstrzymały kryzysu, parlament lojalistów w Stormont upadł; Wielka Brytania wprowadziła bezpośrednie rządy Irlandii Północnej z Londynu i zaprzestano internowania. Począwszy od kłopotów, więźniowie IRA cieszyli się statusem więźniów politycznych. W 1976 roku status ten został zniesiony. IRA rozpoczęła strajki głodowe. 66-dniowy strajk głodowy Bobby'ego Sandsa, który trwał aż do jego śmierci 5 maja 1981 r., odbił się szerokim echem na arenie międzynarodowej. Wszelkie trwałe korzyści, jakie mogła wyniknąć dla IRA, zostały zniweczone przez negatywną reakcję na zabójstwo IRA lorda Mountbattena z Birmy w sierpniu 1979 r. i bliskie pominięcie Margaret Thatcher w październiku 1984 r. Poza sceną światową cykl ataków i represji ze strony IRA nadal nabierał tempa. Nadzieja na zakończenie walk pojawiła się w 1994 r. wraz z zawieszeniem broni wynegocjowanym przez przywódcę Sinn Féin Gerry'ego Adamsa, brytyjskiego premiera Johna Majora, irlandzkiego premiera Alberta Reynoldsa i prezydenta USA Billa Clintona. Po ratyfikacji porozumień wielkopiątkowych w 1999 r. i postępie procesu pokojowego w Irlandii Północnej, znaczenie IRA zostało zakwestionowane. W 2005 roku tymczasowa IRA ogłosiła zakończenie swojej kampanii zbrojnej. Organizacja złożyła broń pod nadzorem inspektorów ONZ.

Inicjatywa na rzecz Basenu Karaibów

Zainicjowana przez prezydenta USA Ronalda Reagana w 1983 r. Inicjatywa na rzecz Basenu Karaibów (CBI) opierała się na dziedzictwie Sojuszu na rzecz Postępu (1961–1969) w celu wspierania wolnego

handlu, otwartych rynków, wzrostu gospodarczego i dywersyfikacji eksportu w całym regionie Karaibów. w tym Ameryka Środkowa. Program, formalnie nazywany Ustawą o ożywieniu gospodarczym Basenu Karaibów (CBERA) i wchodzący w życie 1 stycznia 1984 r., został na stałe zapisany w Ustawie o rozszerzeniu ożywienia gospodarczego Basenu Karaibów (CBI II) w 1990 r. i został znacznie rozszerzony w 2000 r. pod rządami Prezydenta Billa Clintona w ustawie o partnerstwie handlowym w Basenie Karaibów (CBTPA). CBTPA, która ma wygasnąć w 2008 r., obejmuje 24 kraje tworzące regionalny blok handlowy podobny do tego utworzonego na mocy Północnoamerykańskiego Porozumienia o Wolnym Handlu (NAFTA). Inicjatywa okazała się skuteczna, mierząc wartość wyrażoną w dolarach w wymienianych towarach. W 2004 r. całkowita wartość eksportu CBI do Stanów Zjednoczonych wzrosła ponad trzykrotnie w porównaniu z 1984 r., osiągając 27,8 miliarda dolarów, podczas gdy eksport USA do krajów CBI osiągnął 24,5 miliarda dolarów, co stanowi 1,6 procent całkowitego eksportu USA, co czyni region CBI ósmym co do wielkości odbiorcą amerykańskiego eksportu. CBI powstało w okresie eskalacji napięć między Stanami Zjednoczonymi a Związkiem Radzieckim, kiedy establishment amerykańskiej polityki zagranicznej był głęboko zaniepokojony rozwojem ruchów lewicowych i rewolucyjnych w Ameryce Środkowej i na Karaibach. W 1983 r. rewolucja sandinistów w Nikaragui wkraczała w czwarty rok; lewicowe ruchy polityczne i partyzanckie FDR-FMLN w Salwadorze stanowiły poważne wyzwanie dla wspieranego przez USA rządu tego kraju; a wspierana przez USA wojna gwatemalskiej armii przeciwko kilku grupom partyzanckim i ludobójcza kampania przeciwko rdzennej ludności kraju osiągnęła już swój szczyt. Inwazja Stanów Zjednoczonych na Grenadę w październiku 1983 r., mająca na celu obalenie antyimperialistycznej, marksistowskiej władzy w tym kraju, jeszcze bardziej uwypukliła geopolityczne obawy amerykańskich decydentów polityki zagranicznej. CBI, które wykluczyło Nikaraguę aż do porażki wyborczej Sandinistów w 1990 r., było zatem podobne do Sojuszu na rzecz Postępu Kennedy'ego w swoim celu, jakim jest osłabienie wpływów sowieckich i kubańskich, uniemożliwienie ruchom i rządowi lewicowym –+zwiększenia ich władzy oraz zacieśnienie integracji gospodarczej między Stany Zjednoczone i państwa narodowe z ich historycznego „podwórka”. Naukowe interpretacje gospodarczego i społecznego wpływu CBI są bardzo zróżnicowane. Wszyscy obserwatorzy zgadzają się, że CBI rozszerzył handel i promował wzrost gospodarczy, ale nie zgadzają się co do tego, czy wzrost ten sprzyjał zrównoważonemu rozwojowi gospodarczemu, zmniejszał nierówności, złagodził ubóstwo lub poprawił dobrobyt społeczny większości. Krytycy zarzucają, że model wzrostu CBI oparty na eksporcie niewiele zrobił, aby poprawić standardy życia i utrwalił nierówności strukturalne w krajach członkowskich CBI oraz między nimi a Stanami Zjednoczonymi. Zwolennicy CBI argumentują, że wzrost gospodarczy pozostaje warunkiem sine qua non ograniczenia ubóstwa i poprawy warunków społecznych. Chociaż trudno jest oddzielić skutki zmian gospodarczych wywołanych CBI od innych czynników, dowody wskazują, że wskaźniki ubóstwa, zróżnicowanie społeczno-ekonomiczne i wskaźniki dobrostanu społecznego w większości krajów CBI odnotowały co najwyżej marginalną poprawę od 1984 r. Wszyscy obserwatorzy zgadzają się, że CBI i powiązane przepisy amerykańskie będą nadal mieć duży wpływ na gospodarkę i mieszkańców regionu.